

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО»**

Електронна копія
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА
Навчальний посібник

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора С. М. Макухи*

Харків
«Право»
2012

ББК 65.5
М 58

Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 7 від 16.01.2012)

Рецензенти: д-р екон. наук, проф. *В. М. Соболєв* (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); д-р філософ. наук *В. О. Лозовой* (Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»)

Автори: д-р екон. наук, проф. *Л. С. Шевченко* (тема 6); д-р екон. наук, проф. *О. А. Гриценко* (тема 2); д-р екон. наук, проф. *Т. М. Камінська* (тема 6); д-р екон. наук, проф. *С. М. Макуха* (теми 1, 3, 5, 7–9, 10); д-р екон. наук, проф. *О. С. Марченко* (тема 7); д-р екон. наук, доц. *Л. В. Нечипорук* (тема 11); канд. екон. наук, доц. *В. В. Броницька* (тема 11); канд. екон. наук, доц. *Г. Ю. Дарнопих* (тема 2); канд. екон. наук, доц. *О. М. Левковець* (тема 5); канд. екон. наук, доц. *О. В. Овсієнко* (тема 4); канд. екон. наук, доц. *О. О. Чуприна* (тема 4); канд. екон. наук *К. Г. Губін* (тема 2); канд. екон. наук *О. О. Набатова* (тема 2); *В. В. Лизогуб* (тема 9)

Міжнародна економіка : навч. посіб. / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за заг. ред. С. М. Макухи. – Х. : Право, 2012. – 192 с.

ISBN 978-966-458-321-0

Розглянуто сутність і структуру міжнародної економіки, форми міжнародних економічних відносин в умовах глобалізації. Обґрунтовано пріоритети України в сучасній системі світового господарства.

Для студентів економічних і юридичних вищих навчальних закладів, науковців, викладачів та тих, хто самостійно вивчає курс міжнародної економіки.

ББК 65.5

© Шевченко Л. С., Гриценко О. А.,
Камінська Т. М. та ін., 2012

© «Право», 2012

ISBN 978-966-458-321-0

Зміст

Тема 1

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

1.1. Поняття і предмет курсу «Міжнародна економіка».....	7
1.2. Сутність, форми та чинники міжнародного поділу праці. Спеціалізація та кооперування.....	12
1.3. Рівні міжнародних економічних відносин.....	14
1.4. Етапи розвитку світового господарства. Основні риси сучасної міжнародної економіки	16
Запитання для самоконтролю	21
Рекомендована література	21

Тема 2

СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

2.1. Сутність і структура середовища міжнародних економічних відносин	23
2.2. Класифікація країн світу за рівнем соціально-економічного розвитку та її критерії. Міжнародні інтегральні оцінки економічного розвитку країн	27
2.3. Загальна характеристика соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються	32
2.4. Загальна характеристика соціально-економічного розвитку країн з перехідною економікою	36
2.5. Оцінка соціально-економічного розвитку України. Визначення місця України в сучасній системі світового господарства	39
Запитання для самоконтролю	42
Рекомендована література	42

Тема 3

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

3.1. Поняття і теорії зовнішньої торгівлі	44
3.2. Сучасні тенденції розвитку міжнародної торгівлі. Показники участі країни у міжнародній торгівлі.....	50

3.3. Основні торговельні партнери України. Товарна структура зовнішньої торгівлі України	56
Запитання для самоконтролю	60
Рекомендована література	60

Тема 4

МІЖНАРОДНА ТОРГОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

4.1. Державне регулювання зовнішньої торгівлі. Політика вільної торгівлі та політика протекціонізму	61
4.2. Мито: поняття, функції, види. Наслідки встановлення мита	65
4.3. Нетарифні засоби державного регулювання зовнішньої торгівлі	68
4.4. Зовнішньоторговельна політика України. Наслідки вступу України до СОТ	73
Запитання для самоконтролю	76
Рекомендована література	76

Тема 5

МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛУ

5.1. Міжнародний рух капіталу: сутність, причини, форми	78
5.2. Прямі і портфельні інвестиції, наслідки їх залучення. Сутність і шляхи поліпшення інвестиційного клімату країни. Офшорні зони ..	80
5.3. Світовий ринок позичкових капіталів. Міжнародний кредит: сутність, функції, принципи, форми	87
5.4. Поняття та причини кризи світової заборгованості. Методи управління зовнішнім державним боргом	92
Запитання для самоконтролю	98
Рекомендована література	99

Тема 6

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ

6.1. Міжнародна трудова міграція: сутність, причини, форми	100
6.2. Економічні та неекономічні наслідки трудової міграції	105
6.3. Напрями і форми регулювання міграційних процесів	108
6.4. Загальне оцінювання стану міграційних потоків з України та в Україну. Державне регулювання зовнішньої міграції в Україні ..	108

Запитання для самоконтролю	113
Рекомендована література	113

Тема 7

СУЧАСНІ ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО ВИРОБНИЦТВА

7.1. Міжнародне співробітництво. Міжнародне науково-технічне співробітництво. Міжнародний технологічний обмін. Міжнародні цільові науково-технічні програми.....	114
7.2. Сутність та форми міжнародних корпорацій. Роль і значення ТНК у міжнародному виробництві.....	122
7.3. Роль спеціальних (вільних) економічних зон у реалізації інвестиційно-інноваційної політики держав	125
Запитання для самоконтролю	130
Рекомендована література	130

Тема 8

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА

8.1. Поняття валюти. Сутність, функції та складові елементи світової валютної системи	132
8.2. Валютний курс. Чинники, що впливають на валютний курс. Режими встановлення валютних курсів.....	133
8.3. Конвертованість валют та її вплив на функціонування національної економіки	141
8.4. Еволюція світової валютної системи	144
Запитання для самоконтролю	147
Рекомендована література	148

Тема 9

МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ І ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС

9.1. Міжнародні розрахунки: сутність, чинники. Способи платежу та форми міжнародних розрахунків.....	149
9.2. Заходи державного впливу на вирівнювання платіжного балансу	156
Запитання для самоконтролю	160
Рекомендована література	160

Тема 10
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

10.1. Сутність і форми економічної інтеграції	162
10.2. Історія європейської економічної інтеграції.....	165
10.3. Інтеграційні об'єднання країн Північної та Південної Америки. Інтеграційні об'єднання в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.....	167
10.4. Об'єднання країн, до складу яких входить Україна. Перспективи України на шляху європейської інтеграції.....	170
Запитання для самоконтролю	174
Рекомендована література	175

Глава 11
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

11.1. Сутність, джерела та складові процесів глобалізації. Глобалізація економіки	176
11.2. Глобальні проблеми сучасності. Міжнародні організації	180
11.3. Вплив глобалізації на соціально-економічний розвиток України ...	184
11.4. Участь України у вирішенні глобальних проблем	186
11.5. Історія, ефективність та перспективи співробітництва України з міжнародними економічними організаціями	188
Запитання для самоконтролю	190
Рекомендована література	191

Тема 1

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

1.1. Поняття і предмет курсу «Міжнародна економіка»

В основі розвитку людського суспільства лежить виробництво матеріальних і духовних благ, інших цінностей, цілісна сукупність яких забезпечує умови життєдіяльності людини. Будь-яке суспільство, особливо сучасне, найрозвиненіше, являє собою соціальну систему. Соціальна система – це складноорганізована впорядкована цілісність, що включає окремих індивідів та соціальні спільноти, об'єднаних різноманітними зв'язками і взаємовідносинами, специфічними за своєю природою. Сформована у ХХ ст. світова система господарства являє собою саме таку складноорганізовану впорядковану цілісність.

Структурні ланки, що утворюють міжнародну економічну систему, за своїм змістом є неоднорідними. Вони поєднують у собі загальні та специфічні, основні та похідні, нові, що народжуються, та старі, що відмирають, перехідні та проміжні економічні форми, кожна з яких функціонує на основі спільної для всієї системи і разом з тим власної логіки розвитку.

У сучасних економічних умовах структурні елементи міжнародної економічної системи характеризуються динамізмом, мінливістю, суперечністю розвитку. Цим визначається необхідність структурної диференціації, без якої неможливо пізнати об'єктивні закони та принципи її функціонування. Міжнародна економічна система характеризується ієрархічністю, прагне набути стану цілісності та організованості.

Міжнародна економіка (international economy) тлумачиться в широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні міжнародна економіка – це теорія, що застосовується для вивчення еконо-

міки сучасного взаємозалежного світу. Більш вузьке тлумачення: міжнародна економіка – це частина теорії ринкової економіки, що вивчає закономірності взаємодії господарських суб'єктів різної державної належності у сфері міжнародного обміну товарами і послугами, руху чинників виробництва та фінансування і формування міжнародної економічної політики.

Міжнародна економіка в широкому значенні – це теорія, що застосовується до вивчення головним чином економіки світогосподарських зв'язків як цілісного явища. Тому в міжнародній економіці як частині теорії ринкової економіки міжнародні економічні відносини, зовнішньоекономічний вплив на національні господарства розглядаються не як другорядні явища. Підвищення рівня відкритості країн, зближення та взаємозв'язок їх економік, інтернаціоналізація та інтеграція світогосподарських зв'язків, які здійснюються в умовах глобалізації, в міжнародній економіці є окремим об'єктом вивчення. Міжнародна економіка (функціонально) складається з міжнародної мікроекономіки (*international microeconomics*) та міжнародної макроекономіки (*international macroeconomics*).

Така послідовність не є випадковою. Історично склалося так, що відносно самостійні частини міжнародної економіки формувалися саме у такій послідовності. Міжнародна торгівля товарами та чинниками виробництва була історично першою та до певного часу головною формою міжнародних економічних відносин. Лише наприкінці ХХ ст. вона втратила провідну роль, яку почали відігравати різноманітні форми міжнародних фінансових операцій.

Вивченням закономірностей міжнародного руху товарів та чинників їх виробництва якраз і займається міжнародна мікроекономіка. Деякі країни в міжнародній мікроекономіці розглядаються як первинні одиниці, подібно домогосподарству чи фірмам у традиційній мікроекономіці, а міжнародна валютно-фінансова система – як засіб обслуговування руху товарів та чинників виробництва. Розгляд у міжнародній мікроекономіці інтеграційних процесів зумовлений тільки тим, що вони у своїй розвинутій формі передбачають посилення лібералізму в міжнародному русі як товарів, так і чинників виробництва.

Отже, *міжнародна мікроекономіка* – це розділ міжнародної економіки, який займається вивченням міждержавного руху товарів та

чинників їх виробництва, тобто поведінки ринку окремого товару та його основних характеристик. Це загальновідоме визначення частини теорії міжнародної економіки, яка вже тривалий час викладається в університетах і коледжах США та Західної Європи.

На відміну від міжнародної мікроекономіки загального визначення теорій міжнародної макроекономіки поки що не існує. Предмет цієї частини міжнародної економіки й досі залишається дискусійним, суперечливим, що іноді робить його еkleктичним. Обрання основних складових дослідження у міжнародній макроекономіці орієнтовано на їх практичну значущість та доцільність у розв'язанні конкретних проблем функціонування відкритих економік та розвитку світового господарства в цілому.

Отже, міжнародна макроекономіка суттєво поширює предмет аналізу теорії міжнародної економіки, здійснює його на рівні взаємодії відкритих національних економік та світового господарства у цілому. Це поширення ґрунтується на існуванні міжнародної валютно-фінансової системи не тільки як механізму, що обслуговує рух товарів та чинників їх виробництва, а й як самостійної системи міжнародної економіки. Тому провідне місце у міжнародній макроекономіці передусім посідають:

- дослідження феномену сучасної міжнародної валютно-фінансової системи;
- вивчення проблем щодо валютного курсу та механізму його утворення, стану платіжного балансу, які визначають місце національних економік у світогосподарських зв'язках;
- аналіз міжнародних фінансових ринків, торгівлі конкретними фінансовими інструментами – валютою, кредитом, цінними паперами.

Функціонування відкритої національної економіки та світового господарства в цілому до предмета міжнародної економіки залучає також вирішення питань її регулювання, яке здійснюється через діяльність міжнародних економічних та фінансових організацій:

Таким чином, *міжнародна макроекономіка* – це розділ міжнародної економіки, який займається вивченням особливостей взаємодії національних економік та світового господарства в цілому, їх функціонуванням та регулюванням в умовах глобалізації фінансових ринків. У загальному висновку слід відзначити, що міжнародна мікроеконо-

міка та міжнародна макроекономіка – взаємопов’язані розділи міжнародної економіки як складової частини сучасної економічної теорії. Як така міжнародна економіка вивчає процеси та явища економічного життя суспільства, що мають міжнародний і дедалі більшою мірою наднаціональний (глобальний) характер. Предметом курсу «Міжнародна економіка» як самостійної дисципліни є відносини, що складаються між господарюючими суб’єктами у сферах міжнародної торгівлі (товарами та послугами), міжнародного руху чинників виробництва (капіталу, робочої сили, технологій), міжнародній валютно-фінансовій сфері як самостійного явища економіки сучасних світогосподарських зв’язків, котрій притаманні розвинуті механізми моніторингу і регулювання.

Як предмет особливої науки міжнародна економіка вивчає відносини, що складаються між її суб’єктами у зв’язку з торговельною, виробничо-інвестиційною, валютно-фінансовою діяльністю.

Міжнародна економіка поєднує два поняття: 1) поняття світового господарства та 2) поняття міжнародних економічних відносин. Це означає, що сутність і функціонування міжнародної економіки розкриваються через аналіз цих понять.

Світове господарство – це сукупність народногосподарських комплексів країн світу, пов’язаних між собою системою міжнародних економічних відносин.

Міжнародні економічні відносини – зв’язки, що встановлюються на міжнародному рівні внаслідок торгівлі, міграції робочої сили, руху капіталу, міжнародного кредиту, валютних відносин та науково-технічного співробітництва.

У досліджуваному курсі слід виділяти суб’єктів міжнародних економічних відносин: фізичних осіб; юридичних осіб; держави; міжнародні організації.

Фізичні особи – право- і дієздатні особи, котрі в міжнародних економічних відносинах виступають як окремі індивіди, тобто діють від власного імені з метою реалізації власних інтересів і не представляють жодних фірм. Це комерсанти, наймані працівники (комерсанти), туристи.

Юридичні особи – організації, фірми, корпорації, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю і відповідають таким критеріям:

- сталість діяльності;
- наявність власного майна, відокремленого від майна співробітників;
- наявність права володіти, користуватися та розпоряджатися об'єктами власності;
- наявність права від свого імені бути позивачем і відповідачем у суді та арбітражі;
- самостійна майнова відповідальність.

Юридичні особи розрізняються також за організаційно-правовим критерієм:

- товариства з необмеженою відповідальністю;
- товариства з обмеженою відповідальністю;
- акціонерні товариства;
- командитні товариства;
- одноособові підприємства.

Держави. Суверенні утворення, що мають верховну владу на своїй території і незалежність стосовно інших держав. Вони є головними суб'єктами системи світового господарства, тому їх дії впливають на функціонування даної системи. Вони створюють правове поле для діяльності суб'єктів мікро- і мегарівня, містячи між собою договори про двобічне або багатобічне співробітництво. Держави регулюють різноманітні аспекти зовнішньоекономічної діяльності у межах своєї компетенції.

Міжнародні організації.

1. Багатонаціональні і транснаціональні корпорації.
2. Міжнародні спільні підприємства, що поєднують партнерів різних держав в інвестуванні, керуванні підприємством, розподілі прибутків і ризиків.
3. Регіональні інтеграційні угруповання країн (ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР).
4. Міжнародні організації глобального характеру (ООН, МВФ, ВТО).

Об'єкти міжнародних економічних відносин – те, на що спрямовано господарську діяльність суб'єктів світового господарства (предмет їхньої господарської діяльності):

- експорт (імпорт) товарів;

- експорт (імпорт) послуг;
- здійснення господарської діяльності за кордоном;
- міжнародна спеціалізація виробництва;
- міжнародна кооперація виробництва;
- фінансові операції;
- науково-технічні зв'язки;
- експорт (імпорт капіталу);
- спільне підприємництво;
- оренда машин і устаткування;
- зустрічна торгівля.

1.2. Сутність, форми та чинники міжнародного поділу праці. Спеціалізація та кооперування

Матеріальну основу функціонування та розвитку світового господарства створює світогосподарський поділ праці.

Міжнародний поділ праці виникає у процесі міжнародного обміну товарами, тобто у процесі міжнародної торгівлі. Він опирається на економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн і виявляється у взаємному обміні результатами виробництва в певних пропорціях.

Міжнародний поділ праці існує у двох основних формах: міжнародна спеціалізація та міжнародне виробниче кооперування.

Міжнародна спеціалізація – це форма поділу праці між країнами, в якому концентрація однорідного виробництва зростає на основі прогресуючої диференціації національних виробництв. Спеціалізація в рамках міжнародного поділу праці в остаточному результаті припускає спеціалізацію країн і регіонів на виробництві окремих продуктів та їх частин для світового ринку.

Міжнародне виробниче кооперування є наслідком диференціації національних виробництв і встановлює виробничі зв'язки між країнами, що взаємодіють у системі міжнародного поділу праці. Міжнародне виробниче кооперування базується на предметній спеціалі-

зації і виступає формою приватного та загального поділу праці у світовому господарстві.

Світогосподарський поділ праці. На відміну від міжнародного поділу праці світогосподарський поділ праці – це поділ праці не «між країнами», а «усередині» метасистеми світового господарства. Він обумовлює єдність-цілісність світового господарства, оскільки на його основі досягається регулярна циркуляція в планетарному масштабі товарів, послуг, фінансових і сировинних ресурсів, знань, технологічного і організаційно-управлінського досвіду. У системі світогосподарського поділу праці національні господарства одержують прямий доступ до створених за всю історію людства продуктивних сил, у тому числі до накопичених знань і навичок.

У всесвітньому господарстві немає галузей, як у національному господарстві. На відміну від міжнародного поділу праці світогосподарський поділ праці – це технологічний поділ праці в самому виробництві на основі одиничного поділу праці (тобто внутрішнього для транснаціональних корпорацій) і світогосподарської внутрішньо-фірмової кооперації. Світогосподарський поділ праці за своєю природою екстериторіальний. Він не може (як міжнародний поділ праці) бути представленим за територіальною ознакою. Формами світогосподарського поділу праці виступають світогосподарська спеціалізація і світогосподарське виробниче кооперування.

Світогосподарська спеціалізація здійснюється не щодо національних економік, а всередині транснаціональних економік, які не визнають національних кордонів і розглядають світ як єдиний технологічний, економічний, правовий та соціально-культурний простір. Це форма внутрішньофірмового (в основному подетального, технологічного) поділу праці. У цьому плані міжнародноспеціалізовані товари – це товари, які виробляються не однією або декількома країнами, а однією або декількома транснаціональними корпораціями. Ці транснаціональні корпорації звичайно займають ринкову нішу і стають провідними постачальниками вузькоспеціалізованої продукції, що задовольняє загальний світовий попит.

Світогосподарське виробниче кооперування є результатом розвитку подетальної і технологічної спеціалізацій у світовому господарстві. Розвиток світогосподарського виробничого кооперування

пов'язаний зі спеціалізацією всередині і між транснаціональними корпораціями, які формують єдиний світогосподарський простір. Об'єднання структурних елементів світового господарства в єдине ціле відбувається в тому числі за допомогою злому національних перегородок і відокремленості; здійснення спільних програм; створення спільних підприємств.

1.3. Рівні міжнародних економічних відносин

Відповідно до певних *критеріїв цілісності* світового господарства виділяють два його основні рівні.

1. Перший рівень представляє світове господарство як сукупність національних господарств незалежно від їхнього соціального типу. Ці господарства об'єднані властне міжнародним поділом праці і прагненням кожного із суб'єктів використати ресурси у своїх інтересах. Підсистеми світового господарства (національні економіки) взаємодіють в основному у сфері обігу. Світове господарство, власне кажучи, ототожнюється зі світовим співтовариством, а міжнародні економічні відносини широко тлумачаться як відносини між всіма країнами. У цих відносинах превалює торговельна спрямованість.

2. Другий рівень представляє світове господарство як цілісну систему з однорідним соціально-економічним ладом і єдиним світогосподарським простором: технологічним, економічним (ядром якого є виробничо-інвестиційний простір), правовим, соціально-культурним. Розвиваючись на основі світогосподарського поділу праці, єдиний світогосподарський простір втягує у свою орбіту національні господарства та їх підсистеми. Це відбувається зі створенням у цих господарствах певних умов (інформаційної технології, соціально орієнтованої ринкової економіки).

Із приводу згаданих об'єктів виникають і розвиваються відповідні *форми міжнародних економічних відносин (МЕВ)*. Головними з них є:

- міжнародна торгівля;
- міжнародний рух капіталу;

- міжнародна міграція робочої сили;
- міжнародна передача технологій;
- міжнародна економічна інтеграція;
- глобалізація економіки.

Слід зазначити, що чітких кордонів між названими формами провести неможливо. Наприклад, міжнародна передача технологій розчиняється в міжнародній торгівлі і русі капіталу. Тому деякі економісти-міжнародники не вважають, що це самостійна форма МЕВ. Залежно від масштабу МЕВ і ступеня розвитку зв'язків між суб'єктами розрізняють такі їхні рівні. *За сферою дії* – це мікрорівень, макрорівень і наднаціональний:

- мікрорівень. Зовнішньоекономічні операції між підприємствами, фірмами, окремими громадянами різних держав;
- макрорівень. Відносини між державами, регулювання міжнародних економічних відносин національними державами;
- наднаціональний. Міжнародні зв'язки на рівні інтеграційних об'єднань.

Залежно від характеру відносин розрізняють:

- міжнародні економічні контакти – регульовані, найпростіші, одиничні, що мають епізодичний характер разові договори;
- міжнародну економічну взаємодію – добре відпрацьовані, стійкі економічні зв'язки між суб'єктами МЕВ, які базуються на міжнародних економічних угодах і договорах, укладених на тривалий час;
- міжнародне економічне співробітництво – міцні і тривалі зв'язки коопераційного характеру, які у своїй основі мають загальні заздалегідь погоджені цілі, закріплені у довгострокових договорах та угодах;
- міжнародну економічну інтеграцію – вищий рівень розвитку МЕВ, що характеризується тісним взаємозв'язком економік, узгодженням внутрішньої та зовнішньої політики.

Відомо, що світове господарство як цілісна система сформувалося наприкінці ХІХ ст. Цьому передувала низка умов:

- завершення епохи географічних відкриттів, коли практично всі «білі плями» зникли з лиця Землі і географічних мап;
- закріплення всіх територій Землі за певним національно-державним утворенням;
- визнання цього утворення співтовариством інших держав.

Лише після завершення процесу формування світового господарства став можливим розгляд міжнародних економічних відносин як єдиної і взаємопов'язаної сукупності. Зміни, що відбуваються, у співвідношенні і розміщенні основних економічних сил у світі неминуче відбиваються у змісті, структурі та ролі міжнародних економічних відносин.

Однією з найважливіших умов формування міжнародної економіки став світовий ринок, який інтенсивно утворювався внаслідок розвитку машинного виробництва в країнах Заходу, різкого збільшення кількості вироблених товарів, зростання міжнародного товарообігу (утворення світового ринку, входження більшості країн світу в регулярні торговельні відносини).

1.4. Етапи розвитку світового господарства. Основні риси сучасної міжнародної економіки

Можна вирізнити такі етапи розвитку світового господарства.

1. Початок ХХ ст. – розвиток масового виробництва сприяв переростанню світового ринку в світове господарство, коли поряд з обміном товарами (одна з форм МЕВ) зросла міграція капіталу (інша форма МЕВ), коли великий розвиток одержали міжнародні виробничі зв'язки з виготовлення кінцевих продуктів, а міжнародне господарство складалося з індустріальних країн Заходу (метрополій) та їх аграрно-сировинних придатків (колоній).

2. Велика депресія 1920–1930 років. У цей період світ уражено глибокою соціально-економічною кризою, що негативно позначилася на світовому господарстві. У 1917 р. зі світогосподарських зв'язків випала Росія; одночасно спостерігається загальна нестійкість економічних зв'язків, викликана Першою світовою війною (падіння експорту товарів і капіталу, розрив світогосподарських зв'язків у цілому). Отже, «Велика депресія» була першим випробуванням всесвітнього господарства на міцність і стабільність установлених торговельних, фінансових та інших економічних відносин. У ці роки стали очевид-

ними недостатня стабільність і стійкість світогосподарських зв'язків, які до того моменту вже набули важливого значення для економіки розвинених держав світу. Це поставило перед світовим співтовариством неформальну, але необхідну мету: домогтися стійкості інтернаціональних зв'язків.

3. Поява після Другої світової війни соціалістичних країн, утворення соцтабору. Утворення світового соціалістичного господарства після війни призвело до реорганізації світового господарства: відбулася нова зміна його структури. Це звузило сферу раніше єдиної світової економіки, але не зруйнувало всесвітній ринок. В умовах протистояння двох суспільних систем можна виділити три аспекти життєдіяльності світового господарства на даному етапі:

а) господарські зв'язки між державами двох різних суспільних систем мали складний і суперечливий характер, багато в чому визначалися протиборством і змаганням;

б) зовнішньоекономічні відносини всередині блоку соціалістичних країн мали специфічний характер – диктувалися жорстко централізованою системою керування;

в) лише між несоціалістичними країнами посилилися взаємозв'язки, що характеризувалося такими змінами у світовому господарстві:

– відбуваються інтенсивне зростання вивезення підприємницького капіталу, збільшення іноземного виробництва. Саме збільшення іноземного виробництва, що розпочалося у ті роки, вплинуло на організаційно-економічні параметри сучасного світового господарства. Головною силою у виробничих зв'язках стали транснаціональні корпорації (ТНК) – великі інтернаціональні комплекси, що включають, як правило, не тільки створення продукту, а і його реалізацію, розрахунки, кредитування;

– США, що різко підсилилися після Другої світової війни, з політичних міркувань надавали потужну економічну допомогу країнам Західної Європи у відродженні їх зруйнованої війною економіки (план Маршалла).

Таким чином, саме у цей період було закладено основу і подальший розвиток світової економіки у напрямі посилення її цілісності – на основі практики взаємного співробітництва капіталістичних країн.

4. *Розпад колоніальної системи (початок 1960-х років)*. На міжнародній арені з'являється велика група країн, що розвиваються, які практично відразу стали одержувати економічну допомогу від капіталістичних країн і, отже, не припинили своєї участі у світогосподарських зв'язках, хоча й здебільшого специфічної участі – як сировинні придатки, а також ринки збуту товарів метрополій. Причиною, що спонукала західні країни переорієнтувати свою допомогу на країни, які розвиваються, стала загроза розриву сформованих у колоніальну епоху господарських зв'язків, а також прагнення зберегти країни, що розвиваються, у сфері свого впливу, не допустити їх переходу в соцтабір.

5. *Зближення рівнів економічного розвитку США та інших промислово розвинених країн (середина 1970-х років)*. Загальносвітове економічне домінування США змінило багатополосну систему світового господарства, що жорстко підсилило конкуренцію між трьома центрами світового економічного розвитку: Північною Америкою (на чолі зі США), Західною Європою та Південно-Східною Азією (на чолі з Японією).

6. *Світові економічні кризи 70–80-х років. Перехід до глобальної економіки*. У 70–80-ті роки у світі пройшла ціла смуга криз: енергетична, валютна, сировинна тощо, які, зокрема, призвели до різкого зростання цін на окремі види сировини і палива, збільшення нестабільності світової валютної системи. Однак це не супроводжувалося різким занепадом міжнародних економічних зв'язків, як, наприклад, у роки «Великої депресії», оскільки на той час світове господарство досягло досить однорідного глобально-ринкового характеру, незважаючи на розходження у типах суспільного ладу різних країн. Світова економічна система переходить на новий рівень інтернаціоналізації та міжнародної економічної інтеграції – *економічну глобалізацію*, що характеризується інтенсифікацією і новою якістю внутрішніх міжнародних зв'язків у планетарних масштабах, перетворенням національних господарств та їх суб'єктів на складову частину планетарного відтворювального процесу.

7. *Початок 90-х років*. Це початок нового періоду в розвитку міжнародної економіки: перехід до нового укладу суспільного виробництва – постіндустріального, інформаційно-наукового суспіль-

ства, що прагне з'єднати досягнення сучасної НТР із усе більш соціально орієнтованим ринковим механізмом.

8. Фінансово-економічна криза 2008–2009 років. Сучасна світова фінансово-економічна криза викликана відсутністю адекватного регулювання світової економіки за умов глобальних масштабів соціально-економічних процесів і взаємозалежності різних країн. Вона довела, що процес поглиблення та інтенсифікації міжнародних економічних зв'язків досяг якісно нового рівня, коли національні господарства та їх суб'єкти стають складовою частиною планетарного відтвореного процесу, що включає всі його стадії: виробництво, розподіл, обмін та споживання. В умовах глобалізації визначальними стають всесвітні економічні відносини, коли національні суб'єкти господарського життя змушені все більше пристосовуватися до правил, установлених у межах певного економічного союзу, та міжнародними організаціями.

Отже, сучасний етап розвитку світової економіки відрізняється насамперед глобальним характером світогосподарських зв'язків. Він супроводжується перебудовою народногосподарських комплексів: відбувається перехід від структури, в якій домінувало промислове виробництво, до структури, де визначальним є інформаційний сектор суспільного виробництва. Нещодавно економічна наука вирізняла три сектори суспільного виробництва: видобувну промисловість та сільське господарство, обробну промисловість, сферу послуг (включаючи транспорт). Наразі успішно розвивається четвертий – інформаційний сектор. До нього відносять освіту, науку, конструкторські розробки, створення промислових роботів, гнучких автоматизованих систем, передавання та оброблення інформації. Ключове місце в інформаційному секторі посідає електронно-обчислювальна техніка.

Унаслідок структурної перебудови економіки промислових країн, значного підвищення продуктивності праці відбувається скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві розвинених країн світу. За останні 50 років кількість працюючих у цій галузі зменшилася у п'ятеро. Аналогічні процеси відбуваються й у видобувній та обробній промисловості. Тут чисельність робітників скоротилася відповідно у чотири та у два рази. Одночасно значно збільшилася кількість працюючих у сфері послуг. У США відсоток зайнятих у цій

сфері вже перевищив 70 і є найбільшим у світі. Особливо високими темпами зростала зайнятість у фінансовій і страховій справах, сфері особистих професійних та ділових послуг, державному управлінні.

Важливий напрям сучасного економічного зростання як чинника – рівень підготування кадрів. Ще у 80-ті роки у всьому світі почала втілюватися у життя концепція безперервної освіти. Дослідження показали, що існує прямий зв'язок між витратами на освіту і продуктивністю праці: чим вищі темпи зростання витрат на освіту, тим вищі темпи зростання продуктивності праці. Зараз у цивілізованому світі темпи витрачання на підготування кадрів збільшуються у 1,5 – 2 рази швидше, ніж темпи зростання національного доходу країн. За рівнем витрат на освіту та показником продуктивності праці провідне місце посідають США. В інших країнах спостерігається пряма залежність рівня продуктивності праці від величини витрат на освіту.

Крім високого рівня середньої освіти, сучасні промислово розвинені країни забезпечують безперервне підвищення рівня кваліфікації протягом усього життя працюючої людини. Така концепція була схвалена ЮНЕСКО як генеральний напрям підвищення ефективності освіти, найбільш наближений до життя. Реалізація цієї концепції висувала нові вимоги до середньої і вищої школи, а також забезпечувала додаткове навчання у сфері виробництва, тобто перепідготування робітників та службовців, спрямоване на врахування вимог «інформаційно-технологічної» революції.

Вважається, що витрати на перепідготування робітників дають більший ефект, ніж звільнення малопідготовлених і набір нових. Таким чином, новий тип економічного зростання ґрунтується на поєднанні досягнень НТР із творчим розвитком людини, соціально орієнтованим ринковим механізмом, розвитком науки, освіти.

Новим явищем у галузі виробництва стали процеси, протилежні диверсифікації, тобто розформування конгломератів, звільнення від непрофільних виробництв і концентрація зусиль на головних видах діяльності. Відбувається реструктуризація корпорацій у бік більшої спеціалізації і концентрації на профілюючих сферах діяльності. Найбільш розвиненою фазою такої діяльності є так званий аутсортинг, коли з передаванням усіх неосновних функцій, включаючи маркетинг, допоміжне виробництво, закупівлі та фінанси, залишаються тільки розроблення продукції, продаж та обслуговування клієнтів.

Значний вплив на світогосподарські процеси справляють нові головні суб'єкти господарювання. Це міжнародні організації: МВФ, Світовий банк, ЮНКТАД (конференція ООН із торгівлі і розвитку), Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Міжнародна організація праці (МОП), Світова організація торгівлі (СОТ), країни «великої сімки», регіональні угруповання, багатонаціональні корпорації, інституціональні інвестори (пенсійні та інвестиційні фонди, страхові компанії), неурядові організації, відомі вчені, фінансисти та підприємці.

В основі сучасного світового господарства лежать ринкові відносини, а економічними лідерами є країни з більш високим рівнем розвитку цих відносин. Не випадково країни, які раніше орієнтувалися на ідеали соціалізму і переваги централізованої економіки, що проповідували, поставили метою побудову ринку.

Запитання для самоконтролю

1. Поясніть сутність міжнародної економічної системи.
2. Визначте сутність світового господарства.
3. Охарактеризуйте сутність міжнародної економіки.
4. Назвіть суб'єктів та об'єкти міжнародних економічних відносин.
5. Визначте рівні міжнародних економічних відносин.
6. Проаналізуйте основні етапи розвитку світового господарства, їх характерні риси.
7. Охарактеризуйте особливості сучасного етапу.
8. Доведіть, що сучасний етап – якісно новий ступінь взаємодії та взаємовідносин країн світу зі світовими співтовариствами.

Рекомендована література

Бахчеванова, Н. В. Міжнародні економічні відносини [Текст] : навч. посіб. / Н. В. Бахчеванова, С. М. Макуха ; за ред. проф. А. П. Голікова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 404 с.

Горбач, Л. М. Міжнародні економічні відносини [Текст] : підручник / Л. М. Горбач, О. В. Плотніков. – К. : Кондор, 2009. – 264 с.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (зі змінами) [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 29. – С. 337.

Клинов, В. Мировая экономика: прогноз до 2050 г. [Текст] / В. Клинов // Вопросы экономики. – 2008. – № 5. – С. 62–79.

Миклашевская, Н. А. Международная экономика [Текст] : учебник / Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов / под общ. ред. А. В. Сидоровича. – 4-е изд., доп. – М. : Дело и Сервис, 2008. – 368 с. – (Учебники МГУ им. М. В. Ломоносова).

Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / ред. О. Г. Гупало. – К. : Хай-Тек Прес, 2007. – 368 с.

Романчиков, В. І. Міжнародні економічні відносини [Текст] : навч. посіб. / В. І. Романчиков, І. О. Романенко. – К. : Центр учб. літ-ри, 2008. – 256 с.

СЕРЕДОВИЩЕ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

2.1. Сутність і структура середовища міжнародних економічних відносин

Міжнародні економічні відносини формуються і розвиваються під впливом певних умов і чинників, що утворюють *середовище міжнародної економіки*. Оскільки розвиток МЄВ залежить як від внутрішніх рушійних сил, так і від чинників, що впливають на нього ззовні, вирізняють внутрішнє і зовнішнє середовище МЄВ.

Внутрішнє середовище міжнародної економіки – це структура МЄВ, закони їх функціонування і розвитку. До нього відносять зовнішньоекономічну діяльність окремих суб'єктів господарювання і країн у цілому, регулювання міжнародної економічної взаємодії, форми і рівні МЄВ, внутрішні тенденції і закони розвитку міжнародної економіки (див. тему 1).

Зовнішнє середовище міжнародної економіки – це система зовнішніх (відносно суб'єктів МЄВ) умов реалізації різних форм і видів МЄВ та чинників, що визначають напрями розвитку і особливості МЄВ. За характером впливу зовнішнє середовище поділяється на:

- умови і чинники прямого (безпосереднього) впливу, що утворюють інфраструктуру МЄВ (міжнародні правові норми, міжнародні організації, торговельні представництва, комунікаційні мережі тощо);
- умови і чинники непрямого впливу (науково-технічний прогрес, політична, демографічна, соціально-економічна ситуація тощо).

За сферами впливу зовнішнє середовище МЕВ має природно-географічну, політико-правову, економічну, технологічну і соціокультурну складові (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Структура зовнішнього середовища МЕВ

Складові	Умови і чинники, що впливають на розвиток МЕВ
природно-географічне середовище	<ul style="list-style-type: none"> – розмір території країни, – географічне розташування країни, – кліматичні умови, – наявність або відсутність природних ресурсів, – наявність водних шляхів сполучення тощо
політико-правове середовище	<ul style="list-style-type: none"> – політико-правовий режим країни, – модель управління економікою, – адміністративні методи регулювання, – політична стабільність, рівень політичного ризику, – членство країни у міжнародних об'єднаннях тощо
економічне середовище	<ul style="list-style-type: none"> – домінуючі відносини власності, – тип господарського механізму, – економічний потенціал країни, – рівень і диверсифікація науково-технічного розвитку, – рівень розвитку інфраструктури, – рівень життя населення, – ступінь розвитку зовнішньоекономічних зв'язків країни, її міжнародна спеціалізація тощо
технологічне середовище	<ul style="list-style-type: none"> – рівень енергетичного забезпечення країни, – наявність розвиненої транспортної мережі, – інформаційне забезпечення економічної діяльності, – можливість утілення у виробництво високих технологій
соціокультурне середовище	<ul style="list-style-type: none"> – структура населення за статтю, віком, професійним і національним складами, – рівень освіти, медичного забезпечення, – мова, релігія, – ставлення до праці, – особливості історичного розвитку, – національні традиції, культурні цінності, норми поведінки, – особливості ділової етики тощо

Що стосується *природно-географічного середовища*, то наявність чи відсутність тих чи інших природних ресурсів у різних країнах, а також особливості їх кліматичних умов створюють об'єктивні передумови формування та поглиблення системи міжнародного поділу праці, а отже, й впливають на розвиток МЕВ. Забезпеченість ресурсами нерідко залежить від розміру території країни. Невеликі країни, як правило, мають меншу кількість і різноманітність природних ресурсів та вузький спектр кліматичних умов, тому вони гостріше відчувають потребу в спеціалізації. Визначальну роль у розвитку МЕВ відіграє також розташування певної країни відносно інших країн, регіонів, транспортних шляхів тощо.

Політико-правове середовище формується насамперед державою як провідним суб'єктом МЕВ. Політико-правовий режим країни характеризується способами і порядком формування владних інститутів, ступенем реальної участі громадян в управлінні державою, способами вирішення соціальних і політичних конфліктів, що виникають у суспільстві. Сучасні політико-правові режими варіюють між демократією і тоталітаризмом. Отже, розвиток МЕВ багато в чому залежить ще й від взаємної адаптивності політичних устроїв, зокрема, демократичних і недемократичних.

Модель управління економікою залежить від типу соціально-економічної системи і може бути ліберальною або директивною. Крім того, за будь-якої моделі управління держава застосовує адміністративні методи регулювання (ліцензування і квотування експорту та імпорту, введення валютних обмежень, встановлення особливих вимог до товару, упаковки та маркування, накладання ембарго на зовнішньоекономічні операції, введення економічних санкцій тощо) задля захисту національного ринку від іноземної конкуренції, сприяння експорту, вирівнювання торговельного і платіжного балансів та ін.

Адекватна реалізація принципів міжнародної економіки можлива лише в стабільному політичному середовищі. Часті зміни у правовому полі, загострення соціальних конфліктів, виникнення загрози політичного перевороту, конфіскації, націоналізації, обмеження конвертування валютних надходжень змушуватимуть суб'єктів МЕВ згортати свою діяльність.

Важливим чинником політико-правового середовища МЄВ є також членство країн у міжнародних об'єднаннях, що зумовлюється спільністю інтересів як наслідком подібності географічного розташування (країни Чорноморського економічного співтовариства), природних ресурсів (ОПЕК), історичної долі (країни Британської співдружності, СНД), соціально-економічного розвитку (ОЄСР, Бенілюкс), спільності конкурентів (ЄС), спільності військового будівництва (країни – члени НАТО). Подібні інтеграційні процеси, з одного боку, сприяють розвиткові економічних відносин між країнами, які є членами таких організацій, але з другого – створюють перешкоди економічним відносинам між країнами, що належать до різних угруповань.

Економічне середовище МЄВ є сукупністю економічних чинників, які утворюють основу функціонування та розвитку міжнародного обміну товарами, руху робочої сили, капіталу та валюти. Причому при визначенні економічного потенціалу враховуються не тільки наявність ресурсів, а й можливість їх ефективного використання, оптимальність розвитку відтворювальної, галузевої, територіальної та зовнішньоекономічної структур. Економічно розвинені країни мають можливість більш активно діяти на міжнародній арені з метою забезпечення економічного зростання, стимулювання свого експорту та імпорту необхідної їм сировини і деяких кінцевих товарів. Крім того, ці країни мають більші можливості захищати національних виробників, надаючи їм субсидії і використовуючи митні тарифи та нетарифні методи.

В сучасних умовах велика увага приділяється *технологічній* складовій середовища МЄВ. Стан наукових досліджень, розвиток засобів виробництва техніки і технологій, енергетичне, транспортне та інформаційне забезпечення країни відіграють велику роль у розвитку МЄВ. Розвинені країни, як правило, експортують кінцеві товари, а країни, що розвиваються, – сировину, енергоресурси, напівфабрикати. Розвинена система комунікацій, транспортних мереж прискорює розвиток як національного виробництва, так і зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).

Соціальне середовище МЄВ характеризується різноманітністю окремих прошарків населення, соціальних груп за демографічними, расовими, національними, професійними, релігійними та іншими

ознаками. Крім того, кожна країна і народ мають свої культурні традиції, стереотипи поведінки, особливості виховання, ціннісні орієнтації, норми та заборони. Ігнорування соціокультурних особливостей може суттєво гальмувати розвиток МЄВ.

Зрозуміло, що всі складові середовища міжнародної економіки є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. До того ж умови функціонування і розвитку МЄВ є досить різноманітними не тільки на різних етапах розвитку людського суспільства, а й в умовах одного й того самого історичного періоду.

2.2. Класифікація країн світу за рівнем соціально-економічного розвитку та її критерії. Міжнародні інтегральні оцінки економічного розвитку країн

Різні міжнародні організації розробляють власні класифікації країн світу. Згідно з підходом ООН, всі держави за рівнем соціально-економічного розвитку поділяються на дві основні групи: *розвинені країни* та *країни, що розвиваються*. Деякий час після розпаду СРСР та соціалістичного блоку держави, що входили до їх складу, називали *країнами з перехідною економікою*, проте зараз вони позбулися особливого статусу й увійшли, за рідким винятком, до числа країн, що розвиваються.

Основним критерієм поділу є рівень ВНД (або ВВП) на душу населення, однак до уваги беруться і такі чинники, як галузева структура економіки, ступінь розвитку ринкових відносин, рівень прав і свобод у суспільному, економічному та політичному житті.

Для оцінювання економічного розвитку країн світу може бути використано багато показників, проте взяті окремо, вони не дають повної картини. Тому задля збільшення об'єктивності використовують інтегральні оцінки, засновані на врахуванні декількох важливих показників.

Індекс розвитку людського потенціалу (розроблений ООН) розраховується як середнє геометричне трьох індексів:

— рівня життя (валовий національний дохід на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності);

– освіти (враховуються середня тривалість навчання та очікувана тривалість навчання);

– здоров'я (очікувана тривалість життя при народженні).

Серед 169 країн, по яких розраховувався індекс у 2010 р., Україна посіла 69 місце.

Індекс розвитку людського потенціалу, скоригований з урахування нерівності (розроблений ООН) віддзеркалює втрати в людському розвитку через нерівність у галузях охорони здоров'я, освіти та доходів.

Індекс гендерної нерівності (розроблений ООН) показує гендерні диспаритети в репродуктивному здоров'ї, в галузі розширення прав і можливостей та участі в ринку робочої сили.

Індекс багатомірної бідності (розроблений ООН) указує на депривації, яких зазнають родини в галузі охорони здоров'я, освіти і рівня життя з урахуванням того, як ці позиції накладаються одна на одну.

Міжнародний інститут розвитку менеджменту (м. Лозанна, Швейцарія) досліджує конкурентоспроможність країн світу, враховуючи стан економіки, ефективність уряду, стан ділового середовища та стан інфраструктури.

Фахівці Всесвітнього економічного форуму в Давосі (Швейцарія) визначають **рейтинг глобальної конкурентоспроможності країн** за такими складовими: інститути; інфраструктура; макроекономічна стабільність; охорона здоров'я і початкова освіта; вища освіта і професійна підготовка; ефективність товарного ринку; ефективність ринку праці; рівень розвитку фінансового ринку; технологічна готовність; розміри ринку; рівень розвитку бізнесу; інновації.

Аналітики Світового банку оцінюють ефективність державної діяльності за шістьма напрямками: урахування думки населення і підзвітність державних органів; політична стабільність і відсутність насильства; ефективність роботи уряду; якість законодавства; верховенство закону; стримування корупції.

Американський дослідницький центр The Heritage Foundation разом з газетою The Wall Street Journal досліджують економічну свободу на основі оцінювання свободи бізнесу, свободи торгівлі, фінансової свободи, участі уряду, монетарної свободи, свободи інвести-

цій, фінансової свободи, права власності, свободи від корупції, свободи праці.

Розвинені країни – економічно і технологічно розвинені країни з високим рівнем матеріального і нематеріального добробуту громадян, яким притаманні високий ступінь соціальної захищеності населення, широкі громадянські права і свободи, великі можливості для реалізації здібностей особистості.

ООН відносить до числа розвинених 44 країни та території. З них 28 є членами Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Провідну роль у групі розвинених країн виконують держави так званої «великої сімки» – США, Канада, ФРН, Франція, Італія, Велика Британія та Японія.

Валовий національний дохід на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) в розвинених країнах – членах ОЕСР у 2010 р. у середньому складав 37 077 дол. США, а в інших розвинених країнах – 42 370 дол. США. Середньосвітовий показник був учетверо менший: 10 631 дол. США.

При населенні, що становить близько 1/6 світового, розвинені країни виробляють 82 % світового ВВП (з урахуванням паритету купівельної спроможності валют – 58 %). Основні технологічні, економічні і гуманітарні досягнення людства концентруються в розвинених країнах.

У 70–80-х роках ХХ ст. в розвинених країнах Заходу відбулася радикальна структурна перебудова економіки: здійснено перехід до ресурсозберігаючих технологій, проведено технічне переобладнання підприємств (перш за все промислових), сталася стрімка комп'ютеризація виробництва та основних сфер суспільного і приватного життя.

Новий технологічний устрій (постіндустріальний) не витіснив повністю старий (індустріальний) – без матеріального виробництва неможлива будь-яка економіка, проте на перший план вийшла сфера послуг, в тому числі науково-технічних, в якій концентрується близько 3/4 зайнятих і виробляється приблизно 3/4 ВВП. У промисловості продовжують розвиватися перш за все високотехнологічні наукомісткі галузі. Матеріалоемні і трудомісткі виробництва переміщуються в країни, що розвиваються, з дешевими ресурсами. За межі розвинених країн виносяться й екологічно шкідливі, «брудні» виробництва

(металургійні, нафтопереробні, нафтохімічні, целюлозно-паперові тощо).

Розвиненим країнам притаманний демократичний політичний устрій. Людина, її права та гідність визнаються найвищою цінністю. У цих країнах удалося досягти приблизного балансу соціально-економічних сил та врівноважити інтереси основних соціальних груп. Економічна діяльність протікає в умовах конкурентного ринку, тобто ринку, для якого характерні лише мінімальні обмеження свободи економічної діяльності. Ринкове саморегулювання органічно доповнюється регулюванням. Держава активно регулює економічні процеси з метою забезпечення високих і стійких темпів розвитку країни, а також заради соціального вирівнювання.

Метою соціального вирівнювання (яке найбільш послідовно впроваджується в ЄС) є зближення рівнів добробуту всіх членів суспільства, що передбачає: забезпечення прийняттого життєвого рівня для непрацевдатних членів суспільства; тимчасову підтримку безробітних; зниження ступеня нерівності доходів усіх членів суспільства; фінансування державою (зазвичай часткове) соціальної інфраструктури; створення умов для зростання і реалізації людського потенціалу, аби кожний міг одержувати високий дохід.

Поширення нових технологій, здатних різко скоротити як забруднення навколишнього середовища, так і потреби в непоновлюваних ресурсах, та підвищена увага збереженню довкілля поки що не дозволяють повною мірою забезпечити гармонійну взаємодію між людиною і природою, але дають надію, що відносний баланс таки може бути досягнутий у майбутньому.

Водночас, незважаючи на позитивний довгостроковий тренд розвитку, розвинені країни стикаються з низкою внутрішніх та зовнішніх проблем. Зберігають актуальність питання захисту глобальної екології та збереження природних ресурсів світу. Демографічна криза (через недостатню народжуваність та зростання середньої тривалості життя) та приплив іммігрантів загострюють проблему соціального захисту, зокрема пенсіонерів та безробітних. Погіршуються стосунки з іншим світом (передусім ісламськими країнами), який не хоче бути постачальником дешевих ресурсів та споживачем занадто дорогих високотехнологічних товарів; не бажає беззаперечно сприймати за-

хідні цінності та ліберальну ідеологічну доктрину. Світова фінансово-економічна криза, що розпочалася в 2008 р., послабила позиції розвинених країн та збільшила економічну роль деяких держав, що розвиваються (зокрема Китаю).

У середовищі розвинених країн сформувалися три основні економічні центри: ЄС, США та Японія. З урахуванням паритету купівельної спроможності на долю ЄС та США припадає по 20 % світового валового продукту, Японії – 6 %.

У конкурентній боротьбі за ресурси, ринки та сфери впливу кожен з основних центрів має свої сильні сторони.

ЄС спирається на:

- великий господарський потенціал (демографічний, виробничий, науково-технічний);
- високу місткість внутрішнього ринку;
- масштабні наукові дослідження та розробки;
- величезні іноземні капіталовкладення;
- тісні зв'язки з колишніми колоніями в Африці, Тихоокеанському та Карибському басейнах;
- ідеологію соціального вирівнювання;
- поєднання свободи підприємництва з активним державним регулюванням;
- невисокі військові видатки.

США використовують:

- величезний господарський потенціал (природно-сировинний, демографічний, виробничий, науково-технічний);
- велику місткість внутрішнього ринку;
- видатні масштаби концентрації та централізації виробництва і капіталу;
- великомасштабні наукові дослідження та розробки;
- величезні іноземні капіталовкладення і утворену на їх базі «другу економіку» за межами країни;
- ідеологію відповідальності кожної особистості за свій успіх;
- широку свободу підприємництва;
- особливу роль долара як світової валюти;
- політичне та військове домінування в світі.

Японія будує свої успіхи на тому, що:

- більше заощаджує та інвестує;
- широко використовує невеликі фірми;
- скуповує кращі наукові досягнення світу та ефективно запроваджує їх у виробництво;
- має унікальні традиції співробітництва (між найманими працівниками та фірмами, між керівниками та підлеглими, корпоративні союзи між концернами та ін.);
- застосовує кейрецу – специфічне об'єднання великих компаній з малими та середніми;
- сповідує ідею колективних зусиль заради спільного процвітання;
- здійснює індикативне регулювання економіки;
- має низькі військові видатки.

У становленні Японії як потужного економічного центру особливу роль відіграло державне регулювання, завдяки якому вдалося максимально зосередити обмежені ресурси на найбільш перспективних напрямках розвитку.

2.3. Загальна характеристика соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються

Країни, що розвиваються (КР) – це близько 140 країн Азії, Африки, Латинської Америки, Океанії, Європи. Вони займають майже 70 % території Землі, їх населення становить понад 80 % усього населення земної кулі. Валовий внутрішній продукт сягає близько 28 % загального світового обсягу. До країн, що розвиваються, відносять держави, які часом значно відрізняються одна від одної, проте мають такі спільні риси, проблеми та інтереси, які дають підстави об'єднувати їх в одну підгрупу. Цими рисами є:

- залежне становище в системі світового господарства;
- багатокладний характер економіки;
- у цілому (за винятком деяких країн) усе ще низький рівень розвитку продуктивних сил, відсталість промисловості, сільського гос-

подарства, виробничої та соціальної інфраструктури порівняно з промислово розвиненими країнами з ринковою економікою.

Виділяють три підгрупи країн, що розвиваються: **найрозвинутіші країни, середньо розвинуті та найменш розвинуті**. Найбільш динамічні з них це насамперед **нові індустріальні країни (НІК)** Південно-Східної Азії та Латинської Америки (Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Аргентина, Бразилія, Мексика) – НІК першого покоління; Малайзія, Таїланд, Індія, Чилі – НІК другого покоління; Кіпр, Туніс, Туреччина, Індонезія – НІК третього покоління; Філіппіни – НІК четвертого покоління. До цієї підгрупи входять також деякі країни Перської затоки – Катар, Кувейт, ОАЕ, а також Багами, Бермуди.

Для НІК характерні експортна орієнтація виробництва, поступовий перехід до розвитку капіталомістких і наукових галузей, активне використання прямих іноземних інвестицій (ПІІ), зростаюча участь у вивезенні капіталу.

Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК – Organization of Petroleum Exporting Countries, ОПЕК) – міжнародна організація, створена для проведення узгодженої політики на світовому ринку нафти у вересні 1960 р. Спочатку до складу ОПЕК увійшли Іран, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія та Венесуела. Згодом до них приєдналися ще вісім: Катар (1961), Індонезія (1962), Лівія (1962), Об'єднані Арабські Емірати (1967), Алжир (1969), Нігерія (1971), Еквадор (1973–1992), Габон (1975–1994). Країни-члени ОПЕК контролюють близько двох третин світових запасів нафти. Їх частка у світовому видобутку нафти становить 40 %, у світовому експорті – 50 %. У 1968 р. було створено регіональне нафтове угруповання – ОАПЕК, до якого увійшли арабські нафтовидобувні країни.

Ці організації взяли під контроль ціни на нафту. Нафтові родовища країн ОПЕК характеризуються винятково високою продуктивністю. Тому витрати виробництва при видобутку нафти тут дуже низькі. Собівартість близькосхідної нафти в середньому в 19 разів нижча, ніж у США. Поряд з нафтовою промисловістю останніми роками більш швидкими темпами розвиваються гірничовидобувна промисловість, чорна і кольорова металургія, металооброблення, а також сфера послуг (особливо в Кувейті та Об'єднаних Арабських Еміратах).

Протягом останніх трьох десятиліть (з кінця 1970-х років) одним із світових лідерів за темпами економічного зростання був і залишається Китай: у середньому близько 10 % щороку. Поставлене у 1980 р. завдання збільшити до 2000 р. національне виробництво товарів і послуг у чотири рази було вирішено достроково в 1995 р.

Початок перетворення економіки Китаю, як і багатьох інших країн, що розвиваються, пов'язаний зі здійсненням політики імпортозаміщення, результатом якої стали: підвищення темпів економічного зростання, формування внутрішнього ринку, скорочення сфери централізованого матеріально-технічного постачання і розподілу за картками, істотне скорочення чисельності голодуючого населення, прихід ТНК, виникнення нових галузей промисловості, розвиток сфери послуг. Зростаючий приплив іноземного капіталу і його орієнтація на зовнішні ринки привели до обрання нової стратегії і тактики розвитку – переходу до експортної орієнтації народного господарства. Успіхи економічного розвитку Китаю віддзеркалюються у зростанні обсягів промислового виробництва багатьох видів продукції. Китай є світовим лідером у виробництві вугілля, сталі, цементу, зерна, м'яса, бавовни, знаходиться на передових світових позиціях із виробництва електроенергії. У середині 90-х років Китай став третьою державою у світі за обсягом річного виробництва ВВП, а на початку 2000-х років – другою після США. Він також вийшов на третє місце в світі за обсягом експорту (5,9 % світового експорту).

Передові міжнародні корпорації розглядають Китай як найбільш перспективний світовий ринок. За оцінками фахівців, місткість китайського ринку перевищує 300 млрд дол. США. Китай активно залучає іноземний капітал, зокрема, прямі іноземні інвестиції становлять близько 50 млрд дол. США (друге місце після Франції). Він посідає друге місце після США за кількістю підприємств з іноземними інвестиціями. На їхню частку припадає 7,5 % промислових підприємств і майже 19 % виробленої продукції (у незмінних цінах). На таких підприємствах працює до 20 млн чол., що забезпечують виробництво близько 15 % ВВП. У свою чергу, розширюється експорт китайського капіталу (за неофіційними даними, він сягає 50 млрд дол. США).

Початок індустріального розвитку Латинської Америки відносять до середини 1950-х років. Основою форсованої індустріалізації було

імпортозаміщення, середньорічні темпи зростання становили 6,9 %. До середини 1970-х років Латинська Америка стала індустріальним урбанізованим континентом із сучасними галузями промисловості. При цьому залишалася архаїчною структура аграрного виробництва і суспільних відносин на селі. З кінця 1960-х років країни Латинської Америки збільшують запозичення капіталів на ринках розвинених країн, зростають і прямі інвестиції. Державна політика спрямована на співробітництво із ТНК. Політична демократизація відкрила шлях до подальшого розвитку континенту. Розпочалося здійснення неоліберального проекту постіндустріалізації континенту за підтримки МВФ за моделлю «наздоганяючої модернізації».

Склалася специфічна «латиноамериканська модель» розвитку. Її особливими рисами є значна зовнішня заборгованість, вузькість внутрішнього ринку, сировинна орієнтація на міжнародних ринках. Останнім часом спостерігаються розвиток внутрішнього ринку і економічна інтеграція країн Латинської Америки.

Поряд із підйомом нових індустріальних країн, країн ОПЕК, Китаю спостерігається зростання кількості країн, які відносять до числа найбільш бідних. Нині їх налічується 47, у тому числі 32 розташовані у тропічній Африці, 10 – в Азії, чотири – в Океанії, одна – в Латинській Америці. Усі держави Африки, за винятком ПАР, належать до групи країн, що розвиваються, причому більшість із них – до підгрупи *найменш розвинених*. За багатством і розмаїттям природних ресурсів це найбільш забезпечений регіон світу: йому належать найбагатші запаси золота, алмазів, металів платинової групи, великі запаси урану, азбесту, графіту, залізних руд, а також низки кольорових, рідких і рідкоземельних металів, дорогоцінних мінералів, нафти, газу та інших корисних копалин. Африка займає провідні позиції на світовому ринку за такими металами, як ванадій, літій, берилій, тантал, ніобій, германій. Ґрунтово-рослинні ресурси континенту можуть забезпечити продовольством 1,5 млрд жителів.

Разом з тим за рівнем соціально-економічного розвитку це найменш розвинений і найменш динамічний регіон, загальна питома вага країн Африки (без ПАР) у світовій економіці становить близько 1,5 %. Особливо відсталим є субрегіон Тропічної Африки. Інший субрегіон – Північна Африка (Алжир, Лівія, Єгипет, Марокко, Туніс) має еконо-

мічні показники, які в два-чотири рази перевищують рівень Тропічної Африки. Характерна риса господарської діяльності – багатоукладність і змішані форми власності. Причому передові сучасні уклади не стали домінуючими, а державний не став ефективним. Державні підприємства характеризуються низькими показниками – низькою конкурентоспроможністю продукції, дефіцитом коштів, високою залежністю від імпорту техніки і технології, дефіцитом кваліфікованих кадрів. Перевага традиційних укладів в аграрному секторі зумовлює низьку продуктивність екстенсивних землеробства (часто монокультурного) і тваринництва на основі архаїчних форм і примітивної матеріально-технічної бази. У зв'язку з цим триває й загальна деградація природного середовища (опустелення, виснаження ґрунтів, ерозія тощо).

2.4. Загальна характеристика соціально-економічного розвитку країн з перехідною економікою

До країн з перехідною економікою належить більшість колишніх соціалістичних країн, що здійснюють перехід від соціалістичних до ринкових методів господарювання. Це колишні союзні республіки СРСР: Україна, Росія, Білорусь, Молдова, Латвія, Литва, Естонія, Грузія, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменистан, Таджикистан; колишні соціалістичні країни Центральної та Східної Європи: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Сербія і Чорногорія, Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Албанія; азійські країни: Китай, Монголія та В'єтнам. Країни з перехідною економікою також називають транзитивними перехідними економіками, або емерджентними (англ. *emergence* – виникнення, поява нового) країнами, де з'являються ознаки, не притаманні їх попередньому стану.

Перехідна економіка означає трансформацію централізованої неринкової моделі економічного розвитку з жорсткими командно-адміністративними методами управління в економіці, в якій ринковий механізм функціонування поєднується з методами державного регу-

лювання. Перехідні економіки як регіон світової економіки мають за мету визначення свого місця і функцій у міжнародній економіці, зокрема в інтенсивних процесах глобалізації та інтернаціоналізації, що розгортаються у світі.

Країни з перехідною економікою є неоднорідними за своїм соціально-економічним розвитком (рівнем технології, структурою економіки, рівнем життя населення) та політичними уподобаннями. Реформування економіки на ринкових засадах стимулює постсоціалістичні країни до економічної інтеграції, що все більше набуває глобального характеру. Проте вектори інтеграції в різних країнах неоднакові. Усі європейські держави перехідної економіки (крім Росії) стратегічною метою вважають вступ до ЄС. У Центральній Європі в 1992 р. була підписана Центральноевропейська угода про вільну торгівлю. Її підписали Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина («Вишеградська четвірка»); згодом до них приєдналися Румунія і Болгарія. Ця організація стала проміжною моделлю, яка полегшила вступ цієї групи країн до ЄС. Ще в 1989 р. ЄС розробив програму PHARE (економічна допомога реформуванню) для Польщі і Угорщини; згодом вона поширилася на Чехію і Словаччину. Нині ці країни вже є членами ЄС.

На теренах колишнього СРСР у 1991 р. утворилася *Співдружність Незалежних Держав (СНД)*, яка поєднала 12 з 15 колишніх радянських республік (Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Казахстан, Киргизстан, Молдову, Росію, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан та Україну). Головною метою СНД передбачалося співробітництво в політичній, економічній, гуманітарній, екологічній та культурній сферах для всебічного і збалансованого економічного та соціального розвитку держав-членів. Таке співробітництво має перетворитися на Економічний союз, угоду про його створення підписано в 1993 р., але до реалізації цієї мети ще далеко. Для успішної інтеграції на просторі СНД є чимало об'єктивних умов. На початку 90-х років ще зберігалися виробничі зв'язки між підприємствами колишніх республік СРСР. Тривалий процес територіального поділу праці в межах Союзу утворив механізм доповнення, кооперації між економіками союзних республік.

Необхідно було пристосувати цей механізм до нових умов, пов'язаних з переходом до ринкової економіки. До того ж відсутність мовного бар'єру, культурні, навіть родинні зв'язки сприяли, здавалося б, успішному розвитку інтеграції. Однак насправді цей процес іде з великими труднощами. Метою задекларованого Економічного союзу є стабільний розвиток економіки країн-членів, утворення спільного економічного простору, спільне здійснення економічних проєктів, розв'язання екологічних проблем. Функціонування Економічного союзу означало б вільний рух товарів, послуг, капіталів та робочої сили між країнами СНД.

Передбачається здійснення узгодженої політики у сферах грошово-кредитних відносин, бюджету, цін і оподаткування, митних тарифів. Зараз економічна інтеграція в СНД по суті перебуває на стадії зони преференційної торгівлі. Тому шлях до Економічного союзу пролягає через проміжні стадії: зону вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок товарів, послуг, капіталів та робочої сили – валютний союз. У 1994 р. було підписано Договір про утворення зони вільної торгівлі. Він передбачає поступове скорочення митних зборів і утворення в майбутньому міждержавної економічної ради. Було підписано низку документів, які конкретизували цілі Економічного союзу і розробляли механізм його дії в різних сферах. Проте багато з важливих рішень про зміцнення інтеграційного процесу в межах СНД залишаються тільки на папері.

Країни з перехідною економікою входять також до деяких економічних організацій Азійсько-Тихоокеанського регіону. Так, членами Азійсько-Тихоокеанського співробітництва (АТЕС) є Китай і Росія. В Організацію економічного співробітництва (ОЕС) Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан входять спільно з Афганістаном, Іраном, Пакистаном та Туреччиною. Основними напрямками співробітництва країн-членів цієї організації, яка утворилася ще в 1985 р., є: промислове і технічне співробітництво; енергетика; сільське господарство; транспорт і комунікації; навколишнє середовище і охорона здоров'я; освіта, наука та культура; боротьба з наркоманією. В'єтнам і Монголія входять до Азійської організації з питань продуктивності (АОП). В'єтнам є також членом Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).

2.5. Оцінка соціально-економічного розвитку України. Визначення місця України в сучасній системі світового господарства

Сучасна Україна – одна з великих країн Європи. За кількістю населення вона посідає шосте місце в Європі, поступаючись лише Російській Федерації, Німеччині, Великій Британії, Італії, а за площею поступається лише Росії.

За розміром ВВП на душу населення Україна є сороковою економікою світу. Розбудова незалежної України об'єктивно потребує входження її у світове господарство на організаційно-економічних засадах ринкових відносин на принципах рівноправності та взаємної вигоди у співробітництві.

Об'єктивна необхідність інтеграції України у світове господарство і розвитку її міжнародних відносин безпосередньо впливає передусім з потреб використання у національній системі відтворення міжнародного розподілу праці, що забезпечує розвиток та зростання багатства суспільства. Така інтеграція сприяє формуванню ефективної структури економіки країни, вирішує комплекс екологічних проблем, що можуть бути розв'язані спільними зусиллями, та відкриває додаткові можливості у створенні належних умов для задоволення життєвих потреб народу України.

Поряд з об'єктивною необхідністю інтеграції України у світове господарство та розвитку її зовнішньоекономічних відносин існують і об'єктивні можливості для таких процесів. До них насамперед включають економічний потенціал нашої країни, що дає підставу для належної участі у міжнародному поділі праці.

Місце України у світовому господарстві визначається її природно-ресурсним потенціалом (у цьому відношенні країна перебуває у більш вигідному становищі, ніж деякі економічно розвинені країни, наприклад, Японія, Італія), демографічними передумовами (значні трудові ресурси – у працездатному віці знаходиться 56 % населення, у суспільному виробництві зайнято близько 22 млн працівників, трудові

ресурси країни характеризуються високим рівнем кваліфікації та освіти, питома вага фахівців з вищою та середньою освітою становить 29 % населення), геополітичним положенням (досить вигідне для активної участі у міжнародному територіальному поділі праці). За обсягом внутрішнього ринку Україна не поступається багатьом країнам світового господарства. Так, у системі міжнародних порівнянь за критерієм «розмір внутрішнього ринку» Україна посіла в 2010 р. 30 місце зі 133 країн. Водночас за обсягом внутрішнього ринку, розрахованого на одну особу населення, Україна значно поступається європейським державам. За цим критерієм Україна посіла 71 місце.

Входженню України як повноправного партнера у світове господарство перешкоджають, по-перше, відсутність системного підходу до міжнародної інтеграції та співпраці; по-друге, недостатній рівень доступу українських товарів і послуг до зовнішніх ринків; по-третє, недостатнє використання потенціалу торгово-економічного співробітництва з країнами СНД, іншими перспективними партнерами та регіональними інтеграційними об'єднаннями. Вадами економічної інтеграції є низька конкурентоспроможність продукції українських товаровиробників на світових ринках. З промислових товарів на ринках далекого зарубіжжя може конкурувати не більше 1 % українських товарів.

Крім того, окремі товари, на які є попит на зовнішніх ринках, не відповідають міжнародним стандартам, наприклад, деякі види металургійної промисловості. Негативними моментами міжнародних зв'язків України є значне переважання в експорті країни паливно-сировинної групи; низька частка машин, обладнання, об'єктів інтелектуальної власності (патентів, ліцензій, ноу-хау) в експорті; незначна частка в експорті товарів, які виготовляються відповідно до договорів про міжнародне співробітництво; отримання валютних надходжень (до 40 %) за рахунок експорту продукції чорної металургії, яка дорівнює майже 30 % загального обсягу виробництва.

Упродовж усього періоду незалежності українській економіці притаманний високий рівень відкритості. У 2007 р. він складав 94,8 %, значно вищий, ніж в ЄС, де він становив 26,4 %. У процесі переорієнтації торгових потоків під впливом недостатності структурної перебудови в Україні сформувалася нераціональна модель міжнародної спеціалізації, що характеризується домінуванням частки групи

чорних металів і виробів із них (32,3 %). У товарній структурі експорту основні товарні групи складають сільгосппродукція (18,7 %), механічне обладнання, машини та механізми (12,6 %), мінеральні продукти (9,8 %), продукція хімічної галузі промисловості (6,3 %) та ін. Низькою є диверсифікація географічної структури торгівлі. Основним експортним ринком залишається Російська Федерація з часткою 21,9 % у 2009 р. Для існуючої моделі міжнародної спеціалізації негативним є рух торгових потоків технологічних товарів – із країн ЄС, а експорт технологічної продукції здійснюється у країни СНД та Азії.

У сфері міжнародних фінансових операцій України, починаючи з 2005 р., була зроблена спроба перейти від моделі експортноорієнтованого розвитку до моделі імпортоорієнтованого споживчого капіталізму. Але внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи (2008 р.) ця модель зазнала поразки. Серед окремих фінансових операцій спостерігаються такі основні тенденції: здійснюється досить виразний висхідний тренд зростання позитивного сальдо (що є типовим для економік, які перебувають на етапі наздогоняючого розвитку); у сфері портфельних інвестицій спостерігаються неадекватні процеси – українські компанії та інвестори проводять операції майже виключно з українськими цінними паперами, в той час як операції з іноземними цінними паперами на іноземних фінансових ринках знаходяться у тіні; дуже мізерними залишаються обсяги операцій з українськими цінними паперами, які надають право на участь у капіталі (що пов'язано із закритістю більшості українських компаній); головним чинником руху коштів за статтею «портфельні інвестиції» є операції з українськими борговими цінними паперами, тобто робляться все нові зовнішні борги під заставу українських цінних паперів. З проблемою міжнародних економічних відносин тісно пов'язана проблема зовнішнього боргу України. Станом на 1 червня 2011 р. зовнішній борг України досяг 58,167 млрд дол. США.

Основне завдання реформи міжнародної інтеграції та співпраці спрямоване на вироблення цілісної і збалансованої зовнішньоекономічної політики, підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості економіки України.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке середовище МЕВ? Яка його структура?
2. Охарактеризуйте вплив на розвиток МЕВ природно-географічного, політико-правового, економічного, технологічного та соціального середовищ.
3. Які інтегральні оцінки економічного розвитку країн вам відомі?
4. Дайте загальну характеристику соціально-економічного стану розвинених країн.
5. Назвіть особливості національних економік ЄС, США та Японії.
6. Визначте загальні риси соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються.
7. Які соціально-економічні особливості характерні для країни з перехідною економікою?

Рекомендована література

Герасимчук, В. Г. Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / В. Г. Герасимчук, С. В. Войтко. – К. : Знання, 2009. – 302 с.

Дахно, І. І. Світова економіка [Текст] : навч. посіб. для вузів. – 2-ге вид., переробл. та допов. / І. І. Дахно. – К. : ЦУЛ, 2008. – 277 с.

Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека [Текст] : пер. с англ. ; ПРООН. – М. : Весь Мир, 2010. – 244 с.

Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна державна економіка [Електронний ресурс] // Державна служба статистики. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.hua/>

Колесов, В. П. Международная экономика [Текст] : учеб. для студ. вузов / В. П. Колесов, М. В. Кулаков ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Экон. фак-т. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 473 с.

Любецкий, В. В. Мировая экономика [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс / Моск. ин-т экономики, менеджмента и права ; Центр дистанционных образовательных технологий МИЭМП / Выпускающий редактор С. А. Дубок. – М. : Центр дистанционных образовательных технологий МИЭМП, 2010. – Режим доступа: http://www.e-college.ru/xbooks/xbook006/book/index/index.html?go=index*title.htm. – Заглавие с экрана.

Міжнародна економіка [Текст]: навч. посіб. / В. В. Білоцерківець, О. О. Загородня, В. К. Лебедева та ін. ; за ред. А. О. Задой та В. М. Тарасевича. – Д. : Вид-во ДУЕП, 2010. – 339 с.

Новий курс: реформи України. 2010–2015 рр. [Текст] : націон. доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

Савельєв, Є. В. Міжнародна економіка [Текст] : підручник : – 3-тє вид., переробл. і допов. / Є. В. Савельєв. – К. : Знання, 2008. – 622 с.

Солонінко, К. С. Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / К. С. Солонінко. – К. : Кондор, 2008. – 380 с.

Філіпенко, А. С. Міжнародні економічні відносини: теорія [Текст] : підруч. для вузів / А. С. Філіпенко. – К. : Либідь, 2008. – 406 с.

Чуприна, О. О. Міжнародні інтегральні оцінки як інструмент аналізу місця та перспектив України в сучасному світі [Текст] / О. О. Чуприна, О. А. Чуприна // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Економічна теорія та право. – 2010. – № 2. – С. 82–91.

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

3.1. Поняття і теорії зовнішньої торгівлі

Міжнародна торгівля є однією з найдавніших і найважливіших форм світогосподарських зв'язків. Вона являє собою обмін товарами і послугами між національними суб'єктами, внаслідок чого споживачі різних країн мають можливість придбати найкращі товари за прийнятними цінами.

Протягом тривалого історичного періоду склалися різноманітні форми міжнародної торгівлі: факторії, ярмарки, торговельні компанії, товарні біржі, що існували за стародавніх часів та у середньовіччі. З плином часу до них приєдналися аукціони, міжнародні торги, торговельні будинки, пряма міжнародна торгівля на основі кооперації, зустрічна торгівля та внутрішньофірмовий обмін.

Перші теорії зовнішньої торгівлі виникають в епоху меркантилістів. Ранні меркантилісти наполягали на застосуванні жорстких форм державного регулювання і контролю за станом зовнішньоторговельних операцій з метою утримання грошей у країні. Розвинений (пізній) *меркантилізм* шукає джерела збагачення нації не в примітивному нагромадженні благородних металів, а в розвитку зовнішньої торгівлі і активному торговельному балансі (перевищенні експорту над імпортом).

Одним з видатних представників раннього меркантилізму був англійський економіст В. Стаффорд (1554 – 1612). Він є автором книги «Критичне викладення деяких скарг наших співвітчизників», виданої у 1581 р. Робота пройнята духом войовничого протекціонізму, незадоволенням присутністю великої кількості іноземних купців у країні. Оскільки купівельна спроможність англійської монети була вищою, ніж валюта інших країн, іноземці вивозили ці монети, а не товари, зроблені в Англії. Негативом, на думку В. Стаффорда, було й те, що іноземці вивозять з країни сировину, а після її перероблення збувають готові товари за високими цінами в Англії.

З плином часу на зміну прихильників монетарної системи приходять пізні меркантилісти. В Англії їх представляв Т. Ман (1571 – 1641), купець, автор теорії торговельного балансу. Він стверджував, що зовнішня торгівля лише тоді буде джерелом багатства та грошей, коли сума грошей, отриманих від продажу товарів за кордон, перевищуватиме суму, витрачену для придбання товарів за кордоном. Тому для підтримки активного торговельного балансу необхідно збільшувати масу товарів, що експортуються, на основі розвитку ремісництва.

Формуючи структуру експорту, слід ураховувати не тільки наявність у країні надлишків певних товарів, а й потреби інших держав, що дає можливість експортувати товари за високими цінами. Т. Ман вважав, що для держави вигідно допускати безмитний експорт товарів, виготовлених з іноземної сировини. Це дає можливість залучити до праці багатьох людей, які працюють на експорт.

Значний внесок у розвиток зовнішньої торгівлі зробив представник раннього меркантилізму, російський економіст, видатний державний діяч і дипломат Ордин-Нащокін (1605–1680). З його ім'ям пов'язаний Новоторговий устав. Зазначений документ мав яскраво виражений протекціоністський характер. Патріотичне прагнення розвитку торгівлі та промислів поєднувалось у ньому із захистом національних інтересів у боротьбі з іноземним капіталом.

Статті Новоторгового уставу обмежували права іноземних купців: можливість взаємної торгівлі, дозвіл торгувати тільки у прикордонних пунктах, торгівля за їх межами передбачала наявність відповідних грамот. Валюта, яка привозилась іноземним купцем для купівлі російських товарів, не обкладалась митом. Заборонялися вивезення і ввезення золота та срібла купцями східних країн. Обмежувався також імпорт перлин і дорогоцінного каміння. Це робилося з метою протидіяти впливу валюти з країни за кордон.

Яскравим представником пізнього меркантилізму був ревний прихильник реформ Петра I в галузі економіки, освіти, державного управління Ф. Прокопович – найосвіченіша людина свого часу: прихильник освіченої монархії, історик, філософ, письменник, політичний діяч нового, просвітницького напрямку.

На відміну від ранніх меркантилістів Ф. Прокопович був прихильником активного торговельного балансу. Він вважав, що досягти

такого балансу можна лише шляхом розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі, засобів та шляхів сполучення, а також удосконалення системи державних органів управління. Український учений обстоював також необхідність розвитку економічних зв'язків, торгівлі з іншими країнами, однак лише у тому разі, якщо вони відповідали інтересам власної країни.

Цікаві і досить актуальні для сучасної науки і практики думки щодо розвитку зовнішньої торгівлі ми знаходимо у творі І. Посошкова «Книга о скудости и богатстве», написаному протягом 1721–1724 років. Як і Ф. Прокопович, І. Посошков уважав, що багатство суспільства втілюється не тільки у дорогоцінних металах, а й у матеріальних благах. І. Посошков – прихильник конкурентної боротьби російських купців з іноземними. Він був упевнений у перемозі вітчизняних купців. Підставою для такої упевненості була велика зацікавленість іноземних купців у російських товарах. Але, на думку вченого, слід піклуватися про оптимальну структуру експорту. У цьому контексті він незадоволено констатував вивіз сировинних матеріалів із Росії і вважав, що матеріали, призначені для перероблення, мають доводитися до готового вигляду у відповідних сировинних районах.

У дусі меркантилістської теорії І. Посошков доводив необхідність регулювання імпорتنих операцій. Регулювання насамперед передбачало ретельний відбір товарів, що ввозяться в країну, тобто імпортувати можна тільки ті товари, яких країна не виробляє.

Учення меркантилістів про зовнішню торгівлю, рекомендації щодо її поліпшення продовжують бути актуальними і у наш час, як і три сторіччя тому, бо кожна країна формує свою зовнішньоторговельну політику, виходячи з цілей та завдань, які вона ставить у цій сфері економічної діяльності, і враховуючи свої можливості.

Наприкінці XVII ст. з'являється протилежна меркантилістській *класична теорія*, представлена класиками А. Смітом і Д. Рікардо. Аналізуючи міжнародний поділ праці, у книзі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1779) А. Сміт писав, що кожна розсудлива людина не намагатиметься самотійно виробляти річ, яку можна дешевше купити. Це правило управління домашнім господарством безперечно стосується і держави.

За теорією А. Сміта, якщо будь-яка інша країна може забезпечувати нас товаром за більш низькою ціною, ніж ми самі можемо його виготовляти, краще купувати цей товар за певну частину продукту нашої власної праці, що витрачається у тій галузі, де ми маємо певні переваги. Такий висновок А. Сміта одержав в економічній літературі назву *«теорія абсолютних переваг»*.

Отже, між державами має існувати вільний обмін товарами, тобто проводитися політика фритредерства, а не меркантилізму.

Переконливість аргументації англійського економіста не виключає правомірного питання: якщо існує країна з низьким рівнем розвитку продуктивних сил, то майже всі продукти її виробництва будуть дорожчими порівняно з товарами інших країн. У цьому разі даній державі вигідно купувати за кордоном майже все. Але за які кошти вона може це зробити, якщо не зможе продати товари власного виробництва?

Теорія А. Сміта була розвинена англійським економістом Д. Рікардо в роботі *«Принципи політичної економії і оподаткування»* (1817), де він виклав теорію *«порівняльних (відносних) переваг»*. Згідно з цією теорією навіть ті країни, що мають абсолютні більш високі рівні витрат виробництва, можуть виграти від міжнародної торгівлі при певних співвідношеннях витрат і пропорціях обміну.

У питаннях зовнішньоторговельної політики ідеї фритредерства поділяв і відомий економіст, теоретик і практик М. Бунге (1823 – 1895). Його важко було віднести до певної політекономічної школи, бо за своїми поглядами він був еkleктиком. Саме вільна торгівля, на думку М. Бунге, відповідає інтересам окремих громадян та всього суспільства, оскільки ліквідуються тепличні умови виробництва національних товарів, які вигідні лише поміщикам, а не суспільству. Ті підприємства, які захищені державою від міжнародної конкуренції, не можуть бути ефективними, бо в них відсутні стимули для вдосконалення виробництва. Саме тому протекціонізм гальмує процес зниження цін та розвиток техніки.

Погляди М. Бунге стосовно проблеми, що розглядається, поділяв представник класичного напряму політичної економії професор Київського та Московського університетів І. Вернадський (1821–

1884). Він був прихильником вільного розвитку економіки, виступав проти втручання держави у вільну конкуренцію, яка є основою розвитку товарного виробництва. На думку вченого, протекціонізм суперечить законам ринку, тобто «природним» економічним законам. У процесі розвитку теорії порівняльних переваг Д. Рікардо утворюються два напрями: шведська школа, яка розробила теорію *розміщення чинників виробництва*, і *неотехнологічна школа*, започаткована у середині ХХ ст.

Перший напрям представляють шведські вчені Е. Хекшер і Б. Олін. За їх теорією країна має експортувати такі товари, у виробництві яких більш ефективно використовуються надлишкові чинники виробництва. Наприклад, в обміні з Великою Британією Австралія може спеціалізуватися на виробництві пшениці, кормових культур та тваринництва, бо вона має багато земельних ресурсів, але бідна капіталом і працею. А у Великій Британії недостатньо землі, але вона багата на капітал і працю, тому може поставляти в Австралію промислові товари. Якщо країна має надлишкові трудові ресурси, то експортуватиме товари, що потребують значної кількості людської праці, наприклад, одяг або електроніку. Тобто, міжнародний обмін є обміном надлишкових чинників на рідкі.

У 50-х роках ХХ ст., аналізуючи американську економіку, економіст, лауреат Нобелівської премії В. Леонт'єв зробив несподіваний висновок, який отримав назву «*Парадокс Леонт'єва*». Він довів, що США експортували товари, які потребували значних витрат праці, а імпортували капіталомісткі. Така сама практика спостерігалась у зовнішньоторговельних зв'язках Індії, Японії, Канади і суперечила теорії Хекшера – Оліна.

В. Леонт'єв та інші економісти намагалися пояснити цей парадокс наявністю у певних країнах більшої продуктивності праці, ніж капіталу порівняно з торговельними партнерами. Але таке пояснення було не досить переконливим. Інше пояснення, запропоноване П. Кененом, ґрунтувалося на врахуванні у вартості експорту капіталовкладень на підготування робочої сили. Таким чином, після виявлення дійсного розміру капіталовкладень парадокс Леонт'єва було знято і підтверджено правильність теорії Хекшера – Оліна.

Сучасні варіанти зазначеної теорії стверджують, що з плином часу роль чинників виробництва у зовнішньоторговельних зв'язках скорочується. Звідси випливає висновок про переваги обміну між високорозвиненими країнами. У цьому контексті вирізняється концепція *«технологічного розриву»*, викладена в роботах Р. Вернона, М. Познера та ін. Згідно з даною концепцією країна, що має технологічні переваги, отримує від зовнішньої торгівлі додатковий прибуток. Коли ж інновації поширюються на всі інші країни, передові країни втрачають свої переваги, а менш розвинені отримують переваги, тобто у кінцевому результаті виграє все світове співтовариство.

До сучасних теорій зовнішньої торгівлі належить концепція, відповідно до якої об'єктом аналізу в міжнародних торговельних відносинах виступає не окрема держава, а міжнародна фірма. Такий підхід запропонували американські вчені С. Ребек та К. Симмондс. Вони вважають, що в сучасних умовах товари пересуваються між країнами у межах окремих фірм. При цьому рішення про рух товарів ухвалюють комерційні підприємства, а не нації. На внутрішньофірмові зв'язки припадає майже 70 % усієї світової торгівлі, 80 – 90 % експорту ліцензій і патентів, 40 % експорту капіталу.

ТНК зацікавлені у товарних поставках у ті країни, які за своїми соціально-економічними характеристиками подібні до країни походження ТНК. Останніх приваблюють не стільки дешеві чинники виробництва, скільки стабільність і надійність у постачанні продукції партнерами, наявність сприятливого клімату в здійсненні міжнародних економічних зв'язків.

У 90-х роках ХХ ст. набула поширення неотехнологічна концепція американського економіста М. Портера про *«міжнародну конкурентоспроможність націй»*, в якій суміщаються інтереси національної економіки та інтереси фірм. М. Портер стверджує, що конкурентоспроможність країни на світових ринках залежить від чотирьох головних параметрів: факторні умови – конкретні чинники виробництва, необхідні для успішної конкуренції; умови попиту (особливості попиту на продукцію та послуги, які пропонуються галуззю на внутрішньому ринку); стан суміжних та обслуговуючих галузей (наявність у країні споріднених та підтримуючих галузей, конкурентоспромож-

них на світовому ринку); стратегія фірм певної країни (характер управління фірмами і конкуренції на внутрішньому ринку).

Отже теорія порівняльних переваг відтепер набула нового тлумачення. Вона включає поняття технічного прогресу та нерівномірність його поширення, поєднання інтересів національної економіки та інтересів фірм, які беруть участь у міжнародному товарообігу, втручання держави, яке може модифікувати порівняльні витрати.

Зовнішньоторговельні потоки визначаються такою термінологією:

- *експорт* – вивезення товарів за митний кордон держави;
- *імпорт* – ввезення товарів за межі митного кордону;
- *реекспорт* – вивезення за митний кордон товарів, раніше імпортованих і не перероблених у країні;

– *реімпорт* дає змогу придбати за кордоном раніше експортовані і не перероблені там товари, зокрема повернення бракованої продукції.

3.2. Сучасні тенденції розвитку міжнародної торгівлі. Показники участі країни у міжнародній торгівлі

Глобальним напрямом розвитку зовнішньої торгівлі протягом ХХ–ХХІ сторіч є лібералізація цієї сфери міжнародних економічних відносин. Лібералізація торгівлі сприяє розвитку міжнародної спеціалізації, яка ґрунтується на певних економічних перевагах кожної країни. Свобода торгівлі забезпечує розвиток конкуренції, підтримуючи інноваційні процеси, створює умови для масового виробництва в інтересах споживачів.

Останніми десятиріччями позитивні зміни щодо темпів зростання торгівлі спостерігаються в усіх регіонах світу. Навіть у найбільш бідніших країнах суттєво зросли обсяги зовнішньої торгівлі як унаслідок стрімкого зростання цін на традиційні експортні товари, так і завдяки зростанню виробництва. Звертають на себе увагу надзвичайно високі темпи зростання зовнішньої торгівлі товарами країн, що розвиваються, та перехідних економік. При збереженні зазначеної тенденції у майбутньому можна констатувати наявність руху до зближення

і вирівнювання економік різних регіонів щодо розвитку зовнішньоторговельних зв'язків.

В умовах глобалізації різко загострюється конкуренція на світових ринках товарів та послуг, посилюється регіоналізація міжнародної торгівлі та відповідна сегментація єдиного світового ринку. Зростає процес включення країн у світову економіку та інтернаціоналізації торгівлі, тобто посилюється процес відокремлення міжфірмового товарообміну з метою економії на ринкових трансакціях.

Нині відбулося значне збільшення міжнародної торгівлі послугами. У світовому товарообігу частка послуг сягає 22–25 %. А в таких країнах, як Люксембург – 86 %, США – 79 %, Кіпр – 78,3 %, Франція – 77,6 %. Унаслідок зміни характеру та напрямів іноземного інвестування у світовій торгівлі відбулися якісні зрушення. Абсолютна більшість обсягу світової торгівлі припадає на внутрішньофірмовий обіг. Отже, процес глобалізації світової торгівлі не тільки здійснюється на макрорівні, а поширюється і на мікрорівень.

Протягом останніх десятиріч економісти відмічають посилення регіоналізації зовнішньої торгівлі. Посилення торговельних зв'язків розвинених країн пояснюється якісним удосконаленням міжнародного поділу праці, його переходом на новий рівень спеціалізації і кооперування. Менш розвинені країни прагнуть розширення внутрішньорегіональних зв'язків у пошуках ринків збуту для товарів, неконкурентоспроможних на ринках розвинених країн. Найбільшу кількість зазначених угод було укладено між країнами з перехідною економікою.

Водночас діяльність ТНК розвинених держав, що розташовані на території менш розвинених країн, веде до зростання коопераційних і торговельних зв'язків між державами з різним рівнем економічного розвитку. Отже, збільшення регіональних угруповань, більш високі темпи зростання торговельних угод між розвиненими країнами та країнами з перехідною економікою і такими, що розвиваються, свідчать, що зовнішня торгівля окремих регіонів не замикається у своєму колі.

Як і до Другої світової війни, домінуючі позиції у світовій торгівлі продовжують займати промислово розвинені країни. Серед них США, Західна Європа та Японія, які забезпечують 59 % світового експорту. Одночасно спостерігається скорочення частки США. Останнім часом значно зросли позиції Китаю та Західної Європи у між-

народній торгівлі. Товарообіг країн ЄС у світовій торгівлі становить 31,1 %. Найбільший потік експорту товарів і послуг припадає на дев'ять країн світу. Серед них одним із лідерів на світовому ринку став Китай, який з урахуванням експорту Гонконгу та Макао посідає перше місце у світовому експорті (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Країни, що домінують у світовому експорті товарів (млрд дол.)

Країна	Рік		
	2000	2008	2010
Китай	249	1133	1580
США	761	2166	1280
Німеччина	550	1206	1270
Японія	479	762	770
Нідерланди	209	574	572

Світова економічна криза, що розпочалась у 2008 р., негативно позначилася на обсягах світового експорту. Найбільша негативна тенденція торкнулася розвинених держав, у першу чергу США, Японії та країн ЄС. Оцінюючи наслідки діяльності перехідних суспільств стосовно зовнішньої торгівлі, слід відмітити, що протягом усього періоду самостійного розвитку тут надзвичайно гостро розвивалася суперечність між протекціонізмом та лібералізацією. Транзитивні країни проводили політику як лібералізації, так і протекціонізму. Як перша, так і друга мали свої переваги і недоліки, суттєво позначившись на темпах економічного розвитку та рівні життя громадян.

Але, незважаючи на тенденції до лібералізації зовнішньої торгівлі, що спостерігаються в усьому світі, було б далеким від істини стверджувати про існування свободи торгівлі в чистому вигляді. Такої свободи просто не існує. Кожна держава на певному етапі свого розвитку і залежно від мети, яку сподівається досягти, використовує як тарифні, так і нетарифні методи протекціонізму для захисту національного виробництва від іноземної конкуренції, збереження робочих місць усередині країни і підвищення зайнятості, створення нових

конкурентноспроможних галузей, акумуляції доходів державного бюджету.

Однак слід пам'ятати, що зловживання протекціоністськими заходами негативно позначається на розвиткові виробництв, які базуються на імпортних технологіях, сировині, напівфабрикатах, комплектуючих виробках. Від підвищення мита може виграти врешті-решт незначна кількість вітчизняних виробників, що стають монополістами і починають виробляти продукцію низької якості і за високими цінами. За таких обставин ті галузі, які держава захищає від міжнародної конкуренції, втрачають стимули до інноваційної діяльності.

Проводячи курс на інтеграцію у світове господарство, підпорядковуючи зовнішньоторговельну діяльність існуючим у світі нормам і правилам, перехідні суспільства мають урахувати ту обставину, що лібералізація насамперед переслідує мету прискорення структурної перебудови економіки таких суспільств, створення сприятливих умов для збільшення експорту. Тому генеральний напрям на лібералізацію зовнішньої торгівлі мусить поєднуватися зі збереженням протягом певного часу селективного захисту окремих галузей.

Головною умовою виходу продукції перехідних країн на міжнародні ринки є високий рівень конкурентоспроможності товарів, які вони виробляють. Умови, що забезпечують конкурентоспроможність товарів на внутрішніх і зовнішніх ринках, діють на мікрорівні та макрорівні. Мікрорівень включає дві групи чинників: розвиток національних компаній та якість мікроекономічного бізнес-середовища.

Серед чинників, які не сприяють *підвищенню конкурентоспроможності* товарів у перехідних країнах, слід відзначити насамперед слабку інтенсивність внутрішньої конкуренції, застарілу технологію виробничих процесів, що не дозволяє перейти на енерго- та матеріалозберігаючий тип виробництва. У цілому в економіці вона складає надзвичайно високу цифру – 57,4 %. У промисловості матеріалоємність досягла 70,2 %; недостатній рівень розвитку як внутрішнього, так і міжнародного маркетингу. Так, дуже негативні наслідки щодо забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності українських товарів мали суперечливість правового регулювання зовнішньої торгівлі та відсутність ефективної програми підтримки експорту в Україні.

Аналізуючи макроекономічні та мікроекономічні чинники, що впливають на конкурентоспроможність товарів, треба враховувати ту обставину, що нині у світовій практиці відбувається перехід від використання порівняльних переваг, що полягають в існуванні низьких витрат на робочу силу та природні ресурси, до конкурентних переваг, що ґрунтуються на розвиненому інституціональному середовищі, нових організаційно-інституціональних формах, інноваційних процесах, передових товарах і технологіях.

Більш того, із плином часу, особливо за умов переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки, чинники, які раніш визначали високу конкурентоспроможність компаній, перетворилися на свою протилежність і починають негативно впливати на конкурентні позиції. Маючи на увазі зазначені обставини, здійснити прорив на міжнародні ринки наша країна зможе тільки на основі машинобудування та інших галузей з високим рівнем оброблення виробів.

Колишні республіки СРСР стикаються зі значними перешкодами у підвищенні конкурентоспроможності, оскільки не мають розвинутої системи міжнародного маркетингу. Тому вдосконалення системи маркетингового супроводу експорту є одним із засобів розв'язання суперечностей, притаманних зовнішній торгівлі транзитивних країн. Слід зазначити, що міжнародна маркетингова діяльність не передбачає використання якихось цілком нових принципів. Залишаються в силі загальні основи постановки завдань, обрання цільових ринків, визначення маркетингової стратегії (позиції), формування комплексу заходів маркетингу та проведення маркетингового контролю. Однак відмінності між країнами можуть бути настільки значними, що ця обставина вимагатиме перегляду багатьох фундаментальних уявлень про реакції людей на заходи маркетингу.

Відомо, що в сучасних умовах лідерство на світових ринках може ґрунтуватися тільки на самостійно завойованих передових позиціях в інноваційній сфері. Саме тому необхідно розвивати теорію й практику *інноваційного маркетингу* – вивченню і формуванню ринкового попиту на інновації і управління їх розробленням та реалізацією на основі одержаної інформації. Найважливіша відмінність інноваційного маркетингу від його інших видів полягає у тому, що він ґрунтується на обранні найбільш платоспроможних споживачів із незадоволеними

потребами, а не продукту, який необхідно продати. Інноваційний маркетинг орієнтується на здійснення нових проектів, що потребують значних початкових витрат і комплексного оновлення виробництва.

Для характеристики масштабів участі країни у міжнародній торгівлі застосовуються такі показники:

- 1) коефіцієнт відносної експортної спеціалізації;
- 2) коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації;
- 3) експортна квота;
- 4) імпортна квота;
- 5) зовнішньоторговельний оборот;
- 6) зовнішньоторговельне сальдо.

1. Коефіцієнт відносної експортної спеціалізації:

$$BEC = E_k / E_c,$$

де E_k – питома вага товару в експорті країни; E_c – питома вага товару в світовому експорті.

Якщо $BEC > 1$, то галузь або товар вважаються міжнародно-спеціалізованими.

2. Коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації:

$$BMC = (E - I) / (E + I),$$

де E – експорт; I – імпорт (показник коливається від -100% , якщо країна – винятковий імпортер, до $+100\%$, якщо країна – винятковий експортер).

3. Експортна квота:

$$E_k = E / ВВП,$$

де E – обсяг експорту за даний період; $ВВП$ – валовий внутрішній продукт країни.

Показник свідчить про ступінь залежності виробництва національної економіки від збуту своїх товарів на ринках інших країн, показує можливості даної країни робити певну кількість продукції для продажу на світовому ринку.

4. Імпортна квота:

$$I_k = I / ВВП,$$

де I – величина імпорту; $ВВП$ – валовий внутрішній продукт країни.

Імпортна квота показує, яку частину імпорт становить від ВВП. Її можна порівняти з експортною квотою й у такий спосіб установити співвідношення між експортом та імпортом. Вони можуть бути рівними, але найчастіше ці величини не збігаються.

5. *Зовнішньоторговельний оборот*: сума чотирьох складових: експорту і реекспорту, імпорту і реімпорту.

6. *Зовнішньоторговельне сальдо*: різниця між сумою експорту і реекспорту, з одного боку, та сумою імпорту і реімпорту – з другого.

3.3. Основні торговельні партнери України. Товарна структура зовнішньої торгівлі України

Серед численних і найскладніших проблем, які доводиться розв'язувати Україні на шляху до цивілізованих ринкових відносин, особливе місце посідає досягнення нової якості зовнішньої торгівлі, забезпечення достойного місця у системі міжнародного поділу праці. Протягом 2010 р. зовнішньоторговельні операції *товарами* Україна здійснювала з партнерами із 217 країн світу.

До країн СНД було експортовано 36,4 % усіх товарів, до країн ЄС – 25,4 % (у 2009 р. – відповідно 33,9 % та 23,9 %). Російська Федерація залишається найбільшим торговельним партнером України (26,1 % експортних та 36,5 % імпортних поставок).

Збільшився експорт товарів до всіх основних країн-партнерів: Італії – на 96,5 %, Російської Федерації – на 58,1 %, Білорусі – на 50,9 %, Польщі – на 47,9 %, Туреччини – на 42,3 %, Індії – на 23,7 % та Німеччини – на 20,1 %.

Порівняно з 2009 р. збільшився експорт залізничних або трамвайних локомотивів, шляхового обладнання – у 3,1 разу, руд, шлаків і золи – на 92,2 %, енергетичних матеріалів, нафти та продуктів її перегонки – на 71,8 %, продуктів неорганічної хімії – на 64,3 %, жирів та олій тваринного або рослинного походження – на 45,7 %, чорних металів – на 42,7 %, електричних машин – на 13,9 %, механічних машин – на 12,5 %. Натомість зменшився експорт зернових культур – на 30,6 %, алкогольних і безалкогольних напоїв та оцту – на 3,3 %.

Із країн СНД імпортовано 44 % усіх товарів, із країн ЄС – 31,4 % (у 2009 р. – відповідно 43,3 % та 33,9 %).

Збільшилися проти 2009 р. імпорتنі поставки з Китаю (на 71,9 %), Російської Федерації (на 67,7 %), Білорусі (на 51,7 %), США (на 37,4 %), Польщі (на 28,5 %), Італії (на 22 %), Німеччини (на 19,5 %).

У загальному обсязі імпорту товарів збільшився імпорт чорних металів – на 71,9 %, наземних транспортних засобів, крім залізничних – на 69,1 %, електричних машин – на 56 %, енергетичних матеріалів, нафти та продуктів її перегонки – на 33,9 %, полімерних матеріалів, пластмаси – на 33,9 %, паперу та картону – на 19,6 %, механічних машин – на 15,7 %, фармацевтичної продукції – на 14,8 %. Натомість зменшився імпорт м'яса та харчових субпродуктів на 19,4 %, молока та молочних продуктів, яєць, меду – на 3,6 %.

Обсяг експорту *послуг* України у 2010 р. становив 11 636,6 млн дол. США і відносно до 2009 р. збільшився на 21,2 %, імпорту – відповідно 5440,3 млн дол. і на 5,2 %. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами становило 6196,3 млн дол. США (у 2009 р. – 4424,8 млн дол. США).

Зовнішньоторговельні операції послугами Україна здійснювала з партнерами із 217 країн світу. До країн СНД експорт послуг становив 48 % від загального обсягу експорту, до країн ЄС – 26,8 % (у 2009 р. – відповідно 39,9 % та 31,5 %). Російська Федерація залишається найбільшим торговельним партнером України (44,2 % від загального обсягу експорту та 14,5 % – імпорту послуг).

Серед найбільших торгових партнерів у 2010 р. експорт послуг суттєво збільшився до Російської Федерації – на 48,4 %, Угорщини – у 3,3 рази, Швейцарії – на 41,4 %, Сполучених Штатів Америки – на 26,4 %, Панами – на 42,2 %, Білорусі – на 54 %, Туркменистану – на 63,4 %, Франції – на 39,4 %, Белізу – на 61,3 %. Одночасно зменшилися обсяги наданих послуг до Кіпру – на 10,1 %, Віргінських Островів (Британських) – на 18,6 %, Німеччини – на 10,7 %, Канади – на 24,5 %.

Основу структури зовнішньої торгівлі послугами України, як і раніше, становлять транспортні, різні ділові, професійні та технічні, фінансові, подорожі та державні послуги, які не віднесені до інших категорій.

Порівняно з 2009 р. збільшився експорт послуг трубопровідного транспорту, різних ділових, професійних та технічних послуг, залізничного транспорту, фінансових послуг, послуг з подорожей, повітряного транспорту, комп'ютерних, інших ділових, роялті та ліцензійних послуг, послуг зв'язку, будівельних послуг. Одночасно зменшилися обсяги послуг морського транспорту, страхових та державних послуг. Із країн СНД одержано 17,2 % усіх послуг, із країн ЄС – 54 % (у 2009 р. – 15,2 % та 58,8 %).

Порівняно з 2009 р. обсяги імпорту послуг майже з усіх найбільших торгових країн-партнерів збільшилися: з Кіпру – на 21,7 %, Російської Федерації – на 19,8 %, Сполучених Штатів Америки – на 24,2 %, Віргінських Островів (Британських) – у 3,4 разу, Туреччини – на 24,7 %, Португалії – у 5,1 разу, Швеції – на 23,4 %. При цьому зменшилися обсяги з Австрії – на 38,6 %, Франції – на 26 %, Сполученого Королівства – на 10,3 %, Німеччини – 14,2 %.

Збільшився імпорт державних послуг, роялті та ліцензійних послуг, повітряного транспорту, інших ділових послуг, послуг із подорожей, послуг приватним особам і послуг у галузі культури та відпочинку, залізничного транспорту. При цьому суттєве зменшення спостерігалось у фінансових, будівельних, різних ділових, професійних і технічних, страхових послугах та послугах зв'язку.

Найактивніше здійснювали експортно-імпортні операції з товарами та послугами підприємства м. Києва, Донецької, Дніпропетровської, Одеської та Київської областей. Незважаючи на те що Україна не належить до числа держав-експортерів паливно-енергетичних ресурсів, характер її зовнішньоторговельних зв'язків має сировинно-напівфабрикатний характер. Так, за стандартною міжнародною торговельною класифікацією 80 % українських експортованих товарів належать до сировинного сектора або напівфабрикатів. Ілюстрацією цієї тези можуть бути такі дані (табл. 3.2).

Отже, структура зовнішньої торгівлі України залишається неоптимальною, що позначається як на якості споживання, так і на ефективності виробництва в державі.

Таблиця 3.2

Товарна структура зовнішньої торгівлі України за I півріччя 2011 р.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до загального обсягу
Усього	32 843 308,4	100,0	38 352 940,1	100,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	450 041,4	1,4	448 157,4	1,2
II. Продукти рослинного походження	2 280 484,6	6,9	1 029 688,5	2,7
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	1 888 112,8	5,7	255 380,4	0,7
IV. Готові харчові продукти	1 380 398,3	4,2	1 315 096,3	3,4
V. Мінеральні продукти	4 756 913,7	14,5	14 986 318,0	39,1
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	2 505 851,2	7,6	3 801 250,4	9,9
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	433 819,1	1,3	2 118 117,5	5,5
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	88 612,5	0,3	94 641,7	0,2
IX. Деревина і вироби з деревини	534 861,5	1,6	178 569,2	0,5
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	534 208,4	1,6	880 623,3	2,3
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	409 043,2	1,2	973 860,1	2,5
XII. Взуття, головні убори, парасольки	109 739,5	0,3	205 644,6	0,5
XIV. 71. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	45 828,2	0,1	211 655,8	0,6
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	11 302 930,4	34,4	2 535 191,6	6,6
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	3 034 628,3	9,2	5 239 676,9	13,6
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	2 300 932,3	7,0	2 612 028,7	6,8

Запитання для самоконтролю

1. Які теорії міжнародної торгівлі Вам відомі?
2. Яке значення має міжнародна торгівля для розвитку світового господарства та його суб'єктів?
3. Визначте поняття «протекціонізм» та «лібералізація торгівлі».
4. Як можна визначити «індекс товарності» і про що він свідчить?
5. Які тенденції спостерігаються у розвитку сучасної світової торгівлі?
6. Яким чином можна збільшити конкурентоспроможність товарів на зовнішніх ринках?
7. Що являє собою міжнародний маркетинг?
8. Які нормативно-правові акти регулюють зовнішню торгівлю?

Рекомендована література

Андреев, К. Импортзамещение – альтернативы нет... [Електронний ресурс] / К. Андреев. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/rus/detail/103064>

Бахчеванова, Н. В. Міжнародні економічні відносини [Текст] : навч. посіб. / Н. В. Бахчеванова, С. М. Макуха / за ред. А. П. Голікова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 404 с.

Економічна безпека держави: сутність та напрями формування [Текст] : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2009. – 312 с.

Макуха, С. М. Роль зовнішнього фактора в розв'язанні суперечності між економічним та соціальним аспектами відтворювального процесу в перехідних країнах [Текст] / С. М. Макуха // Вісн. Ун-ту банк. справи Нац. банку України. – 2009. – № 1 (4). – С. 28–34.

Миклашевская, Н. А. Международная экономика [Текст] : учебник / Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов – М. : Дело и Сервис, 2008. – 359 с.

Мунтіян, В. Потрібна геофінансова система для СНД [Текст] / В. Мунтіян // Уряд. кур'єр. – 2011. – № 129. – С. 6.

МІЖНАРОДНА ТОРГОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

4.1. Державне регулювання зовнішньої торгівлі. Політика вільної торгівлі та політика протекціонізму

Зовнішня торгівля по-різному впливає на добробут різних соціальних груп: одні виграють у результаті укладання торгових угод, інші несуть збитки. До того ж вигравш від міжнародної торгівлі нерівномірно розподіляється між партнерами по торгівлі. Отже, у перебігу розвитку міжнародної торгівлі зіштовхуються економічні інтереси різних прошарків населення, причому часто інтереси суперечать один одному. Це і зумовлює необхідність впливу держави на зовнішню торгівлю.

Міжнародна торгова політика – цілеспрямований вплив держави на торговельні відносини з іншими країнами. До найбільш поширених цілей міжнародної торгової політики відносять:

- створення сприятливих умов для розвитку національного виробника;
- вирівнювання структури платіжного балансу;
- забезпечення стабільності національної валюти;
- зміну стратегії і тактики включення країни у міжнародний поділ праці;
- збереження економічної і політичної незалежності країни;
- збереження економічних та військових переваг.

У більшості випадків основною метою держави у сфері регулювання міжнародних торгових відносин є розширення експорту, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку, обмеження імпорту, зниження конкурентоспроможності іноземних товарів на внутрішньому ринку.

Існують дві основні форми міжнародної торгової політики держави: *фритредерство* (англ. free trade – вільна торгівля) або політика вільної торгівлі та *протекціонізм* (лат. protectio – прикриття).

Фритредерство – політика держави, спрямована на утримання від безпосереднього впливу на зовнішню торгівлю. За таких умов торгівля розвивається під впливом ринку (існуючої кон'юнктури попиту та пропозиції). Фритредерство передбачає усунення будь-яких перешкод при ввезенні-вивезенні вітчизняних та іноземних товарів.

Протекціонізм – політика держави, спрямована на захист вітчизняного виробника від іноземної конкуренції. Конкретні форми протекціонізму різноманітні. Виділяють:

- селективний протекціонізм (спрямований проти окремих країн або окремих товарів);
- галузевий протекціонізм (захищає окремі галузі економіки, наприклад, сільське господарство, машинобудування тощо);
- колективний протекціонізм (проводиться об'єднаннями країн відносно країн, які не входять у ці об'єднання. Наприклад, захисні торгові бар'єри, що вводяться країнами ЄС відносно інших країн);
- прихований протекціонізм (здійснюється методами внутрішньої економічної політики. Наприклад, держава може зобов'язати органи влади закуповувати виключно товари вітчизняного виробництва, навіть якщо імпортна продукція виявиться дешевшою).

Крайньою формою протекціонізму є *економічна автаркія* – прагнення країни обмежити імпорт виключно тими товарами, виробництво яких усередині країни є неможливим.

Позиції протекціонізму більш сильні у країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою. Вільна торгова політика, спрямована на лібералізацію зовнішньої торгівлі, частіше практикується країнами зі значним експортним потенціалом, а також у періоди високих темпів економічного зростання. І навпаки, під час економічного спаду та безробіття, ослаблення експортного потенціалу в суспільстві панують протекціоністські настрої. У реальній дійсності політика фритредерства та політика протекціонізму в чистому вигляді не існують. Як правило, використовуються різні варіанти їх поєднання.

Питання про те, що краще сприяє розвитку національної економіки, – політика вільної торгівлі або протекціонізм – не має одно-

значної відповіді. Дискусія між прихильниками вільної торгівлі та протекціонізму триває не одне сторіччя. Наведемо найбільш поширені аргументи на користь протекціонізму та їх критику з боку прибічників фритредерства.

1. Протекціонізм сприяє захисту вітчизняного виробника від іноземної конкуренції, підтримує рівень зайнятості та доходів у національній економіці, що стає особливо важливим у періоди економічного спаду.

Критика цього положення прихильниками фритредерства. По-перше, існують альтернативні методи підтримки національного виробництва та зайнятості – це стимулююча бюджетно-податкова та грошово-кредитна політика. Незважаючи на те що вони призводять до інфляції, протекціоністські заходи є більш інфляційними, оскільки перший ефект від уведення тарифів, квот виявляється у зростанні цін. По-друге, внутрішнє виробництво не зростає автоматично через скорочення імпорту, оскільки імпорт зменшується внаслідок зниження споживання. По-третє, існує загроза розв'язання торгової війни, в умовах якої навіть тимчасовий стимулюючий вплив зовнішньоторгових обмежень буде відсутнім.

2. Протекціонізм дає змогу послабити або подолати проблему дефіциту платіжного балансу: цілеспрямований вплив на скорочення імпорту сприяє зменшенню витоку валюти з країни; розширення експорту, навпаки, стимулює валютні надходження.

Критика цього положення прихильниками фритредерства. Досить часто причини дефіциту платіжного балансу пов'язані не з зовнішньою торгівлею, а з динамікою валютного курсу. Тому протекціоністська політика може і не дати очікуваних результатів.

3. Протекціонізм захищає вітчизняних виробників від іноземних конкурентів, які використовують дешеву працю при виробництві аналогічних товарів. Якщо не вжити протекціоністських заходів, збільшиться наплив дешевого імпорту на національний ринок. У результаті зниження внутрішніх цін зменшиться і заробітна плата, що може призвести до падіння рівня життя у країні.

Критика цього положення прихильниками фритредерства. Дійсно, рівень оплати праці у різних країнах відрізняється. Однак у даному випадку важливою є не погодинна ставка заробітної плати, а витрати

з оплати праці на одиницю продукції. Враховуючи той факт, що дешева праця зазвичай менш продуктивна, у розрахунку на одиницю продукції її може знадобитися більше, ніж дорогої праці вітчизняних робітників.

Якщо галузь втратила конкурентні переваги та виявилася неконкурентоспроможною, її діяльність доцільно припинити, а продукцію замінити імпортом. Звільнені працівники одержують допомогу з державного бюджету (на перекваліфікацію, переїзд в інші регіони тощо). У такому разі державні витрати виявляються більш ефективними, ніж, наприклад, дотації вітчизняним виробникам, оскільки сприяють підвищенню мобільності трудових ресурсів, їх більш раціональному розміщенню та використанню, що стає чинником економічного зростання у довгостроковій перспективі.

4. Протекціонізм захищає нові, «молоді» галузі національної економіки, породжені науково-технічним прогресом, від конкуренції більш зрілих та ефективних іноземних фірм. Підвищення рівня зайнятості у передових галузях виробництва дає значні соціальні переваги, пов'язані зі зростанням знань, кваліфікації, запровадженням нових прогресивних типів суспільних відносин. Додаткові нагромадження, які утворюються у галузі в результаті запровадження протекціоністських заходів, можна використати на закупівлю сучасного обладнання, вдосконалення організації виробництва. Коли галузь стане конкурентоспроможною, необхідність у протекціоністських заходах відпаде.

Критика цього положення прихильниками фритредерства. Галузі, які держава захищає від іноземної конкуренції митними тарифами, квотами на імпорт, різноманітними субсидіями, дотаціями тощо, втрачають стимули для розвитку та врешті-решт можуть так і не стати конкурентоспроможними. До того ж протекціоністські заходи посилюють монопольне становище окремих підприємств.

5. Протекціоністські заходи захищають галузі, які виготовляють стратегічно важливі для країни види продукції або продукцію, що становить предмет національної гордості та престижу.

Критика цього положення прихильниками фритредерства. Подібні аргументи найчастіше висуваються бізнес-групами, які лобіюють інтереси окремих галузей та підприємств. Маючи широке законодав-

че представництво, вони прагнуть упровадження захисних заходів для неконкурентоспроможних галузей або таких, що випускають продукцію у завершальних фазах життєвого циклу. Це негативно позначається на добробуті платників податків. Наприклад, уведення митного тарифу веде до зростання цін, скорочення споживання. Надання виробникам дотацій, податкових і кредитних пільг створює додаткове навантаження на державний бюджет.

Таким чином, дилема «вільна торгова політика або протекціонізм» завжди знаходиться на перехресті соціально-економічних інтересів. Акцент на тому чи іншому типі торгової політики здатний суттєво вплинути на розподіл доходів у суспільстві.

Основними інструментами міжнародної торгової політики є митно-тарифне та нетарифне регулювання.

4.2. Мито: поняття, функції, види. Наслідки встановлення мита

Мито – це обов’язковий грошовий збір, який стягує держава через мережу митних установ з товарів під час перетинання ними митного кордону.

Митний тариф – це систематизований перелік товарів із зазначенням ставок мита, яким вони обкладаються під час перетинання митного кордону держави. В Україні встановлення нових ставок мита та зміна діючих ставок здійснюється Верховною Радою України шляхом ухвалення законів України з урахуванням висновків Кабінету Міністрів України.

Сутність митно-тарифного регулювання полягає у додаванні до ціни різноманітних елементів, пов’язаних з перетинанням товарами митних кордонів держави. Зміна ціни товару під впливом мита впливає на обсяги внутрішнього виробництва та споживання, стан державного бюджету, добробут країни у цілому.

Основні функції мита:

– *фіскальна* (надходження від стягнення мита поповнюють дохідну частину державного бюджету);

– *протекціоністська* (завдяки миту, що стягується з імпортованих товарів, їх ціна зростає, вони стають дорожчими відносно вітчизняних

товарів, тобто імпорнтне мито захищає національного виробника від іноземної конкуренції);

– *балансуюча* (якщо ціна деякого товару знаходиться на рівні нижчому за світовий, виробнику вигідніше експортувати його, ніж продавати на внутрішньому ринку. Аби запобігти дефіциту товарів на внутрішньому ринку та зростанню цін усередині країни, держава стягує мито при вивезенні товарів за кордон. Для виробника збільшення ціни на величину мита означає, що експорт утрачає свою привабливість);

– *регулююча* (мито регулює обсяги експорту та імпорту, що у свою чергу суттєво впливає на стан торгового та подекуди платіжного балансу країни).

Існують різні *види мита*:

1. За об'єктом обкладання:

– *імпорнтне мито* – накладається на імпорнтні товари та інші предмети при випуску їх для вільного обігу на внутрішній ринок країни;

– *експорнтне мито* – накладається на експорнтні товари та інші предмети при їх випуску за межі митної території держави;

– *транзитне мито* – накладається при провезенні товарів або інших предметів через митну територію держави. Використовуються рідко, переважно як засіб ведення торгової війни.

2. За способом стягнення:

– *адвалерні* – нараховуються у відсотках від митної вартості товару;

– *специфічні* – нараховуються у встановленому грошовому розмірі на одиницю товару;

– *комбіновані* – поєднують специфічні та адвалерні.

3. За характером застосування:

– *сезонні* – діють протягом обмеженого відрізка часу, як правило, декілька місяців на рік, під час торгівлі продукцією сезонного характеру (наприклад, сільськогосподарською);

– *антидемпінгові* – стягуються у разі ввезення на митну територію товарів за цінами нижчими, ніж їх нормальний рівень у країні-експортері;

– *компенсаційні* – накладається на імпорнт тих товарів, при виготовленні яких виробникам надавалися субсидії.

4. За походженням:

- *автономні* – вводяться країнами в односторонньому порядку;
- *конвенційні* – встановлюються під час переговорів між країнами;
- *преференційні* – особливі пільгові мита, які встановлюються під час імпорту товарів з країн, що розвиваються.

5. За типами ставок:

- *постійні* – стягуються за визначеними ставками, які не змінюються залежно від обставин;
- *перемінні* – ставки за якими можуть змінюватися в установлених випадках (наприклад, при зміні рівня внутрішніх або світових цін, зміні обсягів державних субсидій тощо).

Економічні наслідки встановлення мита різноманітні: мито впливає на виробництво, споживання, товарооборот та добробут країни, яка вводить мито, а також на її партнерів по торгівлі. Для споживачів уведення імпортного мита означає, що товар подорожчав. Відповідно скорочується попит на товар, знижуються обсяги закупівель. Для національних виробників уведення імпортного мита – це поява додаткових стимулів до розширення обсягів виробництва. Виробники очікують, що скорочення попиту на імпортні товари призведе до підвищення попиту на товари національного виробництва. Для державного бюджету імпортне мито – джерело додаткових надходжень, розмір котрих визначається як добуток величини імпорту на величину мита.

Для того щоб визначити вплив імпортного мита на добробут країни у цілому, необхідно порівняти втрати споживачів з виграшем виробників та державного бюджету. Якщо втрати споживачів більші, ніж виграш виробників та бюджету, введення мита є виправданим, і навпаки. Як правило, для малих країн (малою у міжнародній торгівлі вважається країна, попит з боку якої на імпортні товари не призводить до зміни цін світового ринку) введення мита виявляється недоцільним. Якщо велика країна вводить імпортне мито (великою у міжнародній торгівлі вважається країна, яка виступає крупним за світовими мірками споживачем), товар дорожчає, попит на нього на міжнародному ринку скорочується. Таким чином, уведення мита може знизити світову ціну товару, що позитивно позначається на добробуті країни-імпортера. За таких умов уведення мита може виявитися економічно виправданим.

4.3. Нетарифні засоби державного регулювання зовнішньої торгівлі

Будь-які методи регулювання зовнішньої торгівлі, крім використання мит, відносять до нетарифних методів. Вони охоплюють широке коло обмежень та стимулів (рис. 4.1). В сучасному світі домінуюча роль у регулюванні міжнародних торговельних відносин відводиться саме нетарифним методам, бо їх важче контролювати та протидіяти їх застосуванню. Зокрема, це пов'язане з тим, що обґрунтувати масштаби їх негативного впливу, а іноді і просто довести сам факт їх існування доволі складно.

Розглянемо наведені на рис. 1 методи докладніше.

Кількісні обмеження (квотування, ліцензування) – це адміністративні методи регулювання міжнародної торгівлі, сутність яких полягає у визначенні переліку товарів та їх обсягу, що дозволені для експорту або імпорту.

Квотування – кількісне обмеження обсягу експорту/імпорту певного товару. **Квота** – максимально дозволений протягом певного

Рис. 4.1. Основні нетарифні методи регулювання міжнародної торгівлі

проміжку часу обсяг експорту/імпорту товару, визначений у натуральних чи вартісних одиницях.

Існують такі види квот. По-перше, вони поділяються на *експортні* та *імпортні*. Експортні квоти зазвичай встановлюються як запобіжний засіб надмірного вивезення певного товару за кордон в умовах високих цін на нього на зовнішніх ринках порівняно з внутрішнім. Основна мета встановлення імпортних квот – захист національних ринків від іноземної конкуренції.

По-друге, відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» за кількістю країн, яких стосується обмеження, квоти можуть бути:

- *глобальними* – встановлюються без зазначення конкретних країн, куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується;

- *груповими* – встановлюються з визначенням групи таких країн;

- *індивідуальними* – встановлюються з визначенням конкретної такої країни.

Існують квоти, що застосовуються у виключних умовах, це:

- *спеціальні* – квоти відносно імпорту товару, що є об'єктом спеціального розслідування та/або спеціальних заходів. Використовується, якщо зазначені заходи дозволили довести існування вагової шкоди вітчизняному виробникові з боку імпортерів такого товару;

- *антидемпінгові* – квоти, які застосовують, якщо доведено використання імпортером демпінгу як засобу конкурентної боротьби;

- *компенсаційні* – їх упроваджують, якщо доведено, що цінові переваги імпортера є наслідком отримання ним субсидій від своєї держави.

Іноді до різновидів квот відносять ембарго – повну заборону експорту або імпорту певного товару.

Ліцензування – регулювання міжнародної торгівлі шляхом видавання державою ліцензій – дозволів на експорт/імпорт певних товарів у встановлених обсягах протягом визначеного проміжку часу.

В Україні ліцензування експорту/імпорту товарів може бути автоматичним чи неавтоматичним. Автоматичне ліцензування застосовується відносно товарів, щодо експорту/імпорту яких квоти не вста-

новлені. У таких випадках ліцензія видається негайно після одержання від експортера/імпортера заявки, яка не може бути відхилена державним органом. Експорт/імпорт товарів, щодо яких встановлюються певні квоти, підлягає неавтоматичному ліцензуванню, яке має обмежувальний характер і передбачає можливість умотивованої відмови експортеру/імпортеру видавання ліцензії.

Виділяють такі види ліцензій. Подібно до квот ліцензії поділяються на *експортні* та *імпортні*. Також існують ліцензії, що застосовуються в особливих випадках: йдеться про спеціальну, антидемпінгову та компенсаційну ліцензії. До того ж Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» залежно від визначених у ліцензії обсягів експорту/імпорту товару, кількості операцій та строку дії виділяє:

– *ліцензію разову (індивідуальну)* – разовий дозвіл, що має іменний характер і видається для здійснення кожної окремої операції конкретним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності на період не менший, ніж той, що є необхідним для здійснення експортної/імпортної операції;

– *ліцензію відкриту (індивідуальну)* – дозвіл на експорт/імпорт товару протягом певного періоду (але не менше місяця) з визначенням його загального обсягу;

– *ліцензію генеральну* – відкритий дозвіл на експортні/імпортні операції щодо певного товару та/або з певною країною (групою країн) протягом строку дії режиму ліцензування на цей товар.

«Добровільне» обмеження експорту – негласна домовленість між експортером та державою-покупцем: перший сам обмежує обсяг поставок у країну, а друга не застосовує проти нього більш жорстких торгових обмежень.

Фінансові методи державного регулювання міжнародної торгівлі передбачають пряму чи непряму фінансову підтримку вітчизняного виробника, спрямовану на зниження ціни та відповідно на підвищення конкурентоспроможності товарів національного виробництва з метою розширення експорту або обмеження імпорту. До основних фінансових методів відносять субсидії, кредитування, обов'язковий попередній імпортний депозит та демпінг.

Субсидії – фінансова допомога національним товаровиробникам.

За механізмом реалізації вони поділяються на:

– *прямі* (заборонені СОТ) – безпосередні виплати держави виробникові;

– *непрямі* – прихована фінансова допомога виробникові, що здійснюється через надання пільг в оподаткуванні, страхуванні, закупівлі сировини тощо.

За сферою застосування субсидії поділяють на:

– *внутрішні* – субсидії вітчизняним виробникам, які не експортують товар, а конкурують з імпортерами. Мета – стимулювання національного виробництва та обмеження імпорту;

– *експортні* – виплати національним експортерам. Мета – стимулювання національного виробництва та експорту.

Експортне кредитування представлене такими формами:

– пільгове кредитування національних експортерів державними банками;

– зв'язане пільгове кредитування іноземних імпортерів, які одержують державні кредити на пільгових умовах при дотриманні ними зобов'язань купувати товари лише у фірм даної країни.

Обов'язковий попередній імпортний депозит – грошова застава, яку імпортер має внести у власний банк перед закупівлею іноземного товару.

Демпінг – продаж товарів на зовнішні ринки за цінами, нижчими за нормальний рівень. Як нормальний рівень розглядають середні світові ціни, собівартість товару або ціни на внутрішньому ринку експортера (останній варіант передбачено законодавством України). Це заборонений метод міжнародної конкуренції, за використання якого передбачена можливість покарання у вигляді встановлення торгових обмежень.

Методи прихованого протекціонізму не містять відкритої заборони, але створюють додаткові складнощі в торгівлі. Їх налічується більше ста, але найбільш поширеними серед них є такі:

– *державні закупівлі* – придбання державою певного товару тільки у вітчизняного виробника, навіть якщо його продукція поступається іноземній за ціною або якістю;

– *внутрішні податки і збори* – призводять до зростання ціни на імпортовану продукцію усередині країни та зниження її конкурен-

тоспроможності. При цьому можуть застосовуватися прямі (ПДВ, акцизний збір) та непрямі (вартість митного оформлення) інструменти;

– *технічні бар'єри* – обмеження, що приймають форму бюрократичного ускладнення митних процедур або встановлення специфічних вимог до якості товару, його упакування та маркірування, у тому числі шляхом використання різних технічних, фармакологічних, санітарних, фітосанітарних, ветеринарних, екологічних стандартів.

– *вимоги про вміст місцевих компонентів* – дозвіл на ввезення лише тієї продукції, що містить компоненти, вироблені в країні-імпортері.

Нині деякі економісти виділяють *корупцію* як один із методів нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі. При цьому залежно від того, на чиєму боці стоїть представник влади, корупція може стати як додатковим інструментом захисту національного виробника, так і засобом зниження дієвості існуючих протекціоністських заходів.

Дії держави у сфері регулювання зовнішньої торгівлі можуть набувати досить жорстких форм. Тоді прийнято говорити про *торгові війни*. Вони можуть бути як наступальними (мета – захоплення іноземних ринків), так і оборонними (мета – попередити або стримати захоплення вітчизняних ринків іноземними постачальниками). У торгових війнах можуть використовуватися навіть такі крайні заходи, як *економічний бойкот* (повна або часткова відмова від економічних зв'язків з країною) та *економічна блокада* (ізоляція країни з метою підриву її економіки).

Торгові війни призводять до значних соціально-економічних втрат (при успішному веденні війни – для країн-конкурентів, при невдалому – для країни, що розпочала торгову війну, або для обох країн одночасно) і навіть можуть спричинити озброєні конфлікти. Такі суттєві негативні наслідки змушують країни домовлятися про взаємні поступки у сфері міжнародної торгівлі. Вагома роль тут відводиться СОТ. До того ж існує низка зон вільної торгівлі, митних союзів та інших об'єднань країн, що передбачають зниження або повне зняття бар'єрів при здійсненні експортно-імпортних операцій.

4.4. Зовнішньоторговельна політика України.

Наслідки вступу України до СОТ

Зовнішньоторговельна політика – це сукупність цілей країни щодо оптимізації торговельних відносин з іншими країнами, а також сукупність шляхів та методів їх досягнення.

Зовнішньоторговельна політика України є складовою її економічної політики і має бути спрямована на забезпечення стабільного економічного зростання та підвищення рівня добробуту населення країни. Основними нормативними актами, на базі яких регулюються зовнішньоторговельні відносини, є закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про єдиний митний тариф», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі та ін.

Географічна структура зовнішньої торгівлі України свідчить про низький рівень диверсифікації та значну залежність від основних торгових партнерів, особливо від Російської Федерації. Тому дуже важливо шукати альтернативні ринки збуту продукції вітчизняного виробництва. При цьому, якщо йдеться про продукцію авіа-, автомобіле- або машинобудування, то в першу чергу слід орієнтуватися на ринки країн, що розвиваються, особливо країн СНД, де рівень конкуренції нижче, ніж в розвинених країнах. Якщо ж йдеться про сировину, сільгосппродукцію або харчові продукти, то розширювати ринки збуту необхідно за всіма напрямками, включаючи розвинені країни. Важливою для України є проблема зниження енергетичної залежності від Російської Федерації. Можливими шляхами її розв'язання є пошук альтернативних партнерів (прямі торгові зв'язки з Туркменистаном і Казахстаном, співробітництво з Венесуелою за прикладом Білорусі), а також розроблення власних нафтових та газових родовищ.

Разом з тим така географічна структура експортно-імпортних операцій України є свідченням того, що основними покупцями вітчизняної продукції виступають саме країни митного союзу: Росія,

Білорусь та Казахстан. Отже, забезпечення стабільних торгових зв'язків з цими країнами є запорукою нарощування українського експорту і економічного зростання країни в цілому. Але Україна своїм основним стратегічним партнером вважає ЄС, стати членом якого вона прагне. І на цьому шляху вона змушена стримувати зближення з митним союзом Росії, Білорусі та Казахстану. Доцільність таких дій є предметом дискусії як економістів, так і окремих політиків, адже обсяг торгівлі України з ЄС менший обсягу торгівлі з Росією, Білоруссю та Казахстаном. Так, у 2010 р. на країни ЄС припадало 25,4 % вітчизняного експорту та 31,4 % імпорту. Відповідні цифри для митного союзу становили 32,3 % та 42,0 % відповідно.

Експорт України є низькотехнологічним. Країна в основному продає продукцію добувної промисловості та таку, що пройшла первинне оброблення (метали та прокат з них, азотні добрива, цемент), а також продукцію сільського господарства та харчової промисловості. Експорт машин, устаткування та транспортних засобів становить менше 20 %. Все це свідчить про низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних товарів. До того ж очевидною є низька диверсифікація поставок на зовнішні ринки: лише метали та вироби з них становлять близько третини українського експорту. Все це зумовлює високу залежність економіки України від світової кон'юнктури та значно знижує рівень її економічної безпеки.

У структурі імпорту найбільшу частку займають енергетичні матеріали (близько третини), що показує високу енергетичну залежність України від зовнішніх ринків. Частка високотехнологічної продукції в імпорті також є незначною. Це свідчить, з одного боку, про консервування застарілої, низькоконкурентної структури національної економіки, а з другого – про низький рівень купівельної спроможності населення.

Проведений аналіз дає змогу чітко визначити основні напрями вдосконалення товарної структури зовнішньої торгівлі України: диверсифікація експорту, підвищення у ньому частки продукції сільського господарства і харчової промисловості, нарощування частки високотехнологічної продукції як в експорті, так і в імпорті, зниження енергетичної залежності від зовнішніх ринків через упровадження енергозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії та розроблення внутрішніх родовищ.

Важливу роль у регулюванні зовнішньоторговельних відносин відіграє членство країни в певних міжнародних організаціях та інтеграційних об'єднаннях країн. Щодо міжнародних організацій, то найбільший вплив на світову торгівлю в сучасному світі справляє СОТ, місією якої є спрощення умов світової торгівлі, забезпечення вільного доступу до національних ринків та усунення дискримінаційних перешкод на шляху міжнародного руху товарів. СОТ розпочала свою діяльність з 1 січня 1995 р., ставши правонаступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), що функціонувала з 1947 р. Головними принципами СОТ є: *недопущення дискримінації* (тобто член СОТ має ставитися до всіх інших членів організації однаково); *застосування національного режиму* (член СОТ має застосовувати до учасників торгівлі з інших країн – членів СОТ ті самі правила, що і до вітчизняних суб'єктів торгівлі); *забезпечення прозорості* (правила та регламенти кожного члена СОТ мають бути чітко визначеними та завчасно відомими всім іншим членам організації).

Нині членами СОТ є 153 країни світу, у тому числі Україна, що приєдналася до організації у 2008 р.

Наслідки вступу України до СОТ оцінити досить складно. Однією з найголовніших причин цього є те, що саме в 2008 р. розпочалася економічна криза, яка зумовила значні зміни в соціально-економічній ситуації в країні.

Однак цілком зрозуміло, що від вступу до СОТ мають виграти галузі, які орієнтовані на експорт, виробляють товари, спроможні конкурувати на міжнародних ринках. Зокрема, йдеться про металургію, сільське господарство (в частині вирощування соняшника, пшениці, ріпаку, сої, кукурудзи), хімічну (в частині виробництва добрив та азотистих сполук), харчову промисловість, телекомунікації, туристичні послуги, страхування, зв'язок, банківські послуги. Негативного впливу мають зазнати виробництва, що конкурують з імпортом, особливо ті, що не витримують цієї боротьби. Зокрема, йдеться про вугледобувні підприємства, виробників автомобілів, сільськогосподарської техніки, радіоелектроніки, а також цукру, молочних продуктів, яєць, м'яса, картоплі, овочів, фруктів, вина та ін.

До загальноекономічних позитивних змін унаслідок вступу до СОТ відносять додаткові інвестиції в модернізацію вітчизняних під-

приємств та підвищення їх конкурентоспроможності, розвиток нових високотехнологічних виробництв, а також збільшення обсягу іноземних інвестицій у національну економіку. До того ж членство України в СОТ є необхідною передумовою започаткування переговорів про створення зони вільної торгівлі та забезпечення поступової інтеграції України до ЄС.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність міжнародної торгової політики? Які цілі вона переслідує?
2. Назвіть основні форми міжнародної торгової політики. Поясніть, в яких випадках вони застосовуються.
3. Що таке фритредерство? У чому полягають переваги і недоліки політики вільної торгівлі (фритредерства)?
4. Що таке протекціонізм? Які існують форми протекціонізму?
5. У чому полягає сутність мита? Що таке митний тариф? Які функції виконує мито?
6. Які існують види мита? З якою метою застосовуються імпорتنі, експортні, транзитні мита? В яких випадках застосовуються специфічні, адвалерні мита? Що таке антидемпінгове мито?
7. Які методи регулювання зовнішньої торгівлі відносять до нетарифних? У чому полягають переваги їх застосування?
8. Охарактеризуйте існуючі види ліцензій.
9. Назвіть основні напрями зовнішньоторговельної політики України.
10. Назвіть головні наслідки вступу України до СОТ.

Рекомендована література

Бестужева, С. В. Міжнародні економічні відносини [Текст] : навч. посіб. / С. В. Бестужева. – Х. : ХНЕУ, 2009. – 384 с.

Герасимчук, В. Г. Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / В. Г. Герасимчук, С. В. Войтко. – К. : Знання, 2009. – 302 с.

Дубініна, А. А. Митна справа [Текст] : підручник / А. А. Дубініна, С. В. Сококіна, О. І. Зельніченко. – К. : Центр учб. літ., 2010. – 320 с.

Закон України «Про єдиний митний тариф» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2097-12>.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>.

Колесов, В. П. Международная экономика [Текст] : учеб. для студ. вузов / В. П. Колесов, М. В. Кулаков ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Экон. фак-т. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 473 с.

Крилова, Н. В. Міжнародна торгівля [Текст] : навч. посіб. / Н. В. Крилова. – К. : Знання, 2008. – 365 с.

Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / В. В. Білоцерковець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедева та ін. ; за ред. А. О. Задоя, В. М. Тарасевича. – Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2010. – 339 с.

Митний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=92-15>.

Філіпенко, А. С. Міжнародні економічні відносини [Текст] : підручник / А. С. Філіпенко. – К. : Либідь, 2008. – 408 с.

МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛУ

5.1. Міжнародний рух капіталу: сутність, причини, форми

Міжнародний рух капіталу (МРК) являє собою сукупність відносин щодо переміщення капіталу між країнами з метою більш вигідного застосування. Він поєднує процеси вилучення частини капіталу з товарно-грошового обігу однієї держави та включення її до господарського обігу іншої.

Об'єктивною *основою* МРК є нерівномірність економічного розвитку країн, що зумовлює невідповідність між обсягами нагромадження капіталу та можливостями його ефективного використання. *Причинами* міграції капіталу між державами є такі.

1. Відносний надлишок капіталу в окремих країнах, і як результат – зменшення норми прибутку поряд із більш вигідними умовами за кордоном.

2. Можливості використання сприятливих чинників дислокації у країнах, що залучають іноземний капітал (низькі ціни на сировину, робочу силу, невисокі екологічні стандарти, наявність пільгових інвестиційних режимів).

3. Обмеженість внутрішніх ринків у поєднанні з необхідністю підтримки сталих темпів зростання провідними суб'єктами міжнародної економіки в умовах посилення конкуренції. Можливість освоєння нових ринків, у тому числі проникнення на ринки держав, що встановлюють тарифні чи нетарифні обмеження на імпорт продукції іноземних корпорацій.

4. Стабільна політична ситуація та сприятливий інвестиційний клімат в інших країнах за відсутності подібних умов у власній державі. Тож, капітал може вивозитися з країни і при його дефіциті для внутрішнього інвестування.

5. Інтернаціоналізація та транснаціоналізація господарського життя. Поглиблення міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва. Прагнення компаній до географічної диверсифікації інвестицій з метою зниження ризиків.

6. Лібералізація процесів експорту та імпорту капіталу в світі, в тому числі у межах інтеграційних об'єднань, офшорних зон. Існування міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування доходів і капіталів.

Вирізняють такі основні *форми МРК*.

1. *За функціональним призначенням*: прямі інвестиції у промислові, торговельні, інші підприємства; портфельні інвестиції (в іноземні цінні папери); міжнародні кредити; міжнародна економічна допомога (трансферти, гранти). Схожим чином за ознакою *отримання прибутку* класифікують рух підприємницького капіталу (прямі і портфельні інвестиції) та позичкового капіталу (міжнародні кредити).

2. *За напрямом*: експорт та імпорт. Якщо капітал із країни походження розміщується за її межами, йдеться про експорт (вивезення) капіталу. Держава, що його здійснює, називається *країною базування*, або *донором*. Важливою ознакою експорту капіталу є збереження за країною базування можливості розпорядження капіталом і створеною ним доданою вартістю. При надходженні іноземного капіталу до країни має місце імпорт (ввезення) капіталу, а держава, що його залучає, є *приймаючою*, або *реципієнтом*. Чимало країн є одночасно імпортерами та експортерами капіталу.

3. *За формою власності*: державний (суб'єкти: держава в особі уряду та центрального банку); приватний (суб'єкти: фізичні особи, банки, компанії, страхові, інвестиційні, трастові фонди); капітал міждержавних і наддержавних фінансових організацій (МВФ, МБРР, МФК, ЄБРР та ін.).

4. *За умовами повернення*: зворотна міграція (кредити); міграція з непрямим поверненням (репатріація прибутків від інвестування); незворотна міграція (трансферти, «втеча» капіталу).

Зміни, що постійно відбуваються у світовій економіці, впливають на масштаби, форми, напрями МРК. За сучасних умов він має такі риси: зростають обсяги спекулятивного та віртуального капіталів; основна частина операцій здійснюється диверсифікованими мережно-

організованими бізнес-групами; посилюється міграція капіталу між країнами тріади «США – ЄС – Японія» (майже 80 % іноземних інвестицій зосереджено в 26 розвинених країнах). Активно вивозять капітал, в т. ч. у розвинені країни, держави Південно-Східної Азії, що мають високі темпи економічного зростання (Південна Корея, Китай). На тлі кризових тенденцій світової економіки посилилася конкуренція за залучення іноземного капіталу. Глобальний фінансовий капітал частково чи повністю підкорює менш розвинені національні економіки, визначаючи напрями їх структурних змін.

5.2. Прямі і портфельні інвестиції, наслідки їх залучення. Сутність і шляхи поліпшення інвестиційного клімату країни. Офшорні зони

Іноземні інвестиції – це вкладення іноземних юридичних, фізичних осіб, іноземних держав, міжнародних урядових та неурядових організацій в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності у певній країні з метою одержання прибутку (чистого доходу). Іноземні інвестиції здійснюються у формі прямих (ПІІ) та портфельних.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) передбачають укладення капіталу резидентом однієї країни у реальні активи (компанії) іншої з метою набуття *тривалого економічного інтересу*, що полягає у довгостроковому володінні та управлінському контролі над об'єктом інвестування з метою одержання прибутку. За методикою МВФ прямі іноземні інвестиції передбачають володіння не менш як 10 % капіталу підприємства (решта – портфельні). Утім, у країнах світу ця межа може відрізнятися. Так, в Японії вона становить 25 %, в Австралії, Канаді – 50 %. В Україні законодавчо визначено орієнтир у 10 %.

Організаційні форми ПІІ:

- 1) створення підприємств за кордоном: дочірньої компанії (нерезидент має більше 50 % капіталу), асоційованої компанії (має менше 50 % капіталу), філії (цілком належить іноземному інвесторові);
- 2) придбання діючих підприємств або їхньої частки у приймаючій країні;

3) придбання прав на використання природних ресурсів, землі, майнових прав; *концесії* (отримання прав на будівництво та експлуатацію об'єктів інфраструктури, розроблення та експлуатацію родовищ корисних копалин на основі розподілу продукції між інвестором та державою).

До складу *ППІ* включають: первинні вкладення інвесторами за кордон власного капіталу; реінвестиції (частка доходу об'єкта інвестування, яка не розподіляється і не переводиться прямому інвесторові, а знову вкладається на території приймаючої країни); внутрішні корпоративні перекази у формі кредитів та трансфертів від прямого інвестора до дочірніх, асоційованих компаній, філій тощо.

Портфельні інвестиції – це вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надають права контролю над об'єктом та реальної участі в управлінні ним. Метою інвестора є лише одержання доходів у вигляді дивідендів, відсотків чи спекулятивної курсової різниці. Портфельні інвестиції поділяються на інвестиції в акції, боргові цінні папери (облігації, казначейські векселі та ін.), деривативи. Порівняльні переваги портфельних інвестицій перед прямими для інвестора такі: більш висока ліквідність, порівняльно легка керованість (мобільність). ІКТ, глобальна інформаційна мережа полегшують процеси моніторингу міжнародного ринку цінних паперів, уможливають майже миттєве реагування на зміну його кон'юнктури. Більше 90 % іноземних портфельних інвестицій здійснюються між розвиненими країнами, міжнародний ринок портфельних інвестицій значно перевищує за обсягами ринок ППІ. До 80-х років ХХ ст. частка портфельних інвестицій у структурі валових міжнародних становила близько 20 %. Починаючи з 90-х років вона стрімко зростає, і до 2008 р. збільшується до 60 %.

Інтересам країни-реципієнта іноземних інвестицій найбільше відповідає їх *інноваційна форма*, тобто вкладення у нововведення на основі досягнень науки і техніки, що забезпечують успішне протистояння конкурентам на ринку (передавання та впровадження нових технологічних і управлінських процесів, освоєння нових видів товарів, обладнання та ін.). Йдеться як про придбання готової науково-технічної продукції та інших прав (патенти на наукові відкриття, винаходи та ін), так и про вкладення у розроблення нової науково-

технічної продукції компаніями, що є об'єктами іноземного інвестування.

Залучення іноземних інвестицій для країн-реципієнтів може мати як *позитивні*, так і *негативні наслідки* (табл. 5.1). Останні є більш типовими для країн, що розвиваються, тому державна політика має відшукувати компроміси, виділяючи пріоритети в цьому складному і суперечливому процесі.

Таблиця 5.1

Наслідки залучення іноземних інвестицій для країн-реципієнтів

Позитивні наслідки	Можливі негативні наслідки
<ul style="list-style-type: none"> – Стимулювання економічного зростання, створення робочих місць, збільшення податкових надходжень до бюджету; – підвищення попиту та цін на місцеві чинники виробництва; – прискорення процесів оновлення основних фондів; створення нових галузей, структурна перебудова економіки; – поширення передових технологій та управлінського досвіду, міжнародних стандартів; прискорення інноваційних процесів; – стимулювання конкуренції, підвищення якості продукції на внутрішньому ринку; – можливість використання збутової мережі партнера (інвестора), торговельних марок; – поліпшення платіжного балансу внаслідок припливу капіталу 	<ul style="list-style-type: none"> – Репатріація прибутків: у довгостроковій перспективі відтік коштів перевищує величину первинних укладень; – переведення застарілих виробництв та технологій, нав'язування неефективної структури експорту, трансформація структури економіки на сировинно-периферійну (концентрація інвестицій у сировинних галузях); – втрата контролю над національними стратегічними активами; – забруднення навколишнього середовища; – загроза дестабілізації внаслідок неконтрольованого відтоку капіталу, коливань валютного курсу; – стимулювання попиту на імпорту продукцію і витіснення з ринку національних виробників, що не залучені до мережних структур; – придбання національних підприємств з подальшим закриттям (усунення конкурентів); – податкові втрати внаслідок застосування міжнародними корпораціями трансфертних (внутрішніх) цін

Серед шляхів протидії негативним наслідкам іноземного інвестування слід виділити такі: вдосконалення національного законодавства щодо іноземних інвестицій, контроль за дотриманням інвестиційних зобов'язань. Виходячи з міркувань національної безпеки, країни можуть визначати галузі, в яких участь іноземного капіталу обмежується або заборонена. Основними причинами залучення іноземних інвестицій є нестача внутрішніх інвестиційних ресурсів та прагнення одержати доступ до передових техніки, технологій, стандартів управління, нових ринків збуту. Тому держави застосовують економічні та адміністративні *методи підтримки* іноземних інвестицій (особливо прямих інвестицій в інновації).

Перспективи залучення іноземних інвестицій державою значною мірою залежать від її *інвестиційного клімату*, під яким розуміють сукупність політичних, економічних, соціокультурних, організаційно-правових, географічних чинників, наявних у країні, що визначають вибір інвесторів відносно місця, часу, форми вкладення коштів. Фактично це система умов інвестиційної діяльності, що поєднує такі складові:

- інвестиційний потенціал (об'єктивно існуючі можливості країни до інвестиційної діяльності);
- інвестиційні ризики (рівень очікуваної доходності та проблемності інвестування);
- інвестиційну активність (існуючі інвестиційні процеси в країні).

Критеріями привабливості держави для іноземних інвесторів є: місткість і потенціал місцевого ринку; доступність ринку з позицій законодавства, політична та економічна стабільність у країні; забезпеченість кваліфікованою робочою силою, іншими ресурсами; можливість репатріації капіталу; стан захисту прав власності, у тому числі інтелектуальної; наявність податкових та інших пільг; рівень розвитку інфраструктури; інфляційні та валютні ризики.

Шляхи поліпшення інвестиційного клімату:

- зниження політичних ризиків, забезпечення макроекономічної стабільності;
- дерегулювання підприємницької діяльності, максимальне усунення адміністративних бар'єрів, спрощення процедур відкриття/закриття бізнесу; забезпечення стабільних та зрозумілих «правил гри», у тому числі посилення захисту прав власності;

– підвищення ефективності державного управління, боротьба з корупцією, розвиток державно-приватного партнерства; інструментом реалізації може стати розбудова системи «електронного уряду» – інформаційної взаємодії громадян, бізнесу та органів державної влади з використанням ІКТ, що дає змогу уникнути особистих контактів і знижує корупційні ризики;

– розвиток інфраструктури, підтримка умов конкуренції; забезпечення інформаційної підтримки потенційних інвесторів щодо ринкової кон'юнктури, приватизаційних перспектив; пільги для пріоритетних видів діяльності.

Близько половини всіх капіталів, що обертаються на світовому ринку, нині проходять через **офшорні зони**. Виникнення офшорних територій припадає на кінець 50-х–60-ті роки ХХ ст. і пов'язане зі збільшенням кількості ТНК, зростанням світових фінансових потоків, а отже, прагненням реєструвати компанії там, де нижчим є податкове навантаження. Терміни «офшор», «офшорна зона» (англ. offshore – поза берегом) застосовують досить широко – ними визначають країну, законодавство якої дозволяє, за виконання певних умов, або взагалі не сплачувати податки, або сплачувати їх за заниженими ставками. Вирізняють:

1) **класичні офшорні зони** (податкові сховища) – юрисдикції, що пропонують інвесторам безподатковий режим (стягуються лише плата за реєстрацію та щорічний незначний фіксований збір), максимально спрощений процес реєстрації та функціонування компанії, закритість інформації щодо її діяльності та реальних бенефіціарів (власників). Бухгалтерська звітність до державних органів не подається, не ведеться реєстр акціонерів і директорів, відсутній державний валютний контроль. *Умова*: ведення господарської діяльності за межами країни реєстрації. Збори, що стягуються з компаній, є джерелом наповнення державного бюджету (30–80 % надходжень), у той час як діяльність компаній не впливає на економіку офшорної юрисдикції. Зазвичай це невеликі острівні держави (звідси поширилась назва – offshore);

2) **низькоподаткові юрисдикції** пропонують занижені або навіть номінальні податкові ставки, податкові пільги для певних типів компаній (як резидентів, так і нерезидентів). Проте обов'язковими є що-

річний аудит компанії і подання бухгалтерської звітності. *Умова:* ведення господарської діяльності за межами країни реєстрації. Мають більший престиж у світі, проте й менший рівень конфіденційності. Офіційно не вважаються офшорними. Приклади: Гонконг, Ірландія, Кіпр.

Єдиного списку офшорних зон у світі не існує. У 2000 р. розроблено відповідні переліки МВФ та ОЕСР. Загалом визнається близько 45 офшорних країн (МВФ – 48, у тому числі Люксембург, Швейцарія, Данія, Ізраїль). В Україні перелік офшорних зон щорічно затверджується Кабінетом Міністрів України (табл. 5.2).

Т а б л и ц я 5.2

**Перелік офшорних зон згідно Розпорядження КМУ
від 23.02.11 №143-з**

Регіон	Країна/ територія
Британські залежні території	Ордерні, о. Гернси, о. Джерсі, о. Мен
Близький Схід	Бахрейн
Центральна Америка	Беліз
Європа	Андорра, Гібралтар, Монако
Карибський регіон	Ангілья, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багамські острови, Барбадос, Бермудські острови, Британські Віргінські острови, Віргінські острови (США), Гренада, Кайманові острови, Монтсеррат, Нідерландські Антильські острови, Пуерто-Ріко, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Співдружність Домініки, Теркс і Кайкос
Африка	Ліберія, Сейшельські острови
Тихоокеанський регіон	Вануату, Маршаллові острови, Науру, Ніуе, Острови Кука, Самоа
Південна Азія	Мальдівська республіка

МВФ та дослідницька організація Tax Justice Network оцінюють обсяги капіталів у офшорах на початок 2010 р. у 18 трлн дол. США, а податкові втрати інших країн – у 225 млрд дол. США на рік. Основ-

ні *мотиви*, що спонукують бізнес до використання послуг офшорних зон: мінімізація оподаткування; підвищення ефективності управління господарською діяльністю (захист активів, спрощення доступу до кредитів); приховування та відмивання злочинних коштів. Боротьбу з відмиванням коштів через офшорні зони здійснює *FATF*, яка розробила «40 + 9» принципів виявлення та боротьби з легалізацією незаконно одержаних доходів.

Світова криза посилила увагу до проблем офшоризації з боку розвинених країн. Останніми роками (особливо 2009–2011) кількість класичних офшорів скорочується на користь низькоподаткових юрисдикцій. Причини: тиск міжнародних організацій (ОЕСР) та країн «великої двадцятки» (G-20) щодо вимог запровадження світових стандартів прозорості діяльності та надання інформації податковим органам інших країн. Крім того, законодавство більшості держав містить обмеження щодо прямих операцій з офшорними юрисдикціями. Тому сучасні офшорні схеми передбачають формування цілих мереж і є настільки складними, що податківцям майже неможливо обвинуватити учасників у незаконних діях. Такі схеми називають *спаринг-офшорними*. Вони засновані на зв'язці класичного офшору і компаній з респектабельних країн (спаринг-офшорних юрисдикцій), де існують можливості не підпадати під загальні для місцевого бізнесу правила оподаткування (наприклад, завдяки існуванню угод про уникнення подвійного оподаткування). *Сенс*: компанія в респектабельній країні діє як агент офшорної та сплачує податки лише з комісійної винагороди; прибутки ж концентруються у офшорній компанії та не оподатковуються. Відомі в світі спаринг-офшорні юрисдикції: Кіпр, Данія, Велика Британія, Австрія, Італія, Люксембург. Найпоширенішими схемами мінімізації оподаткування і відмивання коштів є експортно-імпорتنі та інвестиційні схеми (кредитні, лізингові, страхові, купівлі-продажу активів).

Можна відзначити такі наслідки впливу офшорного сектору світової економіки на національні. *Негативні*: зменшення надходжень до державного бюджету; нерівномірний розподіл податкового тягаря; відплив капіталу; зростання державного боргу; поживне середовище для тіньового сектору та злочинних схем з відмивання коштів. *Позитивні*: підвищення конкурентоспроможності компаній на націо-

нальному і глобальному ринках унаслідок застосування гнучких стратегій розвитку; залучення іноземних інвестицій; підвищення ефективності управління господарською діяльністю окремих компаній; стимул для вдосконалення національного податкового законодавства та системи захисту прав власності.

5.3. Світовий ринок позичкових капіталів. Міжнародний кредит: сутність, функції, принципи, форми

Світовий ринок позичкових капіталів складається зі світового кредитного ринку, світового фінансового ринку та євrorинку.

Світовий кредитний ринок – це частина ринку позичкових капіталів, де здійснюється рух капіталу на основі терміновості, повернення та виплати відсотків.

Світовий фінансовий ринок – частина ринку позичкових капіталів, де переважно здійснюються емісія, купівля-продаж цінних паперів, у тому числі в євровалютах.

Євrorинок – частина світового ринку позичкових капіталів, на якому проводяться операції з кредитів та позик в євровалюті.

Міжнародний кредит – рух позичкового капіталу за національними кордонами держави між суб'єктами міжнародних економічних відносин, пов'язаних з наданням валютних і товарних ресурсів на умовах повернення, терміновості та виплати відсотка. Кожна країна є експортером та імпортером капіталу.

Міжнародний кредит можна розглядати як особливий вид міжнародної торгівлі, як обмін сьогоднішнього товару на товар у майбутньому. Боржник, одержуючи кредит, надає перевагу збільшенню поточного споживання за рахунок скорочення споживання у майбутньому; а кредитор діє навпаки – даючи позику, надає перевагу споживанню у майбутньому за рахунок скорочення поточного споживання.

Кредит виступає найстарішою і традиційною формою міжнародних економічних відносин, які приносять дохід у вигляді відсотків за запозиченнями, торговими кредитами, депозитами тощо. За сучасних умов міжнародне кредитування здійснюється за *лінією запозичень*

(loans). Кредити виступають як пряме запозичення коштів у кредитора в певному обсязі, на суворо обумовлений строк, з оплатою за використання. Кредитором і позичальником можуть бути уряди різних країн, банки, міжнародні економічні організації, приватні фірми тощо. Метою міжнародного кредиту є більш прибуткове використання тимчасово вільних фінансових коштів; прискорення процесу реалізації товарів і послуг у світовому масштабі; розширене відтворення.

Останніми десятиріччями в економічних відносинах країн світового співтовариства широко поширюються *торговельні кредити* (traid credits). Вони, як правило, надаються на короткий строк з метою прискорити і полегшити обіг товарів та послуг між країнами. Рух кредиту, якого б вигляду він не мав, у міжнародній економіці розглядається як специфічна форма торгівлі. Розглянемо цю специфіку.

Боржник, отримуючи кредит, має можливість збільшити поточне споживання за рахунок скорочення споживання у майбутньому, коли йому доведеться повертати одержаний кредит з відсотками.

Система міжнародних позичок і кредитування, яка нормально функціонує, дає змогу збільшити виробництво національного і світового продуктів. Це створює підґрунтя для більш повного задоволення потреб народів країн, тобто досягненні основної мети існування міжнародної економіки. Це теоретичні міркування, а на практиці все далеке від ідеалу. Про це свідчать *кризи світової заборгованості*, що періодично виникають.

Теоретично доведено, що рушійними силами мобілізації іноземних заощаджень виступають: неврівноваженість платіжного балансу, необхідність обслуговування раніше нагромаджених боргів, дефіцит національних заощаджень для кредитування необхідних інвестиційних проектів. Однак відомо, що в умовах України інтенсивне нагромадження зовнішніх боргових зобов'язань викликане деформаціями грошово-кредитної системи, а саме: зовнішнім рівнем відсоткових ставок із нестачею кредитних ресурсів довгострокового характеру, які відбивають низький ступінь довіри до банківської системи та неповну трансформацію національних заощаджень у внутрішні інвестиції.

Які ж чинники впливають на динаміку потоків іноземного капіталу в Україні? По-перше, це позитивна динаміка ВВП країни-позичальника. Вона свідчить про підвищення її кредитоспроможності.

сті і суттєво збільшує приплив міжнародного кредиту. По-друге, підвищення темпів інфляції в економіці підвищує ризики макроекономічної стабільності, що не може не вплинути на рішення іноземних інвесторів щодо обережності надання міжнародних позик.

У свою чергу ревальвація національної валюти здешевлює вартість обслуговування зовнішніх боргів, а отже, виступає чинником розширення масштабів залучення іноземного капіталу. По-третє, обсяги міжнародних резервів слугують для міжнародних кредиторів своєрідною гарантією збереження валютної вартості кредитних ресурсів. По-четверте, підвищення цін на товари національного експорту значно підвищує ймовірність повного і своєчасного повернення зовнішніх боргів. Це у свою чергу сприяє тому, що міжнародні кредитори надають позики. По-п'яте, падіння відсоткових ставок у розвинених країнах заохочує кредиторів до пошуку більш привабливих сфер укладання своїх капіталів. У цьому разі більшу доходність обіцяють ринки, що формуються. Однак ситуація сучасної фінансової кризи у промислово розвинених країнах свідчить про те, що зростають відсоткові ставки, а це, безумовно, негативно позначається на залученні іноземних капіталів. По-шосте, міжнародний бізнесцикл впливає на напрямок руху іноземного капіталу в економіку. У періоди рецесії, коли в розвинених країнах знижуються можливості прибуткового розташування коштів через спад економічної активності, кредитори шукають можливості підвищення доходності і вкладають вільні кошти у ринки, що формуються. Отже, враховуючи дію цих чинників, економіка України може у певний час бути більш чи менш прибутковою для іноземних інвесторів. Розвиток міжнародного кредиту на сучасному етапі значною мірою визначається діяльністю ТНК, зростанням їх ролі в розвитку міжнародних економічних відносин.

В основу класифікації міжнародного кредиту можна покласти різні ознаки: джерела походження, сфери призначення, валюту позики, строк кредитування тощо. Загалом міжнародні кредити мають такі форми.

За цільовим призначенням вирізняють:

1) *прив'язані кредити* – це кредити, що мають виражений цільовий характер (комерційні, інвестиційні тощо);

2) *фінансові кредити*, або такі, які використовуються позичальниками на довільні цілі (облігації, позики і т. д.);

3) *міжнародні комерційні кредити*. Надаються на закупівлю певних товарів або оплату послуг і мають, як правило, «пов'язаний» характер, тобто чітко цільовий, закріплений у кредитній угоді. Міжнародний комерційний кредит часто виступає у вигляді «фірмового» кредиту. Останній має місце тоді, коли фірма – експортер однієї країни надає імпортеру іншої країни відстрочку платежу при реалізації товарів і послуг. За сучасних умов строки фірмових кредитів стали досить тривалими (від двох до сіми років) і визначаються кон'юнктурою світових ринків, видами товарів і послуг, зацікавленістю постачальника у збереженні зовнішньоекономічних зв'язків і поширенні обсягів експортних поставок тощо. Фірмовий кредит звичайно оформлюється векселем або надається по відкритому ринку.

За загальними джерелами кредити поділяють на:

1) *внутрішні кредити* – надаються національним дебітором для зовнішньоекономічної діяльності;

2) *іноземні (зовнішні) кредити* – надаються іноземними кредиторами національним дебіторам для здійснення зовнішньоекономічних операцій;

3) *змішані кредити* – кредити як внутрішнього, так і зовнішнього походження.

За статусом кредиторів кредити класифікують таким чином:

1) *урядові (державні) кредити*, або кредити, що надаються урядом від імені держави іноземних дебіторів;

2) *кредити міжнародних фінансово-кредитних організацій*;

3) *приватні кредити*, або кредити, що надаються приватним фізичним та юридичним особам;

4) *змішані кредити*, або кредити як зовнішнього, так і внутрішнього походження.

За формою надання кредитів розрізняють:

1) *товарні*, що надаються експортерами своїм іноземним покупцям у товарній формі з умовою майбутнього покриття (грошима чи товаром);

2) *валютні* (грошові), тобто ті, що надаються у національній та іноземній валюті (на євrorинку у валюті третьої країни).

За характером забезпечення кредити можуть бути:

1) *забезпеченими* – забезпечуються нерухомістю, товарами, цінностями (коштовностями) як заставою;

2) *бланковими* – надаються під зобов'язання боржника, його документом виступає соло-вексель з одним підписом позичальника.

За строком дії розрізняють такі кредити:

1) *надкороткострокові* (від одного дня до місяця);

2) *короткострокові* (до одного року);

3) *середньострокові* (від одного до п'яти років);

4) *довгострокові* (понад семи років).

Сучасними формами міжнародного кредиту виступають: міжнародний лізинг, міжнародний факторинг, міжнародний форфейтинг.

Міжнародний лізинг – складна фінансова операція, в якій спеціалізована фірма (орендодавець) за домовленістю з офіційним орендарем купує у виробника відповідне устаткування, обладнання, машини і передає їх на визначений час за встановлену плату орендареві. Міжнародний лізинг поділяється на: *рейтинг* – короткостроковий лізинг (від однієї години до одного місяця); *гайринг* – середньостроковий лізинг (від одного місяця до року); *лізинг* – довгостроковий лізинг (більше року).

Міжнародний факторинг – вид міжнародної діяльності з надання послуг у сфері міжнародного фінансування, при якому постачальник товарів віддає короткострокові вимоги за товарними угодами факторинговій компанії (фактор – фірмі, фактору) з метою негайного одержання більшої частини платежу (як правило, 70–80 % платежу вже за два-три дні, а решта суми сплачується після виплати рахунків імпортерами). Факторингові послуги звичайно надають факторингові компанії, багато яких належать банкам. Вони скуповують рахунки експортерів зі скидкою.

Міжнародний форфейтинг є таким видом діяльності з надання послуг у сфері міжнародного фінансування, за якого експортер продає форфейтеру (форфейтинговій компанії) без права регресу боргове зобов'язання іноземного покупця, яке виступає у формі комерційного переказного або простого векселя з авалем (форма фінансової гарантії банку або іншої юридичної особи). Форфейтери можуть пере-

продавати куплені в експортерів векселі на вторинному ринку, який одержав назву «а форфе» (від франц. а forfeit – поступитися правом).

Характерні риси операцій на вторинному ринку:

- приймаються довгострокові векселі строком понад один рік;
- мінімальна сума, що використовується, становить не менше 500 тис. грн;
- середня сума контракту – 1–2 млн дол. США;
- використовується в основному при міжнародних операціях;
- відсутній регрес вимог на експортера;
- купівля вимог лише у ВКВ;
- обов’язковий банківський аваль.

5.4. Поняття та причини кризи світової заборгованості. Методи управління зовнішнім державним боргом

Зовнішній борг – це сума зобов’язань країни перед зовнішніми кредиторами за непогашеними зовнішніми позиками та несплаченими за ними відсотками. Боргові зобов’язання зі строком погашення понад рік називають довгостроковими, зі строком погашення протягом поточного року – короткостроковими. За типом позичальника зовнішні боргові зобов’язання можуть бути державними, гарантованими державою та приватними. Державний борг виникає у разі, коли зовнішніми кредиторами є уряди інших країн, центральні банки, інші урядові інститути, міжнародні фінансові організації. Борг, гарантований державою, – це борг приватних банків, компаній тощо, гарантом сплати якого виступає держава в особі певних офіційних інститутів. Приватний борг – борг приватних фірм, компаній, банків тощо, який не гарантований державою. За типом кредитора виділяють офіційні та приватні борги.

Основними шляхами зменшення зовнішнього державного боргу є списання боргу, його викуплення, сек’ютеризація та обмін боргів на акції національних підприємств.

Списання боргу. Якщо зобов'язання країни перевищують її очікувану платоспроможність, зовнішній борг виступає як пропорційний податок, оскільки додаткові доходи держави спрямовуються не власним громадянам, а кредиторам. Це знижує стимули зусиль держави щодо поліпшення економічної ситуації. Уряд менш зацікавлено проводить жорстку економічну політику, яка передбачає непопулярні заходи, адже при цьому основна частина дивідендів від таких дій все одно піде кредиторам. Крім того, надлишковий борг негативно вплине на добробут громадян через збільшення ефекту «інвестиційного витіснення».

Викуплення боргу. Якщо країна-боржник має у своєму активі досить значні обсяги золотовалютних резервів чи можливість активно їх нарощувати за рахунок стимулювання експортних галузей, можна дозволити позичальнику самостійно викупити власні борги на відкритому ринку. Це дасть змогу на ринкових умовах скоротити загальний обсяг державного боргу без ухвалення кредиторами будь-яких узгоджених рішень.

Сек'ютеризація. У цьому разі країна-боржник емітує нові боргові зобов'язання у вигляді облігацій, які або безпосередньо обмінюються на старий борг, або опосередковано, коли одержані від емісії кошти спрямовуються на погашення вже існуючих боргів. Якщо нові папери продаються на ринку з меншим дисконтом, така операція приведе до скорочення загального обсягу заборгованості. Останнім часом найбільш поширеною є сек'ютеризація банківських боргів, тобто обмін зобов'язань перед банками-кредиторами на облігації.

Подібна схема реструктуризації може бути реалізована на добровільній основі тільки у тому випадку, коли нові зобов'язання визнаються пріоритетними щодо старих боргів. В іншому разі очікувані платежі за старим боргом еквівалентні платежам за новим, який продаватиметься з таким самим дисконтом, як і новий. Подібна операція веде до скорочення загального обсягу заборгованості. Нині найбільшого поширення набула сек'ютеризація банківських боргів, тобто обмін зобов'язань перед банками-кредиторами на облігації.

Треба знати, що основна маса зовнішніх запозичень – це борги за енергоносії (Росія, Туркменистан), кредити на фінансування бюджетного дефіциту на підтримку платіжного балансу (МВФ, ЄС, іноземні

банки, єврооблігації), зв'язані кредити під закупівлю товарів (між-державні і міжурядові угоди). Особливості зовнішнього боргу України, збереження його розміру на нинішньому рівні, а тим більше його нарощування є надзвичайно обтяжливими і, більше того, – небезпечними для економіки держави.

Реалізація упродовж 2004–2011 років цілей та завдань політики сталого економічного зростання, як і економічної безпеки загалом, значною мірою залежатиме від здійснення послідовної політики обмеження боргової залежності держави, зокрема зовнішньої, та суттєвого підвищення ефективності управління державним боргом України. Зовнішній борг погашається з трьох основних джерел: із бюджету за рахунок золотовалютних резервів, приватизації власності, нових запозичень. За існуючими розрахунками, загальна сума платежів лише за державним зовнішнім боргом з урахуванням вартості їхнього обслуговування на 2004–2011 роки складатиме близько 13,7 млрд дол. США (платежі уряду – 11, 8 млрд дол., НБУ – 1,9 млрд дол. щорічно). При цьому зовнішні запозичення очікуються на середньорічному рівні – 1,2 млрд дол. США .

Якщо регулюючі заходи виявилися неефективними, держава може опинитись у стані дефолту. **Дефолт** (англ. default – невиконання зобов'язань) – це невиконання договору позики, тобто несплата вчасно відсотків або основного боргу за борговими зобов'язаннями чи за умовами договору про випуск облігаційної позики. Дефолт може оголошуватися як компаніями, приватними особами, так і державами (суверенний дефолт), нездатними обслуговувати всі або частину своїх зобов'язань.

Корпоративний дефолт є важливим поняттям корпоративного права, виступає, з одного боку, захисним механізмом для компанії, що зазнає тимчасових фінансових труднощів (захист від ворожого поглинання, захист від рейдерського захоплення тощо), а з другого – захищає кредиторів від невиконання компанією зобов'язань за позиками.

Наслідки дефолту для країни-позичальника. Доступ до кредитних ресурсів міжнародних організацій і країн-донорів закриваються (частки ж інвестори припиняють кредитувати уряду-банкруту значно раніше). Як правило, суверенний борг відразу різко збільшується за

рахунок штрафів, що накладають у разі відмови платити. Не виключена можливість блокування рахунків у банках, з якими центральний банк країни, що оголосила дефолт, перебуває в кореспондентських відносинах. Нарешті, ризику арешту піддається майно державних компаній, що знаходяться за кордоном, у першу чергу морські і повітряні судна з національною атрибутикою.

Кредитори неплатоспроможних країн також виявлялися покараними, оскільки їх цінні папери (здебільшого боргові зобов'язання) втрачали цінність. Отже, ринок карав кредиторів і позичальників за необдуманий ризик.

Хоча універсальних процедур не існує, дефолт так чи інакше пов'язаний із серйозними санкціями, які можуть бути зняті тільки після остаточного врегулювання спорів навколо претензій кредиторів. Тому перш ніж зважитися на заяву про припинення виплат за зовнішнім боргом, уряд повинен продумати наслідки такого кроку. Слід усвідомлювати, що відмова від обслуговування боргу знімає навантаження зі скарбниці лише на час.

У довгостроковому плані таке рішення призводить тільки до зростання суми зовнішніх зобов'язань за рахунок відстрочених виплат і негайних санкцій. До того ж відразу збільшується й ціна обслуговування боргу: країна повинна покладатися на власні сили, оскільки зовнішні джерела фінансування відрізаються.

Останнім часом в інституціональній структурі міжнародного кредиту помітно підвищилося значення міжнародних валютно-кредитних організацій. До організацій, що мають всесвітнє значення, належать насамперед спеціалізовані інститути ООН – МВФ, Світовий банк, а також Банк міжнародних розрахунків (БМР), Паризький клуб і регіональні банки розвитку та валютно-кредитні організації ЄС.

МВФ є провідною установою в сучасній інституціональній системі міжнародних валютно-кредитних відносин. Кредити надаються у формі продажу іноземної валюти за національну, а їх погашення здійснюються шляхом викуплення національної валюти за іноземну. Заборгованість автоматично зменшується, якщо будь-яка країна викупує національну валюту позичальника в МВФ. Останній надає так звані обумовлені кредити: головним елементом кредитної угоди з МВФ є визначення економічних і політичних умов. Відмова країни

виконати умови організації закриває їй доступ до світового ринку капіталів, і навпаки, навіть невелика позика МВФ надає країні можливість одержати більший кредит у банках.

Україна співробітничала також з Групою Світового банку, яка включає чотири юридично відокремлені підрозділи: Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародну асоціацію розвитку (МАР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК), Багатосторонню агенцію гарантії інвестицій (БАГІ). Це сприяє програмі реформ в Україні та виступає елементом зовнішнього фінансування, спрямованого на покриття дефіциту бюджету, підготування та реалізацію довгострокових проектів, що відповідають пріоритетним напрямкам економічного розвитку України, спрямованим на підтримку експорту українських підприємств, страхування імпорту.

Наприклад, програми реформування окремих секторів економіки у межах проектів Світового банку допомагають здійснювати структурну перебудову економіки, впроваджувати світовий досвід, сучасні конкурентоспроможні технології. Фінансові ресурси Світового банку (як і інших міжнародних фінансових організацій) в разі їх ефективного використання дозволяють прискорити процес реформування економіки. Позики Світового банку є досить привабливим джерелом зовнішнього кредитування. Фінансові умови, на яких Світовий банк надає позики Україні, є більш вигідними, ніж більшість інших зовнішніх джерел запозичень.

В Україні при зношуванні основних засобів у середньому по галузях на 67,6 % відновлення здійснюється тільки на 4,9%. Якщо врахувати, що освоєне устаткування необхідно замінити кожні вісімдесят років, то відсоток заміни повинен становити 20. Така матеріально-технічна основа виробництва не сприяє кількісному й якісному зростанню виробництва товарів і послуг, неминує породжує суперечності між попитом та внутрішньою пропозицією, провокує інфляцію і знижує конкурентоспроможність України.

Світовий досвід показує, що розв'язати зазначену проблему можливо на основі масштабного і ефективного використання іноземних інвестицій, які належать до числа найбільш значущої складової конкурентоспроможності держав. Іноземний капітал значною мірою забезпечив економічне зростання як промислово розвинених країн,

так і нових індустріальних держав, оскільки сприяв створенню конкурентноспроможного експортного капіталу та розвиткові наукомістких галузей. Основні інвестори в Україну й обсяг прямих іноземних інвестицій відображено в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в Україну¹

Країна²	Обсяги прямих інвестицій на 01.07.2011 (млн дол. США)	У % до підсумку
Усього	47205,7	100,0
у тому числі		
Кіпр	11 619,6	24,6
Німеччина	7365,5	15,6
Нідерланди	4779,5	10,1
Російська Федерація	3386,1	7,2
Австрія	2855,8	6,0
Франція	2384,8	5,1
Велика Британія	2347,6	5,0
Швеція	1758,2	3,7
Віргінські Острови (Британські)	1524,2	3,2
США	1087,5	2,3
Італія	945,6	2,0
Польща	894,4	1,9
Швейцарія	872,3	1,8
Інші країни	5384,6	11,5

¹ Дані наведено наростаючим підсумком з початку інвестування.

² Перелік країн визначено, виходячи з найбільших обсягів інвестицій, які вкладено в економіку України.

Причини скромних успіхів України в залученні іноземних інвестицій загальновідомі. Головні з них: гіпертрофована бюрократизація економіки, що живить корупцію, і недосконалість інноваційно-

інвестиційного законодавства. Проте Україна із часом інтенсивно залучатиме іноземні інвестиції у міру переорієнтації системи державного регулювання на практичне використання науково-технічного потенціалу, зміцнення внутрішніх зв'язків у науково-технічному секторі.

З метою залучення іноземних інвестицій і вирішення завдань системного та структурного реформування у світовій економічній практиці успішно використовуються *спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ)* – обмежені промислові райони, які являють собою частину території держави з безмитним торговельним режимом, де іноземні фірми, що виробляють продукцію, головним чином на експорт, користуються низкою податкових та фінансових пільг.

Ефективно функціонуючі СЕЗ дозволяють успішно втілювати в життя концепцію створення територій інноваційного прориву, економічних інноваційних груп, які стають сполучними елементами приєднання до глобальної світової економіки. Світова практика доводить, що найбільшу ефективність виявили спеціальні зони з чітко визначеною метою своєї діяльності, невеликі за територією, тобто так звані «точкові зони». Цю обставину слід урахувувати також перехідним країнам. Особливу увагу треба приділити створенню відповідних економічних, правових та організаційних умов для функціонування *технологічних зон*. Саме ця форма організації економіки може не тільки стати чинником включення до світових глобальних процесів, а й забезпечить можливість інноваційного розвитку перехідних економік.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність міжнародного руху капіталу?
2. Назвіть основні форми міжнародного руху капіталу.
3. У чому полягає відмінність між прямими та портфельними іноземними інвестиціями?
4. Охарактеризуйте можливі наслідки залучення іноземних інвестицій для країни-реципієнта.
5. Визначте поняття «інвестиційний клімат країни».
6. Що являють собою офшорні зони та який вплив вони справляють на інвестиційні процеси?

7. Розкрийте сутність міжнародного кредиту.
8. Поясніть необхідність і доцільність існування міжнародних кредитних відносин. Проаналізуйте специфіку сучасних кредитних відносин.
9. Охарактеризуйте інституціональну структуру забезпечення міжнародного кредиту.
10. Проаналізуйте проблеми зовнішньої заборгованості України, шляхи та механізми її розв'язання.

Рекомендована література

Аржевітін, С. Відплив капіталу з України. Причини та шляхи подолання [Текст] / С. Аржевітін // Вісн. Ун-ту банк. справи Нац. банку України. – 2010. – № 1 (167). – С. 3 – 7.

Бахчеванова, Н. В., Міжнародні економічні відносини [Текст] : навч. посіб. / Н. В. Бахчеванова, С. М. Макуха ; за ред. А. П. Голікова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 404 с.

Інвестування національної економіки [Текст] : монографія / В. Г. Федоренко, М. П. Денисенко, О. А. Кириченко та ін. ; за ред. В. Г. Федоренка, М. П. Денисенка. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – 296 с.

Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / В. В. Білоцерківець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедева та ін. ; за ред. А. О. Задой, В. М. Тарасевича. – Донецьк : Вид-во ДУЕП, 2010. – 340 с.

Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / О. В. Носова, Т. В. Андроннова, К. Я. Петрова, М. М. Кім та ін. – Х : ХДУХТ, 2010. – 322 с.

Макуха, С. М. Інноваційність іноземних інвестицій – фактор модернізації перехідної економіки [Текст] / С. М. Макуха // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Економічна теорія та право / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – № 5. – С. 30–40.

Миклашевская, Н. А., Международная экономика [Текст] : учебник / Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов ; под общ. ред. А. В. Сидоровича. – 4-е изд., доп. – М. : Дело и Сервис, 2008. – 368 с. – (Учебники МГУ им. М. В. Ломоносова).

Офшорний сектор світової економіки. Короткий опис [Текст] / І. М. Удачіна, В. А. Новицький, Н. М. Борейко. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. – 149 с.

Романчиков, В. І. Міжнародні економічні відносини [Текст] : навч. посіб. / В. І. Романчиков, І. О. Романенко. – К. : Центр учб. літ., 2008. – 256 с.

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ

6.1. Міжнародна трудова міграція: сутність, причини, форми

Міжнародна міграція робочої сили (трудова міграція) – це переміщення працездатного населення з одних держав до інших з метою працевлаштування строком більш ніж на рік. Міжнародна трудова міграція може бути зумовлена різними чинниками – політико-правовими, воєнними, релігійними, етнічними, національними, расовими, родинними, екологічними та ін., однак більшість дослідників указують на її переважно економічне походження: робоча сила переміщується із країн з низьким рівнем життя до країн із вищим рівнем унаслідок національних розбіжностей у рівнях заробітної плати і зайнятості, умовах праці й підприємницької діяльності. Крім того, домогосподарства часто посилають своїх представників до інших регіонів, щоб підвищити їхній соціальний статус.

Рух міжнародних трудових мігрантів утворює *міжнародний ринок праці* – сферу купівлі-продажу прав користування робочою силою в інтересах світового господарства.

Причини, особливості руху та трудової діяльності мігрантів аналізують у теоріях трудової міграції (табл. 6.1).

Міжнародну трудову міграцію характеризують взаєпов'язані процеси: *еміграція* – виїзд робочої сили з країни; *імміграція* – в'їзд робочої сили до приймаючої країни; *рееміграція* – процес повернення емігрантів на батьківщину (в країну еміграції) .

За строком перебування мігрантів за кордоном розрізняють постійну і тимчасову міграцію. *Постійна міграція* переважала до Першої світової війни, коли значні маси людей назавжди залишали свої країни і переселялися на постійне місце проживання до США, Канади, Австралії

Основні теорії трудової міграції

Теорія міграції	Зміст теорії
Неокласична економічна теорія	Міграція робочої сили викликана регіональними відмінностями у попиті та пропозиції робочої сили. Регіони з більшою пропозицією праці мають низьку заробітну плату, в той час як регіони з обмеженою пропозицією робочої сили характеризуються вищим рівнем зарплати. Різниця в заробітній платі змушує працівників з низькооплачуваних регіонів рухатися до високооплачуваних. Економічне зростання і збільшення еміграції поступово нівелюють розрив в оплаті праці, що зменшує стимули до міграції
Теорія людського капіталу	Міграція є способом інвестування в людський капітал: якщо переваги міграції перевищують втрати від неї, людина переїде туди, де очікує одержати максимальний дохід. На рішення про міграцію впливають: 1) рівень зайнятості та заробітної плати в рідній країні та потенційній країні призначення; 2) вік мігранта – період, протягом якого працівник зможе одержувати вигоди від інвестицій у свій людський капітал, реалізований у формі міграції; 3) витрати переїзду – на пошук інформації, нової роботи, транспорт, житло, вивчення чи вдосконалення іноземної мови тощо; 4) психологічні витрати, пов'язані з культурними відмінностями в країнах перебування та призначення
Теорія «поштовху – тяжіння»	У країнах-експортерах трудових ресурсів діють чинники, що <i>виштовхують</i> робочу силу: низька заробітна плата та життєвий рівень, низькі економічні можливості, політичні репресії, структурне безробіття за місцем вибуття. У країнах-імпортерах діють чинники <i>тяжіння</i> : високий попит на робочу силу, ширші економічні можливості, вища заробітна плата, політичні свободи за місцем прибуття. У більшості випадків люди рухаються з бідних регіонів до багатих, але вирішальну роль відіграє державне регулювання міграцій
Нова економічна теорія міграції	Рішення про міграцію ухвалюється групами взаємопов'язаних людей (родинами або домогосподарствами), які діють спільно з метою не тільки максимізації очікуваних вигод від міграції, а й мінімізації ризику в разі невдач (наприклад, на ринку праці). На відміну від індивідів домогосподарства мають можливість керувати ризиками за рахунок власних ресурсів і одночасно покладатися на грошові перекази мігрантів

Теорія міграції	Зміст теорії
Теорія сегментованого (подвійного) ринку праці	Основною причиною міграції є скорочення зайнятості національної робочої сили розвинених країн у непрестижних та малооплачуваних сферах праці, які стають непривабливими для місцевого населення і можуть бути зайняті трудовими мігрантами. У результаті цього ринок праці має два сегменти: 1) національної робочої сили – зі стабільною зайнятістю і високою оплатою праці, як правило, у сфері виробництва і послуг; 2) працівників-мігрантів – з нестабільною зайнятістю, низькою зарплатою та незначними перспективами професійного зростання, найчастіше у сфері обслуговування
Інституційна теорія	На міграційну політику і міграційні потоки впливають: ступінь інтеграції країни у світове господарство; діяльність міжнародних і регіональних організацій (блоків, асоціацій); розвиток агентств та різного роду інститутів, що сприяють одержанню необхідної інформації та мовній підтримці емігрантів
Теорія світових систем	Міжнародна міграція є похідною від розширення глобального ринку: міжнародний потік робочої сили йде за міжнародним потоком товарів і капіталу. Міжнародна міграція особливо характерна для колишніх колоніальних лідерів та їх колоній, чому сприяють давно встановлені культурні, лінгвістичні, адміністративні, інвестиційні, транспортні зв'язки. Основним способом регулювання міграції є ухвалення законів про імміграцію з метою регулювання керування міжнародними потоками капіталу і товарів
Теорія загальносвітової міграційної системи	Людський потенціал світового співтовариства має три зони, які виокремлюють за географічними та культурними ознаками: 1) основна зона (ядро) розвитку з капіталоемними виробництвами; 2) периферія з трудоємними виробництвами і підпорядкованим становищем; 3) напівпериферія з обома типами виробництв. Місцезнаходження країни в конкретній зоні зумовлює ступінь взаємозалежності (незалежності) країн. Під впливом розвитку основної зони технології периферії змінюються на працезберігаючі, що стимулює мобільність трудових ресурсів і готовність їх до міграції до інших регіонів світу. Стійкі міграційні потоки створюють певну міграційну систему, яка включає країни-експортери і країни-імпортери трудових ресурсів

тощо. **Тимчасова міграція** обмежує перебування мігрантів за кордоном певним строком з подальшим поверненням їх на батьківщину.

За правовим статусом мігранта виокремлюють легальну (законну) та нелегальну (незаконну) міграції. **Легальна** міграція може бути: а) вільною – за повної відсутності контролю за в'їздом, перебуванням

та зайнятістю мігрантів; б) за контрактом, який укладається між наймачем і мігрантом або групою мігрантів; в) дозволеною лише на час виконання конкретного проекту. До *нелегальних* мігрантів відносять тих, хто незаконно прибув до країни у пошуках роботи або незаконно працевлаштовується, хоча перебуває в країні легально.

Історично міжнародне переміщення трудових ресурсів проходить чотири етапи (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Основні етапи міжнародної трудової міграції

Етап міграції	Основні напрями міграції	Особливості та наслідки міграції
Перший – остання третина XVIII – середина XIX ст.	Масова міграція з Європи до Північної Америки, Австралії, Нової Зеландії	Відбуваються формування світового ринку праці, що сприяло економічному розвитку в країнах-імпортерах робочої сили, колонізація малозаселених районів землі
Другий – з 1880-х років до Першої світової війни	Іміграція з менш розвинених країн (відсталі країни Європи, Індія, Китай тощо) до передових (США, Велика Британія та ін.)	Змінюється структура та кваліфікаційний склад мігрантів. Основну їх масу становить некваліфікована робоча сила
Третій – період між Першою та Другою світовими війнами	Незначна міжконтинентальна міграція, рееміграція з розвинених країн	Скорочення масштабів міжнародної трудової міграції під впливом «Великої депресії» 1929–1933 рр., наслідком чого стало зростання безробіття у розвинених країнах та обмеження імміграції державами
Четвертий – період після Другої світової війни й дотепер	Внутрішньоконтинентальна міграція в Європі та Африці; «вибухи трудової міграції» через економічні та політичні причини: з Ірландії до США (1940-ті рр.); з Італії та Східної Європи до США (1980-ті рр.); біженців з Угорщини (після повстання 1956 р.), В'єтнаму (1975 р.), Куби (1980 р.); з колишніх соціалістичних країн після розпаду СРСР	Зростання інтелектуальної міграції (висококваліфікованих кадрів) та освітньої міграції до розвинених країн світу; посилення державного і міжнародного регулювання трудової міграції. Вільне пересування робочої сили між країнами визнано умовою нормального функціонування економіки країн ЄС та всього світового господарства

За оцінками Світового банку, за межами країни народження зараз проживають 215,8 млн чол., що становить 3,2 % від чисельності населення світу. Серед міжнародних мігрантів налічують 16,3 млн біженців; решта (близько 93 %) змінили місце проживання переважно з економічних причин, тобто є трудовими мігрантами.

Основними напрямками міжнародної міграції робочої сили є: міграція з країн, що розвиваються, до промислово розвинених країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються, насамперед до нових індустріальних країн та країн – членів ОПЕК; міграція між промислово розвиненими країнами; інтелектуальна міграція наукових працівників та кваліфікованих фахівців як до промислово розвинених країн, так і до країн, що розвиваються; міграція з колишніх соціалістичних країн до розвинених країн; міграція робочої сили у межах колишнього СРСР.

Географічними центрами сучасної імміграції є найбільш розвинені країни, такі як США, Канада, Австралія, більшість західноєвропейських країн, а також країни з високими доходами від продажу нафти та інтенсивним економічним зростанням (Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Австралія, Нова Зеландія) (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

**Міграційний приріст населення, млн чол.
(за даними «Демоскоп Weekly»)**

Країни	2000–2005 рр.	2006–2010 рр.
Країни Європи	9,3	9,0
Країни Північної Америки, у тому числі США	7,2 6,2	6,1 5,0
Країни Океанії, у тому числі:	0,687	1,114
Австралія	0,662	1,125
Нова Зеландія	0,136	0,065

За даними російського тижневика «Демоскоп Weekly», протягом останніх років найбільша кількість міжнародних мігрантів виїхала з Мексики (11,9 млн), Індії (11,4 млн) та Росія (11,1 млн чол.). Кіль-

кість емігрантів з України становить 6,6 млн чол. За часткою ж співвітчизників, які проживають за кордоном, лідирують: Палестинська територія (68,3 %), Самоа (67,3 %), Гренада (65,5 %), з європейських країн – Албанія (45,4 %), Боснія і Герцеговина (38,9 %), Португалія (20,8 %), а з колишніх республік СРСР – Вірменія (28,2 %), Грузія (25,1 %), Казахстан (23,6 %), Молдова (21,5 %).

6.2. Економічні та неекономічні наслідки трудової міграції

Наслідки трудової міграції є різними для країн-реципієнтів, в які мігрують кадри (від англ. to receipt – отримувати), і для країн-донорів, звідки вони виїжджають.

Для *країни-реципієнта* позитивним наслідком трудової міграції є зростання сукупного попиту, національного виробництва та економічного розвитку. Кваліфіковані іммігранти сприяють інвестиціям у нові підприємства і проекти та інноваційному розвитку постіндустріальних країн. Кожний четвертий молодий учений США – це мігрант. Багато розвинених країн відкривають програми набору IT-спеціалістів, медсестер, науковців з біології, хімії, математики та інших наук і одержують значну економію на підготуванні фахівців.

Попит на мігрантів зростає і під впливом старіння населення у розвинених країнах або його низької природної плінності. Шляхом залучення працівниць молодого віку деякі країни намагаються розв'язати демографічні проблеми. Однією з найпопулярніших вакансій в США під час рецесії 2008–2010 років, за версією американського журналу «Forbes», була праця кваліфікованої медсестри. Її заробітна плата сягала від 55 до 90 тис. дол. США на рік. Демографічні проблеми впливають на потреби в нянях та інших медичних професіоналах для роботи у хоспісах, для догляду за похилими та безнадійно хворими людьми на дому.

Однак у більшості випадків мігранти заповнюють ті ніші ринку праці, які є непопулярними серед місцевого населення. Через це у країнах-реципієнтах співіснують два сегменти ринку праці: національний та іноземний. Наприклад, в Італії у 2011 р., за даними Іта-

лійського союзу торговельних палат, чверть усіх пропозицій на ринку праці становлять продавці, касири, хатні робітниці та прибиральниці. Потреби у цих професіях задовільняються переважно за рахунок іммігрантів, що зменшує структурне безробіття і робить безболісним відтік національної робочої сили в найбільш динамічні сектори економіки. Імпорт дешевої робочої сили є вигідним для місцевих роботодавців, оскільки дозволяє їм тиснути на працівників під час трудових переговорів про рівень заробітної плати. Іноземних працівників часто розглядають і як певний амортизатор у випадку криз і безробіття: їх першими звільняють, поповнюючи резервну армію праці. У багатьох країнах легальних мігрантів не забезпечують пенсіями і не враховують при реалізації різного роду соціальних програм. Нелегальні ж працівники взагалі стикаються з відсутністю доступу до соціальної інфраструктури, освіти, кваліфікованих лікарів. Жінки часто стають жертвами торгівлі і насильства, втрачаючи свою свободу і зазнаючи фізичних загроз.

Слід зважати й на зростання утриманства тих мігрантів, які живуть на різні соціальні пільги за рахунок податків інших громадян. Як правило, це характерно для європейських країн із соціально орієнтованою ринковою економікою. Утриманство породжує неробство, непристойну та агресивну поведінку, яку побачив увесь світ під час подій у Великій Британії влітку 2011 р. Розмивається національна та релігійна ідентичність країн-реципієнтів, поширюється вплив «чужих» культур та традицій, загострюються ксенофобські настрої серед корінного населення, зростають чисельність, авторитет та ідеї націоналістичних партій у парламенті. Терористичний акт улітку 2011 р. у Норвегії, яка посідає перше місце серед країн світу з індексу людського розвитку, свідчить про посилення напруженості і суперечностей міграційної політики європейських країн.

Серед позитивних наслідків еміграції для *країни-донора* визначають зростання трансфертних грошових переказів, які формують позитивне сальдо платіжного балансу країни. За світовими дослідженнями, доходи мігрантів, які прибувають з бідних країн до багатших, у середньому більші у 15 разів. Тому грошові перекази фізичних осіб зростають вищими темпами, ніж кількість самих міжнародних мі-

грантів. Вони підтримують доходи родин на батьківщині, що впливає на внутрішній попит і внутрішні інвестиції, розвиток регіонів і національного ринку. Так, за даними Міжнародної організації з питань міграції (МОМ), в Україну щороку надходить 5–8 млрд дол. США. Це перевищує дохід від експорту зерна у 2010 р. За даними НБУ, тільки в першому півріччі 2011 р. обсяг приватних грошових переказів в Україну з-за кордону склав 3,28 млрд дол. США, з них 2,75 млрд дол. забезпечили українці, які працюють за кордоном.

У разі тимчасової міграції, коли працівники повертаються додому, велику роль відіграють здобуття ними зарубіжної освіти, переймання досвіду і традицій інших культур, розширення професійних навичок, загального світогляду, розуміння стандартів цивілізованого побуту. Ці переваги міграції добре використовує Китай, створюючи людям можливість реалізувати набутий трудовий потенціал на користь своєї країни.

Проте далеко не завжди мігранти повертаються. Тоді національна економіка неповоротно втрачає висококласних фахівців, плоди їх потенціальної діяльності, витрати на освіту та підвищення кваліфікації. Скорочується кількість носіїв національної культури, прогресивних тенденцій та ідей, представників середнього класу, який є основою стабільності суспільства. Якщо ж виїжджають молоді працівники, то зменшується підприємницька активність у національній економіці, уповільнюється економічний розвиток, погіршується репродуктивний стан населення країн-донорів. Випереджаюче скорочення національних трудових ресурсів з часом призводить до зростання потреби в іноземній робочій силі та неконтрольованої тіньової міграції.

Узагалі, трудова еміграція є тільки симптомом, а не причиною неефективності економічної і політичної систем країни-донора. Емігранти прагнуть не тільки отримувати високі доходи, а й розширювати коридор можливостей і прав, відсутніх у неправових державах. Діти мігрантів мають значно більші шанси на виживання, доступ до гідної освіти та медичної допомоги. В умовах нинішнього зниження бар'єрів на шляху до еміграції (як політики ООН і урядів розвинених країн) протистояти вигодам еміграції можуть тільки більші вигоди для того, аби залишитися на батьківщині.

6.3. Напрями і форми регулювання міграційних процесів

Глобальні міграційні процеси робочої сили вимагають державного, міждержавного та наддержавного регулювання.

Державне регулювання міжнародної міграції робочої сили – це сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на міграційний рух працездатного населення з метою його пристосування до потреб національної економіки.

Система *міждержавного регулювання* трудової міграції населення включає: а) регулювання міграційних процесів на основі двосторонніх міждержавних угод; б) багатостороннє регулювання міжнародних міграційних процесів шляхом підписання міжнародних угод і конвенцій на загальносвітовому рівні, а також досягнення домовленостей у межах окремих інтеграційних угруповань.

Процес *наддержавного регулювання* міжнародної міграції робочої сили відбувається на підставі правових норм і правил, зафіксованих у документах міжнародних організацій, насамперед МОП та МОМ. Держави, які ратифікували міжнародні конвенції, визнають пріоритет міжнародного права над національним.

У розвинених країнах використовуються спеціальні механізми регулювання трудової імміграції, еміграції та рееміграції (табл. 6.4).

6.4. Загальне оцінювання стану міграційних потоків з України та в Україну. Державне регулювання зовнішньої міграції в Україні

Масова міграція з території України пережила чотири хвилі. Перша розпочалася близько 1880 р. і тривала до Першої світової війни. Вона зумовила переселенські акції українців на Далекий Схід і Балкани, обезземелювання значної частини українського селянства Галичини і Буковини, що супроводжувалося його виїздом на роботу до

**Напрями та форми державного регулювання міжнародної
трудової міграції**

Напрямок регулювання	Форма регулювання	Метод регулювання міжнародного трудової міграції
Регулювання трудової імміграції	Регулювання кількісного складу іммігрантів	Затвердження імміграційної квоти з урахуванням статеві-вікової структури, рівня освіти, безробіття, наявності ринку житла та інших параметрів. Квоти можуть вводитися як для всієї економіки в цілому, так і для окремих галузей або навіть підприємств, обмежуючи цим загальну кількість іммігрантів
	Регулювання якісного складу іммігрантів	Запровадження професійних та особистих обмежень: вимог до рівня освіти, стажу роботи за фахом та стану здоров'я іммігрантів. Реалізація спеціальних програм стимулювання притоку дефіцитних категорій фахівців (ІТ-спеціалістів, лікарів, у сфері біотехнологій тощо) та підприємців, які хотіли б зайнятися бізнесом
	Встановлення юридичного статусу іммігрантів	Визначення соціально-економічних, трудових та інших прав мігрантів, закріплених як у міжнародних угодах, так і в національних законодавствах. Цей статус позбавляє іноземних робітників політичних прав, обмежує в більшості випадків їх участь у профспілковій діяльності, регламентує строки перебування у країні зайнятості
	Економічне регулювання	Уведення певних фінансових обмежень на залучення до країни іммігрантів. Зокрема, у деяких країнах фірми мають право наймати іноземців тільки по досягненні певного обсягу обороту і продажів або після внесення встановлених платежів до державного бюджету. З такою самою метою іммігрантів зобов'язують платити за оформлення імміграції та працевлаштування на місцеве підприємство
	Встановлення тимчасових обмежень на імміграцію	Встановлення максимальних строків перебування іноземних працівників на території держави, після чого вони повинні або виїхати, або одержати дозвіл на продовження свого перебування у країні
	Встановлення географічної та національної структури імміграції	Уведення кількісних квот на в'їзд іммігрантів із певних країн, заборони (явну, приховану та умовну) наймати іноземну робочу силу на окремі професії та роботи

Напрямок регулювання	Форма регулювання	Метод регулювання міжнародного трудової міграції
Стимулювання рееміграції	Заходи щодо повернення іммігрантів на батьківщину	Програми стимулювання рееміграції: виплата вихідної допомоги при добровільному звільненні іммігрантів з роботи та їх поверненні на батьківщину, причому одержання вихідної допомоги позбавляє іммігранта права повторно в'їхати до приймаючої країни (Німеччина, Франція, Нідерланди)
		Програми професійної підтримки іммігрантів: надання можливості іммігрантам, які одержали освіту в розвиненій країні, працевлаштуватися на більш високооплачувану і престижну роботу на батьківщині (Франція, Німеччина, Швейцарія).
		Програми економічної допомоги країнам з масовою еміграцією. Розвинені країни укладають угоди з країнами-експортерами робочої сили про інвестиції частини переказів працівників на батьківщину й частини державних коштів у створення нових підприємств у країнах, що розвиваються, які могли б стати місцями роботи для реемігрантів (наприклад, двосторонні відносини Німеччини і Туреччини)
Регулювання еміграційних процесів	Регулювання обсягів еміграції та якісного складу емігрантів	Відмова в еміграції через нестачу в країні кваліфікованих і висококваліфікованих фахівців або за несприятливої демографічної ситуації
	Використання еміграції як засобу залучення валютних ресурсів в економіку країни	Емігрантам відкривають валютні рахунки з наданням вищих відсоткових ставок, створюють вигідні умови для використання цих коштів, вимагають переказувати у країну певну частку зарплати та ін.
	Захист прав емігрантів за кордоном	Укладення двосторонніх угод з країною-імпортером та створення спеціальних установ (фондів, представництв, аташе з праці) при посольствах, які контролюють дотримання основних прав емігрантів, допомагають у забезпеченні їх медичними послугами, житлом, навчанням дітей у школі; запровадження обов'язкового державного ліцензування діяльності організацій щодо наймання працівників для роботи за кордоном

Північної та Південної Америки. Друга хвиля еміграції відбувалася переважно у 1920–1930 роках і мала зазвичай політичний характер. Третя хвиля – повоєнна складалася з осіб, які опинилися поза Україною внаслідок Другої світової війни. Четверта хвиля розпочалася наприкінці 1980-х років у зв'язку з радянською «перебудовою» і триває й до цього часу. Крім того, на початку української незалежності великим міграційним тиском для України стала репатріація кримських татар, потім достатньо серйозно постало питання про нелегальну транзитну міграцію.

Причина тривалої потужної еміграції з України – трансформаційна криза 1990-х років, що супроводжувала розпад командної економіки і становлення ринкової, характеризувалася падінням рівня та якості життя, нестабільністю політичної системи, недовірою до влади, корупцією і незахищеністю прав людини. Економіку України характеризують майже найгірші показники ВВП на душу населення, рівня заробітної плати і прожиткового мінімуму у Європі. У 2011 р. Україна посіла 73 місце в рейтингу якості життя (із 192 країн), 89 – у рейтингу глобальної конкурентоспроможності (серед 130 країн), 162 – у рейтингу економічних свобод (серед 183 країн). Високооплачувана наймана праця і легальний середній бізнес в Україні не вигідні. Останні реформи спрямовані на підтримку великого бізнесу з невисокою ціною праці. Існує багато деформацій у розвитку підприємництва: нестабільність і суперечливість законодавства; корупція, високий податковий гніт, які підштовхують підприємців до тіньової діяльності, високі трансакційні витрати малих фірм на відносини з перевіряючими структурами; високі ставки відсотків на кредит; відсутність стимулів для інноваційного бізнесу; поширення рейдерства тощо.

Тому міграція з України має не тільки всі класичні соціально-економічні наслідки для національної економіки, а й *специфічні*. З одного боку, трудова еміграція породжує структурне безробіття і стримує розвиток підприємництва. Зараз в Україні не вистачає як висококваліфікованих робітників – слюсарів, токарів, електрогазоварників, водіїв та ін., так і фахівців – інженерів, лікарів, ІТ-спеціалістів з відповідним досвідом праці та високим рівнем кваліфікації, які працюють для іноземних економік і компаній. З другого боку, трудові мігранти – це фактично найактивніша в соціальному плані частина

населення України, спроможна впливати на формування громадянського суспільства, корегувати діяльність влади і зменшувати вади державного регулювання економіки та ринку. Це також або дуже висококваліфіковані наймані працівники, яких в Україні катастрофічно не вистачає, або люди, які схильні до підприємництва і мають бажання та енергію відкривати власний бізнес. Тому еміграція призводить до зниження інтелектуального потенціалу і конкурентоспроможності економіки країни, зростання загального зубожіння населення, падіння рівня загальної культури громадян, порушення етнокультурної цілісності населення. Виїзд молодих працівників (від 25 до 40 років) також посилює навантаження на податкову і пенсійну системи, погіршує демографічну ситуацію. Є безліч випадків, коли трудові мігранти, зокрема жінки, залишають дітей на батьківщині. Руйнується інститут родини, що є фундаментом розвиненого та міцного суспільства.

Значні ризики та загрози несе з собою й імміграція в Україну. За даними Світового банку, в 2010 р. в Україні було зареєстровано 5,3 млн іноземців – переважно з країн СНД. Проте особливої актуальності набула проблема нелегальної міграції. Канали пересування мігрантів використовують представники злочинного світу для транспортування наркотиків, зброї, бойовиків, торгівлі людьми. Після підписання Угоди між Україною та ЄС про реадмісію осіб, яку ратифіковано Законом України від 15.01.2008 р. № 116-VI, транзитна нелегальна міграція зменшилась. Якщо раніше це були вихідці з країн Південно-Східної та Центральної Азії (Афганістан, Пакистан, Індія), то у 2010 р. – переважно мігранти з країн Середньої Азії та СНД, особливо Чечні. Розширено перелік підстав для відмови у в'їзді в Україну, встановлений Законом України від 4 лютого 2011 р. № 3929-12 «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Затриманим при спробі незаконного перетинання кордону забороняється в'їзд в Україну протягом десяти років. Скорочено строк тимчасового перебування в Україні, обов'язковим є достатнє фінансове забезпечення. Посилення відповідальності у сфері незаконної міграції стосуються також КК та КУпАП.

Стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення визначено в Концепції державної міграційної політики, схва-

лений Указом Президента України від 30 травня 2011 р. № 622/2011. Важливу роль у державному регулюванні міграційних процесів має відігравати Державна міграційна служба, завдання і функції якої встановлено в Положенні про Державну міграційну службу України, затвердженому Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 405/2011.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте сутність та причини міжнародної міграції робочої сили.
2. Розкрийте зміст основних теорій міжнародної міграції робочої сили.
3. Які напрями і форми міжнародної трудової міграції Ви знаєте?
4. Чим характеризуються переваги та негативні риси міграції для країн-реципієнтів та країн-донорів?
5. Як регулюються міжнародні міграційні процеси?
6. Назвіть головні причини міграційних процесів в Україні.

Рекомендована література

Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз [Текст] : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с. (розд. 5).

Герасимчук, В. Г. Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / В. Г. Герасимчук, С. В. Войтко. – К. : Знання, 2009. – 302 с. (розд. 10).

Козак, Ю. Г. Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / Ю. Г. Козак. – К. : ЦУЛ, 2009. – 450 с.

Нестерова, А. Ретроспективный взгляд на теории международной миграции рабочей силы [Электронный ресурс] / А. Нестерова // Журн. междунар. права и междунар. отнош. – 2010. – № 1. – Режим доступа : http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1671&Itemid=232.

Романюк, М. Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти [Текст] / М. Д. Романюк // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 50–60.

Шевченко, Л. С. Ринок праці: сучасний економіко-теоретичний аналіз [Текст] : монографія / Л. С. Шевченко. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 336 с. (розд. 6).

Юдина, Т. Н. Социология миграции [Текст] : учеб. пособие для вузов / Т. Н. Юдина. – М. : Акад. Проспект, 2006. – 272 с.

СУЧАСНІ ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО ВИРОБНИЦТВА

7.1. Міжнародне співробітництво. Міжнародне науково-технічне співробітництво. Міжнародний технологічний обмін. Міжнародні цільові науково-технічні програми

В умовах економіки знань міжнародне науково-технічне співробітництво виступає одним із найважливіших чинників розвитку як національних економік, так і світового господарства в цілому. Міжнародні науково-технічні зв'язки сприяють підвищенню конкурентоспроможності країн, їх соціально-економічному розвитку на інноваційній основі.

Необхідність міжнародного науково-технічного співробітництва зумовлена відмінностями технологічних рівнів окремих країн. По-перше, чинником розвитку міжнародних відносин у науково-технічній сфері виступають технологічні розриви між країнами, що, з одного боку, формує монополію країн – лідерів науково-технічного розвитку як продуцентів та експортерів новітніх технологій, а з другого – перетворює країни – технологічні аутсайтери на імпортерів високотехнологічної продукції, науково-технічних розробок та ін. (рис. 7.1)

Слід підкреслити, що технологічна монополія окремої країни може бути тимчасовою, оскільки технологічні розриви не є сталими. Динамічний науково-технічний розвиток країни-аутсайдера може перетворити її на нового технологічного лідера. Зараз основними центрами, де сконцентровано світові технологічні ресурси, є США, Японія та країни Західної Європи (зокрема, члени ЄС). Однак остан-

нім часом стрімко зміцнюються позиції у сфері високих технологій Південної Кореї, Тайваня, Таїланду, Сінгапуру, Індії, Китаю.

По-друге, міжнародне науково-технічне співробітництво базується на наукомісткій спеціалізації країн, яка визначається їх забезпеченістю інтелектуальними ресурсами та їх структурою.

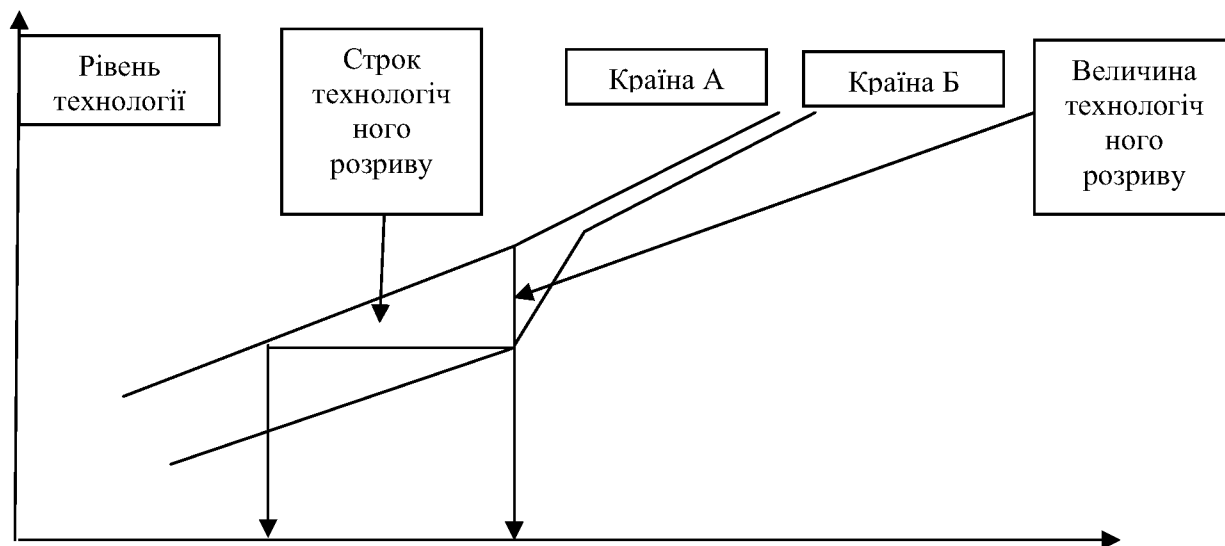

Рис. 7.1. Технологічний розрив між країнами А і Б

Головними формами міжнародного науково-технічного співробітництва є: міжнародний (некомерційний і комерційний) технологічний обмін; координація та спільне проведення наукових і технічних досліджень; кооперація робіт в галузі наукових і технічних досліджень; створення спільних підприємств; здійснення міжнародних цільових комплексних науково-технічних програм. Поряд із застосуванням цих основних форм науково-технічне співробітництво здійснюється також шляхом проведення наукових і технічних досліджень за замовленням, надання послуг науково-технічного характеру, навчання та стажування фахівців.

Для юридичного оформлення відносин, що виникають при здійсненні науково-технічного співробітництва, укладають:

– міжнародні угоди, предметом яких може бути співробітництво в проведенні наукових і технічних досліджень з обраних проблем, створення тимчасового колективу, спільної лабораторії, міжнародної науково-технічної організації;

– цивільно-правові договори або контракти між організаціями різних країн, предметом яких можуть бути проведення наукових і техніч-

них досліджень на основі кооперації або за замовленням, створення тимчасових колективів або лабораторій, ліцензійні договори.

Міжнародний технологічний обмін – це сукупність економічних відносин між іноземними контрагентами з приводу передавання та використання результатів науково-технічної діяльності, що мають наукову і практичну цінність. Його загальним об'єктом є *технологія*, яка за визначенням, сформульованим Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ), являє собою систематичні знання про виробництво тієї чи іншої продукції, застосування того чи іншого процесу або надання тієї чи іншої послуги, причому незалежно від того, чи відображено ці знання у винаході, промисловому зразку, корисній моделі, новій технологічній установці, технічній інформації, вміннях, послугах або допомозі, що надається фахівцями з проектування, монтажу, управління та утримання промислової установки, управління промисловим або комерційним підприємством або його діяльністю.

До головних форм міжнародного некомерційного технологічного обміну належать: обмін науковими і технічними знаннями через особисті контакти вчених і фахівців, науково-технічні публікації, міжнародні науково-практичні конференції, виставки і ярмарки, реклама, некомерційне передавання технічних знань та технічна допомога країнам, некомерційні потоки технологій у структурах приватних фірм.

Як об'єкт міжнародного комерційного обміну технологія набуває форм науково-технічного товару і високотехнологічної продукції. **Науково-технічний товар (продукція)** – це, по-перше, знання, ідеї, технологічний досвід, нововведення, винаходи, наукові та науково-технічні розробки, конструкторські рішення, проекти, дослідні зразки, аналітичні дані, конструкторська і технічна документація та інші об'єкти інтелектуальної власності; по-друге, «матеріалізована» (уречевлена) технологія: технологічні лінії, обладнання, дослідні установки та ін. У ст. 331 ГК України науково-технічну продукцію визначено як завершені науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні роботи та послуги, створення дослідних зразків або партій виробів, необхідних для проведення НДДКР згідно з вимогами, погодженими із замовниками, що виконуються або надаються суб'єктами господарювання (науково-дослідними, конструкторськими, проектно-

конструкторськими і технологічними установами, організаціями, а також науково-дослідними і конструкторськими підрозділами підприємств, установ, організацій тощо).

Високотехнологічна продукція – продукція, виготовлена із застосуванням наукоємних технологій.

Світовий ринок технологій сформувався у другій половині 50-х – 60-ті роки ХХ ст., коли обсяг міжнародних комерційних операцій з технологіями перевищив масштаби національного обміну. Головними суб'єктами світового ринку технологій виступають ТНК, що сприяє його монополізації: понад 60 % ліцензійних надходжень промислово розвинених країн припадає на частку внутрішньокорпоративних надходжень (у США – 80 %). Майже 2/3 світового технологічного обміну припадає на внутрішньофірмовий обмін ТНК.

Структура світового ринку технологій визначається сучасною стратегією технологічного обміну, якої додержуються ТНК:

– на першому етапі комерціалізації технологій перевага віддається продажу готової продукції, в якій утілено ідеї, принципи, процеси, здатні забезпечити покупцеві нову якість при використанні даного товару;

– на другому етапі технологічний обмін супроводжується або здійснюється у вигляді прямих інвестицій, що відкриває для продавця нові ринки, дає змогу збільшити обсяг прибутку;

– на третьому етапі перевага віддається продажу ліцензій, тобто прав власності на запатентовану і незапатентовану (ноу-хау) технологію та її використання.

Основні структурні елементи світового ринку технологій такі.

1. Ринки об'єктів права інтелектуальної власності, до яких належать: 1) ринки об'єктів авторського права (наприклад, наукові праці, що містять нові знання) та 2) ринки об'єктів права промислової власності: винаходів (корисних моделей), промислових зразків та ін. Основною формою приймання-передавання прав власності на об'єкти права промислової власності є патентно-ліцензійна торгівля. Патентна угода – міжнародна торговельна угода, за якою власник патенту уступає свої права на використання винаходу покупцеві патенту. Ліцензійна угода – міжнародна торговельна угода, за якою власник винаходу або технічних знань надає іншій стороні дозвіл на використання у визначених межах своїх прав на технологію.

2. Ринки матеріальних носіїв технологій: 1) ринки технологічних ліній, устаткування, технічної документації; 2) ринки високотехнологічної продукції.

3. Ринки наукової і науково-технічної інформації.

4. Ринки наукоємних послуг: консалтингових, науково-технічних, освітніх, інжинірингових та ін. (рис. 7.2).

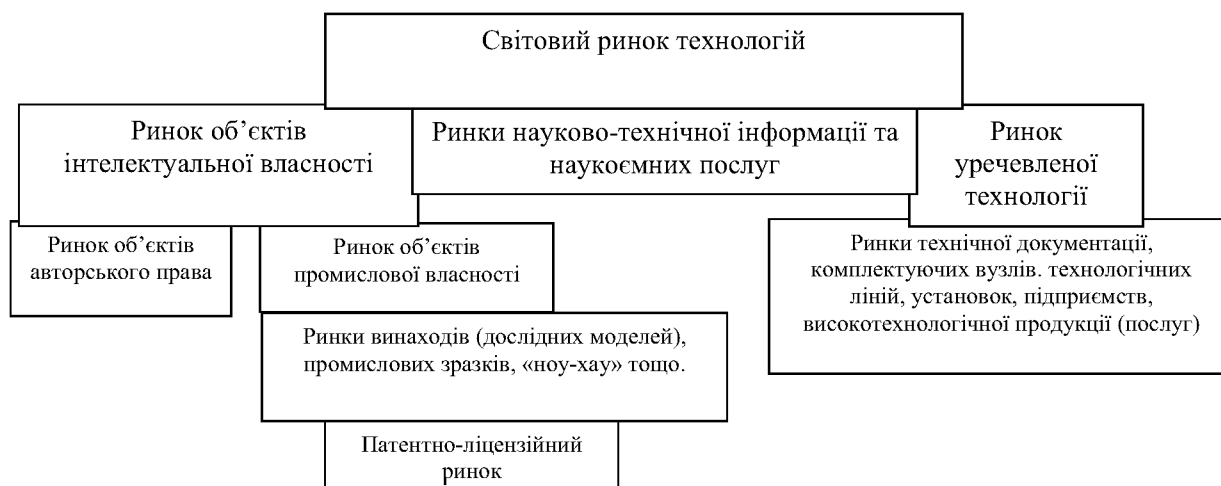

Рис. 7.2. Структура світового ринку технологій

Міжнародне співробітництво у науково-технічній сфері може бути двостороннім та багатостороннім, здійснюється на рівні підприємств (спільні проекти), міждержавному рівні (спільні науково-технічні програми), глобальному рівні (багатостороннє співробітництво у конкурентоспроможних галузях).

Ефективною формою багатостороннього науково-технічного співробітництва країн є міжнародні цільові комплексні програми, спрямовані на розвиток наукових досліджень, розроблення та впровадження новітніх технологій. Найпотужнішою європейською цільовою програмою є міжнародна інноваційна науково-технічна програма *EUREKA*, започаткована з ініціативи Президента Франції Франсуа Міттерана та заснована на I Конференції Міністрів країн-учасниць програми у липні 1985 р. Зараз у здійсненні програми беруть участь 40 країн. Її метою є прискорення розвитку національних економік та європейського регіону в цілому на базі міжнародного науково-технічного співробітництва, спрямованого на здійснення конкурентоспроможних на світовому ринку досліджень та розробок невійсько-

вого призначення в таких напрямках: інформаційні технології, зв'язок, енергетика, медицина та біотехнології, транспорт, нові матеріали, роботи та промислова автоматизація, лазери, екологія.

Україна залучилася до програми EUREKA як НІП-країна (країна з Національним інформаційним пунктом) зі статусом асоційованого члена у 1993 р. Тоді на базі Інституту радіовиміральної апаратури було створено Національний інформаційний пункт програми EUREKA для поінформування наукових і бізнесових кіл України про можливості та переваги участі у програмі і сприяння генерації спільних проектів з партнерами із країн – членів EUREKA. Перший EUREKA-проект з'явився в Україні у 2000 р. Поступово кількість проектів зросла до 26. Основними завданнями розвитку зазначеної програми в Україні були залучення всіх регіонів до виконання інноваційних проектів та участь країни у проектах різних напрямів. 9 червня 2006 р. Україна отримала статус повноправного членства на Міністерській конференції у Празі. 1 жовтня 2008 р. Верховна Рада України ратифікувала Заяву про членство України у Міжнародній європейській інноваційній науково-технічній програмі EUREKA (Закон від 1 жовтня 2008 р. № 610-VI) і офіційно та легітимно стала країною – членом EUREKA. На сьогодні EUREKA є лише однією науково-технічною європейською програмою, де Україна має такі саме права, як і всі інші країни – члени ЄС.

Програмне науково-технічне співробітництво України та ЄС здійснюється також шляхом її участі у *Рамкових програмах ЄС*. У Шостій Рамковій програмі ЄС (РП6), яка завершилася у 2006 р., взяли участь 96 наукових колективів з України, які одержали фінансування у розмірі близько 6 млн євро. Показники РП6 відображено у табл. 7.1.

Таблиця 7.1.

Показники Шостої Рамкової програми ЄС (РП6)

Країна-учасниця	Фінансування, євро	Підписані контракти
Німеччина	2, 9 млрд	4100
Велика Британія	2, 26 млрд	8000
Франція	2,0 млрд	3500
Італія	1, 4 млрд	3000
Нідерланди	1, 0 млрд	2300
Польща	200 млн	1300
Угорщина	141 млн	850

Асоційовані країни отримали фінансування: Швейцарія – 436 млн євро; Норвегія – 265 млн євро; Ізраїль – 174 млн євро.

Сьома Рамкова програма ЄС (РП7), що розпочалася 1 січня 2007 р. і завершиться 31 грудня 2013 р., об'єднує всі дослідницькі ініціативи ЄС для виконання головних завдань: розвитку конкурентоспроможності та зайнятості спільно з новою Програмою конкурентоспроможності та інновації (СІР). РП7 є складовою європейського дослідницького простору, надає новий імпульс розвитку і підвищенню конкурентоспроможності Європи та посилює роль знань як пріоритетного європейського ресурсу. Загальний бюджет програми на період 2007–2013 років становить 50,521 млрд євро 2,7 млрд євро виділено на ядерні дослідження за програмами Європейського Союзу з атомної енергетики (Євроатом) на період 2007–2011 років.

РП7 більше, ніж попередні програми, приділяє увагу міжнародному співробітництву, що підтримується на всіх її рівнях, та дослідженням, які відповідають потребам європейської економіки. Крім того, програма вперше надає підтримку найкращим європейським дослідженням через створення Європейської дослідницької ради, завдання якої, за визначенням Європейської Комісії, полягає у тому, аби стимулювати кращих, по-справжньому креативних науковців, дослідників та інженерів з метою здійснення сміливих досліджень.

РП7 спрямована на зміцнення наукової та технологічної бази європейської промисловості та підтримання її конкурентоспроможності шляхом стимулювання досліджень. Структура РП7 складається з чотирьох програм, що відповідають спеціальним цілям і основним компонентам зони європейських досліджень (табл. 7.2).

У перших конкурсах РП7 ЄС взяли участь 273 українські колективи, з яких: 60 університетів, 46 науково-дослідних інституцій НАН України, 37 наукових центрів та приватних організацій. З поданих пропозицій фінансову підтримку одержали 49 проектів. Найбільшу кількість проектів було подано з таких пріоритетів: навколишнє середовище (зміни клімату); соціальні та гуманітарні науки; енергетика; продукти харчування, сільське господарство, біотехнології. Учасники РП7 з України розподілені за регіонами таким чином: Київ (16 проектів), Харків (10), Севастополь (3), Донецьк (2), Одеса (2) і по одному проекту Біла-Церква, Богодухов, Запоріжжя, Ізмаїл, Львів, Мелі-

Складові Сьомої Рамкової програми ЄС

Програми	Спрямованість	Пріоритет
«Співробітництво» (дві третини загального бюджету)	Сприяння співробітницьким дослідженням в Європі та інших країнах-партнерах за допомогою проектів міжнародних консорціумів промислових та наукових співтовариств	Здоров'я; продукти харчування, сільське господарство та біотехнології; інформаційні та телекомунікаційні технології; нанонауки, нанотехнології, нові матеріали та технології; енергетика; навколишнє середовище (включаючи «зміна клімату»); транспорт (у тому числі «аеронавтика»); соціально-економічні та гуманітарні науки; космос; безпека
«Ідеї»	Не тільки сприяння дослідницькій співпраці між інституціями чи більшої міжнародній мобільності науковців, а й підтримка кращих інноваційних ідей, що розробляють та втілюють європейські дослідники	Підтримка передових досліджень у будь-якій сфері науки чи технологій, включаючи машинобудування, соціально-економічні та гуманітарні науки, тільки на основі наукової досконалості
«Люди»	Підтримка мобільності і розвитку кар'єри дослідників як країн ЄС, так і інших країн	Початкове підготування насамперед молодих дослідників; тривале навчання та розвиток кар'єри; співпраця і партнерство промисловості та науки; міжнародні виміри; спеціальні дії
«Можливості»	Посилення дослідницьких можливостей, необхідних Європі для того, аби створити базу знань, яка бурхливо розвиватиметься	Дослідницькі інфраструктури; дослідження на користь малих та середніх підприємств; сфери знань; дослідницький потенціал; наука у суспільстві; специфічна діяльність у міжнародному співробітництві
«Євроатом»	Дослідження в галузі енергетики	Спільні програми: 1) непрямі дії у галузі енергії термоядерного синтезу, ядерний поділ та захист від радіації; 2) прямі дії в ядерній галузі Спільного дослідницького центру Європейської Комісії

тополь, Сімферополь, Сміла, Ужгород, Чернівці. Координаторами проектів у більшості випадків виступають наукові інституції Німеччини, Норвегії, Італії, Франції, Великої Британії, Греції. РП7 могла б стати важливим механізмом інтеграції України до Європейського економічного простору, розвитку партнерства з ЄС, чинником інноваційного розвитку національної економіки.

7.2. Сутність та форми міжнародних корпорацій. Роль і значення ТНК у міжнародному виробництві

Основним суб'єктом світогосподарських відносин на сьогодні є ТНК, які втілюють в собі всі види сучасного міжнародного бізнесу. В основному це великі за обсягами виробництва та величиною доданої вартості високоефективні підприємства. Їм притаманний величезний економічний потенціал. ТНК контролюють 70–90 % ринків товарів, послуг і технологій. Загальний обсяг реалізації 200 найбільших із них становить понад 30 % світового валового внутрішнього продукту.

Головними *критеріями транснаціональної фірми* є: 1) система міжнародного виробництва, що ґрунтується на розпорошенні виробничих одиниць по багатьох країнах; 2) проникнення в передові галузі виробництв, швидкий розвиток яких передбачає наявність величезних капіталовкладень і залучення висококваліфікованих працівників; 3) поведінка фірми.

Транснаціональність капіталу та діяльності є основною рисою ТНК. Могутні ТНК шляхом диверсифікації своєї діяльності стають конгломератами, зберігаючи монополію в певній галузі. ТНК є домінуючим чинником міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва всередині фірми, що визначає структуру та географічний напрям світової торгівлі. Внутрішньофірмова спеціалізація виражається у виробництві різних товарів філіями ТНК. Спеціалізація

поширюється і на науково-технічні дослідження. Все це сприяє розвиткові обміну всередині самих корпорацій. Такий обмін нині сягає 1/3 міжнародного обігу. Міжнародний поділ праці у формі спеціалізації та кооперування між підприємствами однієї й тієї самої корпорації, а також значна питома вага товарообігу між фірмами однієї корпорації є якісними критеріями транснаціональності фірми.

Сучасне міжнародне співробітництво все частіше характеризується поглибленням міжнародного виробництва, зокрема шляхами злиттів та поглинань. Важливим якісним критерієм транснаціональності є поведження фірми, орієнтація і стратегія її менеджменту. Для ТНК важливим вважається подвійна орієнтація їхньої діяльності. З одного боку, менеджмент фірми орієнтовано на регіональний і глобальний ринки, світові стандарти якості, витрат на виробництво, ефективності та ін., специфіку механізму функціонування цих ринків, а з другого – транснаціональна фірма здобуває за кордоном національне життєве середовище і має функціонувати згідно з її законами і правилами.

ТНК повинні ухвалювати оптимальні рішення з точки зору як стану світового ринку, так і одного чи більше національних ринків, на яких вони здійснюють свою діяльність, залежно від того значення, яке для даної фірми має той чи інший вид ринку. Як тільки фірма стає транснаціональною, вона одразу ж поширює своє прогнозування і стратегічне планування на міжнародний, а потім і на світовий рівень.

Держави та їх будь-які інтеграційні утворення самі сприяють діяльності ТНК, які за своїм походженням та місцем розташування пов'язані з певними національними інтересами. Держави впливають на діяльність ТНК і як члени МВФ, Світового банку, СОТ та інших міжнародних економічних інститутів. Міжнародні економічні інститути в свою чергу надають багатосторонню підтримку західним державам у фінансово-економічному супроводі їх політики, активно формують інституціональні основи нового економічного ладу.

Розглядаючи фінансові та валютно-кредитні аспекти функціонування ТНК, слід зазначити, що найбільший вплив ТНК справляють на світовий кредитний ринок і ринок акцій. Продаючи на іноземних фондових ринках свої акції, випускаючи власні єврооблігації на єв-

роринках і застосовуючи єврокредити, ТНК за рахунок цих фінансових джерел можуть фінансувати значну частину своїх капіталовкладень. ТНК перетворилися на найактивніших учасників світового фінансового ринку, діючи на всіх його сегментах. Так, будучи головними експортерами та імпортерами товарів і послуг у світі, ТНК стали великими клієнтами на світовому валютному ринку. Хоча комерційні банки й проводять на цих ринках операції у власних інтересах, основна маса валютних операцій здійснюється ними за дорученням своїх клієнтів, насамперед ТНК.

Отже, одна з особливостей ТНК полягає у тому, що вони відіграють усе більшу роль в інтернаціоналізації грошово-кредитних ринків, темпи якої значно вищі за темпи інтернаціоналізації аналогічних процесів у виробництві. Це пов'язане з тим, що фінансовою основою їх розвитку на сучасному етапі виступають транснаціональні банки (ТНБ). Цьому ефективно сприяють їх відділення, адекватні сучасній інтернаціоналізації промислового виробництва та інших сфер міжнародного бізнесу, мережа яких розташована по всьому світу.

Взаємовідносини ТНК і держави позначаються тим, що однією з надзвичайно складних і суперечливих проблем, якій надається різна характеристика в працях іноземних авторів, є проблема взаємовідносин ТНК і національних урядів. *Система відносин між державою і ТНК* являє собою діалектичну єдність суперечностей. З одного боку, ТНК є важливим інструментом зовнішньоекономічного і зовнішньополітичного впливу, і держава не може не використовувати це в інтересах свого панування на світовій арені. З іншого боку, єдність інтересів не виключає наявність суперечностей. Держава постійно намагається утвердити контроль над вивезенням капіталу, товарів, технологій. ТНК, здійснюючи свою стратегію одержання довгострокових прибутків, впливають на економічну кон'юнктуру країни базування або приймаючої країни, і внаслідок цього вступають у суперечність з певними засобами державного регулювання економіки.

У минулому державна політика щодо ТНК не була пов'язана із загальною державною стратегією, оскільки вони контролювали дуже незначну частину економіки, і уряди вважали результати регулювання діяльності ТНК незначними. Нині уряди змушені розглядати до-

сягнення порівняльних переваг у галузі ресурсів, що знаходяться під їх юрисдикцією, як самостійну економічну мету, надаючи дедалі більшого значення як зовнішнім, так і внутрішнім інвестиціям. Це відбувається внаслідок зближення економічних структур країн. Крім того, ТНК стають незалежнішими в обранні місця розміщення своїх філій. Вони не обмежуються тільки фінансуванням якихось політичних діячів. Найбільші власники ТНК самі входять до складу урядів і балотуються на посади глав держав.

Ефективна інтеграція української економіки в сучасну світогосподарську систему вимагає структурної перебудови народного господарства і його галузей, трансформацій зовнішньої торгівлі, розвитку експортного потенціалу. Розвиток взаємовигідного співробітництва з усіма центрами світової цивілізації відповідає інтересам України. Розв'язання всіх існуючих економічних проблем неможливе без залучення зовнішніх кредитів та інвестицій. Приплив іноземних інвестицій — це вагомий внесок у розвиток національної економіки, що сприяє активізації інвестиційного процесу, впровадженню нових технологій, передового іноземного менеджменту.

7.3. Роль спеціальних (вільних) економічних зон у реалізації інвестиційно-інноваційної політики держав

Успішно втілювати в життя концепцію створення територій активного залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій, інноваційного прориву, економічних інноваційних груп, які стають сполучними елементами приєднання до глобальної світової економіки, забезпечують ефективно функціонуючі спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ).

СЕЗ стали досить швидко утворюватися протягом останніх 30 років. Зараз існують дуже суперечливі дані щодо кількості вільних економічних зон у всьому світі. Різні інформаційні джерела називають

400, 800 або 2000 зон. Такі великі розбіжності пояснюються різними тлумаченнями самого поняття зони. Найбільше поширення СЕЗ мають у країнах, що розвиваються, особливо азійських. Така форма організації економіки виявилась адекватною економічним цілям тих країн, що прагнуть прискорення інтеграції у світову економіку. У постколоніальних країнах зараз діють більш ніж 300 СЕЗ. Вони працюють також майже в усіх розвинених країнах.

Тривалий час головним напрямом діяльності вільних економічних зон була виключно комерційна діяльність. І лише з 1960-х років дозволяється оброблення товарів у СЕЗ. На цьому етапі розвитку суттєво змінюється мета їх створення. Завданням СЕЗ стає не стільки здійснення торговельних операцій, скільки розвиток експортного виробництва та залучення іноземного капіталу.

Перша спеціальна зона такого типу виникла в Ірландії у 1959 р. У цей час уряд країни оголосив про свій намір перетворити район аеропорту Шеннон на зону вільного міжнародного підприємництва. Державні органи вважали, що іноземні фірми допоможуть вирішити і досить гострі соціальні питання – безробіття та бідність у цьому районі. Слід зазначити, що експеримент виявився вдалим. Ділова активність суттєво підвищилась, аеропорт було повернуто до життя завдяки збільшенню експорту повітряним шляхом промислових товарів високого ступеня оброблення. Цікаво відзначити, що ірландська ідея, незважаючи на блискуче втілення у життя, тривалий час не знаходила послідовників. На початку 1970-х років подібні СЕЗ працювали лише у десяти країнах.

На початку 1980-х років настає етап бурхливого розвитку вільних економічних зон. Експортно-промислові зони почали активно використовувати як засіб подолання застою в окремих галузях промисловості, банківської та страхової справ. Створення вільних зон виявилось корисним і для відродження окремих територій промислово розвинених країн. Завдяки вільним економічним зонам було виведено із кризового стану чимало районів Франції, Великої Британії та інших країн.

Підприємцям, що виявили бажання працювати в районах, які переживали соціально-економічний занепад, надавали низку податкових

пільг, значно послаблювалося державне втручання в їх поточну господарську діяльність. Крім цього, господарюючі суб'єкти мали право на здійснення валютних, банківських та страхових операцій, які не передбачаються чинним законодавством для інших юридичних осіб.

Слід зауважити, що масова організація ВЕЗ не випадково збігається у часі зі значним послабленням економічних функцій держави у всьому цивілізованому світі. Світова економічна криза середини 1970-х років переконливо довела неефективність всебічного державного втручання в усі сфери відтворювального процесу. Така регламентація економіки породила бюрократизм і паралізувала підприємницьку ініціативу. Саме тому на початку 1980-х років починається хвиля приватизації державних підприємств, вживаються інші заходи, спрямовані на подальше роздержавлення та обмеження державного втручання в економіку.

Саме зацікавленість інвесторів у реалізації своїх інтересів на території вільних економічних зон дозволила прискорити вихід зі стану тривалої соціально-економічної кризи багатьом країнам із перехідною економікою. Вона сприяла підйому і відродженню окремих промислових центрів. Тому можна зрозуміти причину масового захоплення ідеєю СЕЗ у цих країнах.

Треба зазначити, що ніде у світі немає якихось шаблонів, стандартів для ВЕЗ. Тип зони є умовною категорією і слугує тільки допоміжним чинником у визначенні статусу конкретної зони, а сам статус може бути лише індивідуальним. Але, незалежно від того, які конкретні завдання поставлені перед вільною економічною зоною, вона у своїй діяльності завжди орієнтується на прискорений розвиток певного регіону та інтеграцію всієї країни у світове господарство. При цьому не має значення, яка найближча мета переслідується державою, що утворює СЕЗ, – нарощування експорту товару, активізація імпорту капіталу, залучення передових високих технологій, збільшення зайнятості та ін.

У сучасному світі існують до 20 різновидів вільних економічних зон. Проте найбільш поширеними є такі: вільні митні зони (торговельно-складські); виробничі зони; парки технологічного розвитку; зони страхових та банківських послуг. Науково-технічна зона

може називатися технопарком, інноваційним центром, технополісом тощо.

Існують такі *типи технопарків*:

– інкубатори – будівлі або декілька будівель, де на обмежений строк розміщуються новоутворені малі фірми-клієнти;

– технологічні парки (науковий, промисловий, екологічний, конверсійний, інноваційний, бізнес-парк та ін.);

– технополіси – науково-виробничий комплекс із розвиненою інфраструктурою сфери обслуговування, яка охоплює територію окремого міста;

– регіон науки та технологій – великий науково-виробничий комплекс із розвиненою інфраструктурою сфери обслуговування, який охоплює значну територію, що приблизно збігається з територією адміністративних підрозділів (район, округ).

При створенні технологічних спеціальних зон завжди враховується наявність певного наукового центру (університету), довкола якого утворюється організація з особливою інфраструктурою, яка забезпечує процес прискорення передавання нової технології у виробництво. Технологічні парки характеризуються високим рівнем технологічного розвитку і являють собою нову ефективну форму інтеграції науки та виробництва, місце розгортання інноваційної діяльності та створення венчурних фірм, зайнятих розробленням нових технологій.

Технологічні парки вирізняються тісним співробітництвом із промисловими компаніями, які у свою чергу користуються університетськими ресурсами (мають можливість залучати до роботи викладачів, талановитих студентів та аспірантів, користуватися бібліотекою). Університет як головна структурна ланка технопарку має можливість безпосередньо брати участь у реалізації наукових ідей, використовувати сучасне обладнання, залучати спеціалістів-практиків як лекторів.

Часто на території технопарку створюється і промислове виробництво за умов, що воно призначено для випуску дослідних партій продукції, які є результатом досліджень та розробок, виконаних *венчурними фірмами* зони. Дослідження у венчурних фірмах проводять зазвичай тимчасові групи на конкурентній основі. Та група, яка до-

сягла найкращих перших результатів та запропонувала найбільш вдале розв'язання технічної проблеми, одержує пріоритетне фінансування.

Слід зазначити, що в технопарках допомога надається не тільки венчурним фірмам, а й окремим винахідникам та вченим, які розроблюють нові технології. Ця допомога включає: надання в оренду виробничих приміщень, лабораторного обладнання, проведення консультацій, здійснення технологічної експертизи індивідуальних винаходів, складання бізнес-планів компаній, що утворюються, сприяння одержанню позик в адміністрації зі справ малого бізнесу.

Отже, головне призначення технопарків полягає у створенні локалізованого середовища, яке постійно генерує нові технології, висококваліфікованих фахівців та підприємців. Підтримку цього середовища забезпечує мережа дослідних, навчальних та комерційних організацій.

Для країн із перехідною економікою найбільш цікавим є досвід функціонування науково-технічних або техніко-дослідницьких зон. Саме вони можуть дати найбільший вигреш для приймаючої країни. Не випадково відома у світі ірландська ВЕЗ із плином часу переросла у науково-технічну зону. Її основою став «Плессі технолоджікал парк», який було відкрито у 1984 р. Рис техніко-впроваджувальних зон набувають й інші успішно працюючі зони у деяких країнах, що розвиваються. У такі зони поступово трансформується також низка парків у розвинених країнах із ринковою економікою.

У посткомуністичних країнах перші вільні економічні зони з'явилися в 70–80-х роках (в Югославії – 1973 р., Румунії – 1978 р., Китаї – 1976–1978 рр., Угорщині – 1982 р., Болгарії – 1987 р., Польщі – 1989 р., СРСР – 1988 р., Білорусі – 1996 р., Україні – 1996 р.). Треба відзначити, що у багатьох країнах зазначеного регіону вільні економічні зони стали центрами залучення іноземного капіталу. Саме в них суб'єктами підприємницької діяльності виступають філіали іноземних корпорацій, які виробляють продукцію високотехнологічних галузей.

З плином часу важливим чинником інноваційного розвитку і підвищення конкурентоспроможності товарів на світових ринках стають кластери. *Кластер* – територіальне об'єднання взаємозалежних під-

приємств і установ у межах відповідного регіону, сформоване навколо певного сектору промисловості. Це мережа спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, об'єднаних між собою технологічним ланцюжком, а також їх взаємодія з наукою, освітою, фінансуванням, стратегією уряду. Кластери розв'язують багато складних соціальних проблем територій, вдосконалюють інфраструктуру регіону свого розташування, сприяють створенню нових робочих місць.

Запитання для самоконтролю

1. Що являє собою ринок технологій?
2. Проаналізуйте основні форми міжнародного технологічного обміну.
3. Охарактеризуйте міжнародні ліцензії, їх об'єкти та особливості міжнародної ліцензійної торгівлі.
4. Якими чинниками зумовлена необхідність міжнародного науково-технічного співробітництва?
5. Які складові містить світовий ринок технологій?
6. Яку роль відіграють міжнародні цільові програми у розвитку науково-технічного співробітництва країн?
7. Розкрийте сутність ТНК.
8. Визначте сучасні форми організаційної структури ТНК.
9. Проаналізуйте стратегію ТНК щодо розміщення виробництва і збуту.
10. У чому полягає сутність СЕЗ?

Рекомендована література

Адамюк, Д. І. Сучасні підходи Європейського Союзу до стимулювання інноваційних процесів [Текст] / Д. І. Адамюк // Вісн. нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Сер. : економіка та право. – 2010. – № 2. – С. 92–104.

Герасимчук, В. Міжнародна економіка [Текст]: навч. посіб. / В. Г. Герасимчук, С. В. Войтко. – К. : Знання, 2009 (розд. 11–13).

Михайлушкин, А. И. Экономика транснациональной компании [Текст] : учеб. пособие для вузов / А. И. Михайлушкин, П. Д. Шимко. – М. : Высш. шк., 2009. – 342 с.

Молдован, А. Какие СЭЗы нужны Украине? «Зеркало недели. Украина» № 27 [Електронний ресурс] / А. Молдован. – Режим доступу: 2011 <http://zn.ua/articles/84948>

Програма «Співробітництво» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cordis.europa.eu/fp7/cooperation/home_en.html.

Програма «Люди» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cordis.europa.eu/fp7/people/home_en.html

Програма «Можливості» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cordis.europa.eu/fp7/capacities/home_en.html

Програма «Євроатом» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cordis.europa.eu/fp7/euroatom/home_en.html

Рокоча, В. Транснаціональні корпорації: навч. посіб. [Текст] / В. Рокоча, О. Плотніков, В. Новицький. – К. : Таксон, 2009. – 304 с.

Стриха, М. Дешева наука не може бути конкурентоспроможною [Текст] / М. Стриха // Дзеркало тижня. – 2009. – №19(747). – С. 13.

Федулова, Л. Проблеми і перспективи виробничої та науково-технологічної кооперації підприємств України й Російської Федерації: експертна оцінка [Текст] / Л. Федулова, О. Балакірева // Економіка України. – 2009. – № 8. – С. 56–67.

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА

8.1. Поняття валюти. Сутність, функції та складові елементи світової валютної системи

Інтенсивний розвиток зовнішньоекономічної діяльності був би неможливим без існування міжнародних валютних відносин та створення світової валютної системи, що відіграють дедалі важливішу та самостійну роль у міжнародних господарських зв'язках і розвиваються на основі притаманних їм суперечностей.

Міжнародні валютні відносини включають повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних і грошових ринках із метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій. Формою організації міжнародних валютних відносин є *міжнародна валютна система* – правові норми, інструменти та інститути, за допомогою яких здійснюються платіжно-розрахункові операції між суб'єктами світового господарства. Міжнародна валютна система складається з таких елементів:

- резервні валюти, міжнародні рахункові грошові одиниці (СДР, євро);
- уніфікований режим валютних паритетів;
- умови взаємної оборотності валют;
- регламентація режимів валютного курсу;
- міждержавне регулювання міжнародної валютної ліквідності;
- режим світових валютних ринків та ринків золота;
- статус міжнародних організацій, що здійснюють валютне регулювання.

Розвиток міжнародної торгівлі супроводжувався організацією певного зв'язку національних та світових грошей, появою відповідних

механізмів забезпечення такого зв'язку. Сучасна світова валютна система охоплює не тільки грошово-розрахункові відносини між державами, а й значною мірою внутрішній грошовий обіг.

Складовою частиною грошової системи є *валюта*. Це будь-який товар, здатний виконувати функцію засобу обігу в міжнародних розрахунках. Розрізняють національну та міжнародну (регіональну) валюти.

Національна валюта в широкому розумінні – це грошові знаки у вигляді банкнот і монет, кошти на рахунках кредитно-фінансових установ, платіжні документи та інші цінні папери певної держави.

Регіональна валюта створюється у рамках певних країн (євро), забезпечує функціонування економічних відносин у міжнародному вимірі. Наприклад, така одиниця, як спеціальні права запозичення (СПЗ), використовується МВФ для безготівкових міжнародних розрахунків майже в масштабах усього світу. Регіональна валютна система, підпорядковуючись загальним принципам, визначеним світовими фінансовими організаціями, розвивається на власних засадах. Прикладом таких систем можуть бути валютна система ЄС, а також колективні валюти країн Східної Африки, Карибського басейну, Перської затоки та інші регіональні угруповання.

Вирізняють також *резервну валюту*, яка застосовується для створення національними банками держав золотовалютних резервів (долар США, японська єна, євро). Резервні валюти мають країни з потужною, стабільною економікою, розгалуженою кредитно-фінансовою системою, ліберальним валютним регулюванням. Залежно від особливостей валютного регулювання розрізняють *частково конвертовану* та *вільно конвертовану* валюту.

8.2. Валютний курс. Чинники, що впливають на валютний курс. Режими встановлення валютних курсів

Серед елементів валютної системи велике значення має регулювання валютних курсів. *Валютний курс* – ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн.

Валютні курси встановлюються шляхом котирування іноземних валют. **Котирування** – це визначення і встановлення курсу іноземної валюти до національної. Котирування дає змогу визначити співвідношення двох грошових одиниць, запропонованих для обігу. Співвідношення валют змінюються щодня, оскільки попит і пропозиція на валютному ринку не залишаються постійними. При підвищенні пропозиції валюти її курс може впасти, а при скороченні – зрости. Коли гривня піднімається в ціні щодо долара, то останній падає, і навпаки.

Котирування здійснюють державні і великі комерційні банки. Розрізняють офіційне і вільне (ринкове) котирування валют. За офіційним котируванням проводяться всі валютні операції держави. У міжбанківській торгівлі валютою щоденне котирування коливається довкола офіційного курсу і залежить від багатьох чинників, які визначають масштаби діяльності банків та ступінь їх надійності.

Співвідношення купівельної сили валют у двох країнах називають **паритетом купівельної спроможності**. Якщо попит на валюту дорівнює пропозиції, то встановлюється рівноважний рівень ринкового курсу («фундаментальна рівновага»).

Величина попиту на іноземну валюту визначається потребами країни в імпорті товарів та послуг, попитом на іноземні цінні папери, необхідністю здійснювати інвестиційні проекти за кордоном, витратами туристів даної країни, які від'їжджають за кордон. Зі збільшенням курсу іноземної валюти попит на неї з боку суб'єктів валютних відносин зменшується, і навпаки.

Пропозиції іноземної валюти формуються резидентами іноземної держави, які імпортують товари з даної країни, попитом з боку іноземних туристів, іноземними інвесторами і покупцями цінних паперів даної країни. Під впливом низки чинників рівновага на валютному ринку може порушуватися. Ці чинники поділяються на *структурні (довгострокові)* та *кон'юнктурні (короткострокові)*.

До структурних чинників належать: стан платіжного балансу країни, конкурентоспроможність її товарів на міжнародних ринках, величина бюджетного дефіциту, купівельна спроможність національної валюти та рівень інфляції, рівень відсоткової ставки, стан банківської системи, державне регулювання валютного курсу, ступінь відкритості економіки країни. Чинники, що викликають короткостроко-

ві коливання валютного курсу, такі: циклічність економічного розвитку, війни та стихійні лиха, спекулятивні операції на валютних ринках, інфляційні очікування, політична ситуація в країні.

Розглянемо, як впливають на валютний курс деякі найважливіші структурні чинники. Серед них суттєве значення має рівень інфляції, який завжди обернено пропорційний величині курсу національної валюти. Наприклад, інфляційні процеси в Росії відбуваються більш інтенсивно, ніж в Україні. Ця обставина призводить до подорожчання російських товарів у нашій державі. Попит на ці товари у нас скорочується. Скорочення попиту на російські товари відповідно зменшує і потребу в рублях у українців. А росіяни віддаватимуть перевагу українським товарам, бо вони в Росії дешевші, ніж російські. Потреба в українських товарах збільшить попит на гривні. Отже, під впливом інфляції курс рубля знизиться, а гривня відносно рубля зросте.

За умов стабільної ринкової економіки значний вплив на валютний курс справляє відсоткова ставка. Але цей вплив двоїстий. З одного боку, збільшення облікової ставки всередині країни призводить до подорожчання кредитів і зменшення кількості грошей в обігу. Це, як відомо, популярний антиінфляційний засіб. Одночасно використані дорогі кредитні ресурси збільшують витрати підприємства і підвищують ціни.

З іншого боку, збільшення реальних відсоткових ставок стимулює процес залучення іноземних капіталів і підвищення курсу національної валюти, бо іноземні інвестори для здійснення прямих та портфельних інвестицій купують національну валюту, підвищуючи попит на неї. Цей чинник широко застосовується владними структурами для стабілізації національних валют і виходу з кризових ситуацій.

Прикладом може бути застосування заходів у межах рейгономіки, коли у першій половині 1980-х років США збільшили відсоткові ставки, що сприяло зміцненню долара. Подолавши інфляцію, із середини 1980-х років США знизили відсоткові ставки. Це сприяло підвищенню бізнесової активності внаслідок здешевлення кредиту і збільшення грошової маси. Для того щоб запобігти інфляційним процесам, були відкриті кордони для іноземних товарів, тобто проведена лібералізація торговельної політики.

Цікаво, що збільшення відсоткової ставки може дуже швидко позначитися на величині валютного курсу. Уже через годину курс може змінитися. Ця обставина широко використовується при проведенні валютної політики нашої держави. Річ у тім, що тривалий час стабільність гривні забезпечувалася за рахунок припливу іноземних капіталів на ринок облігацій внутрішньої державної позики, а не за рахунок зростання продуктивності праці в експортоорієнтованих підприємствах. Високі відсоткові ставки державних облігацій використовувалися у такий спосіб для покриття дефіциту державного бюджету.

При зростанні відсоткових ставок у країні збільшується попит із боку нерезидентів на державні облігації і відповідно зростає попит на національну валюту для їх придбання. Підвищення валютного курсу, як відомо, знижує можливість експорту, збільшує імпорт. Скорочення експорту не сприяє розширенню виробництва і збільшенню зайнятості. Отже, можна зробити висновок: чим більший дефіцит бюджету, тим менші можливості ефективного регулювання валютного курсу, оскільки фіскальна політика нівелює будь-який режим валютного курсу.

Прийняття Верховною Радою України бездефіцитного бюджету 2000 р. сприяло тому, що валютний курс відбивав взаємодію ринкових сил, збалансовував реальний попит на іноземну валюту з її пропозицією, сприяв зростанню конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках та рентабельності українських підприємств. У цьому самому напрямку діяла і лібералізація монетарної політики нашої держави. Зокрема, була зменшена до 8 % облікова ставка, норматив обов'язкового резервування знизився до 8,6. Відбувається значне зменшення відсоткових ставок за кредитами комерційних банків.

Безпосередній вплив на валютний курс справляє платіжний баланс держави. За умов активного платіжного балансу курс валюти підвищується. Пасивний платіжний баланс сприяє зниженню курсу національної валюти, оскільки для покриття своїх боргових зобов'язань суб'єкти економічної діяльності прагнуть продати її за іноземну валюту. Ступінь впливу стану платіжного балансу на валютний курс країни визначається тим, наскільки економіка країни інтегрована у світове господарство (відкритістю економіки). Велике значення

також має державне регулювання окремих складових частин платіжного балансу, наприклад, поточного рахунка і рахунка руху капіталу. Держава має суттєві засоби впливу на проведення зовнішньоторговельних операцій, обмежуючи імпорту і стимулюючи експорт вітчизняних товарів, тобто забезпечуючи позитивне сальдо.

Держава може створювати і відповідний інвестиційний клімат, який сприятиме залученню іноземних інвестицій та короткострокових капіталів. Кон'юнктурні чинники (короткострокової дії) також можуть значно впливати на валютний курс. Наприклад, невизначеність політико-економічного курсу майбутніх представників державної влади може викликати зниження курсу перед виборами. Чутки про можливість війни або вже розпочаті військові дії також негативно впливають на валютний курс держави, де відбуваються такі події.

Інфляційні очікування населення, спровоковані різноманітними фактами і подіями реального життя, можуть підвищити попит на іноземну валюту, знизивши в такий спосіб курс власної. Ми є свідками того, як в окремі, досить складні періоди життя нашої молодшої валюти – гривні керівництво Національного банку України зверталося до населення з проханням не піддаватися паніці і більше довіряти своїй валюті, тобто не створювати ажіотажний попит на долари.

До чинників курсоутворення слід віднести і спекуляцію на валютних ринках. Як свідчить світова практика, валютні операції не завжди здійснюються з метою забезпечення торговельних і фінансових розрахунків. Досить часто операції на валютних ринках викликані бажанням суб'єктів ринку одержати спекулятивний прибуток. У багатьох випадках така мотивація є визначальною, бо кількість угод, які не пов'язані з обслуговуванням реальних торговельних і фінансових угод, сягає 90 % операцій світового валютного ринку. Звідси і великий вплив спекулятивного чинника на процес курсоутворення.

Стосовно впливу короткострокових чинників на валютний курс слід зазначити, що Україна має значні переваги порівняно з іншими посткомуністичними країнами. Ці переваги можуть забезпечити більший рівень стабільності української валюти. Така можливість впливає з відсутності міжетнічних та інших конфліктів на території нашої держави, а також із позитивних тенденцій стабілізації економіки та зростання макроекономічних показників. Усі зазначені чин-

ники, що впливають на процес курсоутворення, позначилися на курсах національних валют постсоціалістичних країн.

Складовою частиною валютної системи є регламентація режимів валютних курсів. Сучасна Ямайська валютна система дає можливість країні використовувати такі режими валютних курсів: фіксований, плаваючий, змішаний. Усупереч сподіванням з упровадженням Ямайської валютної системи плаваючі валютні курси не стали домінуючими у світовому господарстві.

Країни, які заявили про застосування режиму вільного плавання, на практиці регулювали його шляхом інтервенцій. Дотримання цього режиму дозволяє країні, що його використовує, мати значну економічну свободу, тобто кожна держава має право не тільки не приєднуватися до будь-яких координаційних заходів, а й виходити з відповідних організаційних структур. У цьому разі держава не бере участі в обміні національних грошей для міжнародних розрахунків. Валютний курс установлюється під впливом попиту і пропозиції на національні гроші.

Другим «чистим» режимом валютного курсу є *фіксований, постійний валютний курс*. Як правило, він прив'язаний до певної опори, у ролі якої можуть виступати: золото, резервна валюта окремої держави або колективні валюти (СДР, євро).

Фіксований валютний курс має свої переваги і недоліки. До переваг слід віднести сприяння інтеграційним процесам у світовому господарстві, оскільки стабільні валюти зближують економічні показники держав, пов'язаних валютними угодами. Це стосується насамперед вирівнювання цін в окремих країнах, зближення темпів інфляції та синхронізації економічної кон'юнктури, координації та узгодження країнами своєї економічної політики. Значна вада фіксованого валютного курсу – підтримання встановленого курсового співвідношення, особливо в умовах нестабільності економіки.

Фіксований валютний курс, як правило, застосовується країнами, що розвиваються. Вони прив'язують курси своїх валют до більш сильної валюти або визначають його шляхом гнучкого паритету. Розвинені країни мають курси валют, які перебувають у чистому або груповому плаванні.

Особливістю *режимів змішаних («гібридних») валютних курсів* є те, що вони перебувають у груповому плаванні. Це означає, що

валюти країн, які входять до певних регіональних союзів або укладають валютні угоди, фіксуються з певною амплітудою взаємних коливань. Одночасно вони перебувають у режимі вільного плавання щодо грошових одиниць країн, які залишаються поза межами союзів.

Наприклад, для країн Європейського валютного союзу (ЄВС) було встановлено два режими валютних курсів: внутрішній – для операцій усередині спільноти і зовнішній – для операцій з іншими країнами. Із запровадженням євро її курс перебуває у режимі вільного плавання до будь-якої іншої валюти, яка не входить до системи ЄВС.

До цієї категорії валютних режимів належить і **режим спеціального курсу** в країнах ОПЕК, які «прив'язали» курси своїх валют до ціни нафти. Слід зазначити, що класифікація режимів валютних курсів є досить умовною. У реальному житті у більшості країн немає чистих ні плаваючих, ні фіксованих валютних курсів. Навіть розвинені країни використовують різні системи валютних курсів. Для країн, що розвиваються, застосування плаваючого і фіксованого курсів на різних ринках усередині країни – досить типове явище. Різні країни світу часто змінюють режим валютного курсу і вдаються до його регулювання.

У перші роки розбудови ринкової економіки постсоціалістичні країни зберігали успадковану від командно-адміністративної системи практику застосування різних валютних курсів. Це означає, що в країні на ринках можуть діяти різновиди плаваючого, фіксованого курсів і валютний контроль. Таке становище ускладнювало експорт, активізувало нелегальні валютні ринки.

Зараз у більшості країн із перехідною економікою встановлено **режим гнучкого валютного курсу – вільно плаваючого або «керованого плаваючого»**, якщо країна має достатній рівень іноземних валютних резервів. Наявність останніх дає змогу продавати іноземну валюту на валютному ринку з метою забезпечення стабільності національних грошей. Таке кероване плавання, яке здійснювала певний час і Україна, стає можливим у тих випадках, коли країна має валютні резерви, нагромаджені шляхом інтенсифікації експорту або за рахунок позик міжнародних організацій.

Саме цей режим валютного курсу було застосовано більшістю країн колишнього СРСР за винятком Естонії, а також країнами Схід-

ної і Центральної Європи за винятком Угорщини, Польщі, Словенії, Чехії, Хорватії, які зафіксували курс національної валюти. Популярність режиму керованого плавання була цілком виправданою за умов дефіциту валютних резервів, високого рівня інфляції та становлення банківських систем. Однак режим гнучких валютних курсів мав таку ваду, як доларизація економіки.

Режим курсу української гривні змінювався залежно від впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, що позначається на процесі курсоутворення. Динаміка валютного курсу в Україні характеризувалася нестабільністю і непослідовністю. Протягом 1993 р. зберігався подвійний обмінний курс – офіційний та аукціонний. У травні цього ж року було введено єдиний обмінний курс, який проіснував недовго, після чого знову сталося повернення до системи різних курсів.

У вересні 1993 р. в Україні запроваджується фіксований валютний курс. В умовах фіксованого валютного курсу валюта, яку отримували резиденти, в обов'язковому порядку мала продаватися за офіційним курсом у такому співвідношенні: 40 % від надходжень на валютному тендері, 10 % – обов'язковий продаж, 50 % залишалось у розпорядженні підприємств, але єдиним покупцем цієї частки заробленої валюти міг бути тільки НБУ.

Застосування фіксованого валютного курсу в цей період з усією повнотою продемонструвало вади даного режиму. Протягом 1993–1994 років знизилась ефективність експорту, скоротились надходження в іноземній валюті і збільшилась кількість бартерних операцій, зросли зовнішній борг України та від'ємне сальдо платіжного балансу, погіршилися макроекономічні показники.

У жовтні 1994 р. відбулися лібералізація обмінного курсу і зниження курсу національної валюти. Ці події позитивно вплинули на економіку країни: збільшилися надходження валюти з-за кордону, зросли експорт та іноземні інвестиції. Наступний 1995 р. позначився інфляційними процесами, але у 1996 р. їх удалося зупинити, і протягом 1996–1997 років обмінний курс гривні був стабільний. До запровадження плаваючого валютного курсу в Україні курсоутворення відбувалося у межах валютного коридору щодо долара США.

З 2000 р. в нашій країні було запроваджено режим плаваючого обмінного курсу, що свідчить про лібералізацію валютного ринку. Цей режим відповідає політиці інтеграції України у світову економі-

ку, збалансовує попит на іноземну валюту з її пропозицією, сприяє підтриманню конкурентоспроможності українських товарів, збереженню валютних резервів. Протягом усього періоду існування гривні її курс щодо долара змінювався, про що свідчить табл. 8.1.

Таблиця 8.1

Офіційний курс гривні щодо долара (середнє значення)*

Рік	Курс гривні	Рік	Курс гривні
1996	1,82	2004	5,31
1997	1,86	2005	5,12
1998	2,44	2006	5,05
1999	4,13	2007	5,05
2000	5,44	2008	5,26
2001	5,37	2009	7,79
2002	5,32	2010	7,93
2003	5,33	2011	7,94

* *Примітка.* За даними Національного банку України.

Таким чином, сучасна система плаваючих курсів реалізується через суперечливу єдність ринкового та державного регулювання. Це свідчить про перехід від регулювання до саморегулюючого механізму встановлення реальних курсових співвідношень валют. За сучасних умов головне місце у системі державного регулювання валютного курсу належить методам впливу на формування попиту і пропозиції валюти на світових ринках. При цьому враховуються всі чинники, які впливають на попит та пропозицію валюти. Але вплинути на численні чинники дуже непросто, а іноді просто неможливо.

8.3. Конвертованість валют та її вплив на функціонування національної економіки

Як відомо, світова валютна система включає умови взаємної оборотності валют, тобто режим їх конвертованості. *Конвертованість* –

це можливість вільного обміну національної валюти на грошові одиниці інших країн. Вона передбачає купівлю-продаж іноземної валюти за національну. Конвертованість валют – суто ринкова категорія. Вона зумовлює певний рівень розвитку ринкових відносин країни та її інтегрованість у світове господарство. Конвертованість валюти завжди ґрунтується на відкритості економіки країни, лібералізації зовнішньої торгівлі, вільній міграції капіталів. Саме тому регулююча діяльність міжнародних фінансових організацій спрямована на усунення перепон на шляху до конвертованості валют.

Згідно зі статутними вимогами МВФ валютне законодавство країн-учасниць має забезпечити відповідні умови для вільної оборотності валют. Стаття VIII Статуту МВФ спрямована на скасування валютних обмежень та впровадження валютної конвертованості. Країни-учасниці, які беруть на себе зобов'язання за цієї статтею, мають уникати обмежень платежів і переказів за поточними міжнародними операціями, не використовувати систему валютних курсів.

Статтею XIV дозволяється зберігати обмеження валютної конвертованості тільки протягом перехідного періоду. Одночасно в ній зазначено, що країни-учасниці мають прагнути їх скасування, коли будуть створені можливості регулювання платіжних балансів без валютних обмежень.

Залежно від режиму конвертованості розрізняють такі її види: повна конвертованість; часткова конвертованість; неконвертована (необоротна) валюта; зовнішня конвертованість; внутрішня конвертованість.

Режим *повної конвертованості* дає можливість усім юридичним і фізичним особам, резидентам і нерезидентам вільно витратити валюту певної держави з будь-якою метою. У цьому разі відсутні обмеження на обмін національної валюти на будь-яку іноземну та вільний вивіз її за кордон. Повна конвертованість дозволяє безперешкодно здійснювати як поточні, так й інвестиційні операції.

Існує досить обмежена кількість валют, які можна віднести до повністю конвертованих. Спеціальна статистика, яка точно визначає приналежність тієї чи іншої валюти до складу конвертованих, практично відсутня. Тому науковці висловлюють різні думки щодо цього питання. Як пояснити таку неоднозначність щодо цієї проблеми?

Причину слід шукати у змінах національного валютного законодавства, яке може скасовувати валютні обмеження або застосовувати їх. Але повну конвертованість можуть собі дозволити країни з міцною сталою економікою, що має конкурентоспроможні товари, розвинену інфраструктуру грошового та фондового ринків.

До *частково конвертованих* належить валюта країн, де застосовуються певні обмеження щодо операцій купівлі-продажу валюти. За вимогою МВФ ці обмеження не повинні зачіпати поточні міжнародні операції, до яких належать:

- 1) платежі за результатами зовнішніх торгів;
- 2) короткострокові банківські операції;
- 3) платежі з погашення позик і відсотків;
- 4) переказ прибутків від інвестицій;
- 5) грошові перекази некомерційного характеру.

Таким чином, якщо національне валютне законодавство не застосовує обмежень стосовно здійснення перелічених операцій, валюта вважається конвертованою (хоча і частково). Отже, відсутність обмежень у здійсненні поточних операцій – ознака належності валюти до конвертованої. Якщо ж обмеження існують, то відповідно до регламенту МВФ валюта втрачає статус конвертованої.

До неконвертованих належить валюта країн, в яких є чинними валютні обмеження як для резидентів, так і для нерезидентів, тобто відсутні вільний вивіз національної та іноземної валюти, обмін валюти, вільні купівля-продаж валюти і валютних цінностей. У таких країнах зазвичай діють різні валютні курси, встановлено жорсткі правила витрачання валютних коштів.

Міжнародна практика розрізняє валюти із зовнішньою та внутрішньою конвертованістю. *Зовнішня конвертованість* – це можливість вільного переказу на рахунки іноземців і вільної конверсії коштів у даній валюті, тобто це конвертованість валюти тільки для нерезидентів. Для здійснення зовнішньої конвертованості не потрібні суттєві зміни економічної політики, створення додаткових валютних резервів, оскільки вони можуть поповнюватися за рахунок припливу коштів від нерезидентів.

Внутрішня конвертованість зазвичай містить зовнішню оборотність. Вона являє собою повну форму конвертованості валюти. Її

запровадження і підтримання передбачають ідентичність умов функціонування внутрішньої економіки (ринку) світовим ринкам, порівнянність величини та структури цін на внутрішньому та світовому ринках, а також витрат виробництва. Внутрішня конвертованість є результатом інтеграції національного господарства у світову економіку і разом із тим сприяє поглибленню міжнародного поділу праці.

Отже, розвиток ринкових відносин і міжнародних економічних зв'язків потребує повної конвертованості національної валюти. Однак для запровадження режиму повної конвертованості тільки вольових рішень недостатньо. Треба мати відповідні умови, які б сприяли позитивному впливу впровадження повної конвертованості.

При відсутності таких умов (країна слаборозвинена або така, що перебуває у стані кризи) можуть мати місце небажані наслідки: знецінення національного багатства країни і праці, розвал внутрішнього грошового обігу, посилення товарного дефіциту та інфляції, зростання ажіотажного попиту на іноземну валюту та зовнішньої заборгованості, масове банкрутство окремих видів виробництва, підрив позицій вітчизняного виробника, різке поглиблення некерованого розшарування населення щодо рівня доходів.

З іншого боку, конвертованість конче необхідна для розбудови економіки країни на ринкових засадах, структурної перебудови і оздоровлення економіки, подолання розбалансованості платіжного балансу, інтеграції у світове господарство.

8.4. Еволюція світової валютної системи

Міжнародна валютна система у своєму розвитку пройшла такі основні етапи: *золотомонетний стандарт, золотодевізний стандарт, золотодоларовий стандарт, паперово-валютний стандарт*. За умов золотомонетного стандарту загальним еквівалентом було золото. Одночасно в обігу перебували кредитно-паперові гроші, які мінялися на метал у твердому співвідношенні. Поряд із повним золотим стандартом історично існували його варіанти зі збереженням лише частини характеристик, притаманних золотому стандарту.

Початок повного (класичного) міжнародного золотого стандарту пов'язують з маловідомою конференцією у Парижі, яка відбулась

у 1867 р. На цій конференції юридично золото було визнане єдиною формою світових грошей, хоча срібло боролось за своє існування у ролі світових грошей до кінця ХІХ ст. і навіть пізніше.

Подібна невизначеність стосується і фіналу доби золотого стандарту. Як повна і розвинена система він перестав існувати вже у 1914 р. Однак США зберегли, а Велика Британія, Франція та інші держави відродили його в обмежених формах після Першої світової війни. У 1936 р. усі розвинені країни практично відмовилися від золотої оборотності валют. У внутрішньому грошовому обігу він уже ніколи не відновлюється, але міжнародна валютна система, що склалась після Другої світової війни (Бреттон-Вудська), залишала за золотом суттєву роль. Остаточо доба золотого стандарту завершується у 1971–1973 роках, коли ліквідується будь-який зв'язок золота з валютами країн, скасовуються тверді паритети валют, які ґрунтуються на вмісті золота.

Агонізуючи після Першої світової війни, система золотого стандарту частково продовжувала існувати, зберігаючи деякі свої характеристики. На практиці це виявлялося у застосуванні золотозливкового та золотодевізних стандартів як залишків довоєнної системи. Золотозливковий стандарт застосовували країни, що мали значні запаси золота (Велика Британія, Франція). Центральні банки цих країн міняли банкноти на золоті зливки стандартної ваги (близько 12,5 кг). Отже, обмін могли здійснити тільки власники значних сум.

Системою золотодевізного стандарту користувалися переважно ті країни, чийі золоті запаси були обмеженими. Банкноти мінялися не на золото, а на іноземну валюту, яка могла мінятися на золото. Девізами стали називати кошти в іноземній валюті, призначені для міжнародних розрахунків. Такою резервною валютою поряд з фунтом стерлінгом після війни став американський долар. Новий устрій світової валютної системи було юридично закріплено міждержавною угодою на Генуезькій міжнародній економічній конференції в 1922 р.

Після Другої світової війни виникла нагальна необхідність в упорядкуванні міжнародних відносин. З цією метою світова економіка переходить до нової системи валютних відносин, яка отримала назву *Бреттон-Вудської* і ґрунтувалась на таких принципах.

1. Відмова від золотого стандарту та встановлення золотовалютного як засобу платежу і розрахункової одиниці у міжнародних від-

носинах. Валюти всіх країн мали оголошений золотий паритет безпосередньо або через долар, вартість якого у золоті фіксована. Однак на практиці тільки долар був спроможний конвертуватись у золото. Інші валюти такої конвертованості не мали. Отже, долар стає посередником між золотом і національними валютами. Золото і долар стали міжнародними резервними засобами, а долар фактично представляв золото.

2. Долар прирівнювався до золота за певним паритетом, виходячи з ринкової ціни золота. З 1934 по 1971 р. ця ціна була постійною і складала 35 доларів за унцію (31,1 г золота). Вміст долара дорівнював 0,888 г золота.

3. Бреттон-Вудська система встановлювала стабільні (фіксовані) валютні курси з відхиленням не більш ніж на 1 %. Більша амплітуда коливань вимагала згоди МВФ.

4. Четвертий принцип функціонування Бреттон-Вудської системи полягав у забороні вільної приватної купівлі-продажу золота. Ці операції могли здійснювати тільки центральні банки за фіксованою ціною.

Однак на початку 1970-х років виявилася суперечність, породжена цією системою: між особливою роллю долара як світової валюти і послабленням позицій США у світовій економіці в умовах інтенсивного розвитку Японії, Німеччини, Франції та інших країн. Але, незважаючи на численні недоліки системи, вона виконала свою історичну місію. Про це свідчать такі факти. З 1949 по 1970 р. обсяг зовнішньої торгівлі несоціалістичних країн зріс приблизно у чотири рази, світова торгівля зростала більш високими темпами, ніж виробництво.

Основи нової системи було визначено на нараді представників-членів МВФ, яка відбулася у Кінгстоні на Ямайці у січні 1976 р. Саме тому сучасну міжнародну валютну систему називають *Ямайською*. Вона почала функціонувати з 1 квітня 1978 р. і була спрямована на розширення валютного регулювання. Нова світова валютна система ґрунтується на таких принципах:

1) відмова від фіксованих паритетів валют і перехід до вільного плавання. Але йдеться про регульоване плавання. Свобода не може привести до анархії у взаємостосунках країн МВФ. Кожна держава має прагнути підтримки впорядкованих валютних курсів. Тому МВФ

вимагає від країн-учасниць не використовувати валютний курс або міжнародну валютну систему для ухилення від регулювання. Країни зобов'язані брати участь у спеціальних заходах, спрямованих на запобігання безладним коливанням курсів валют. Отже, МВФ здійснює жорсткий нагляд за політикою валютних курсів;

2) Ямайська валютна система проголосила повну демонети-зацію золота у сфері валютних відносин, було скасовано офіційну ціну золота. Це означало, що дорогоцінний метал став звичайним високоліквідним товаром, який купується і продається на світових ринках за ринковими цінами. Золото було виключено зі Статуту МВФ. Воно вже не виконувало роль рахункової основи міжнародної валютної системи. Паритети валют мають виражатися у спеціальних одиницях (СПЗ) або в будь-якій іншій, встановленій МВФ;

3) застосування спеціальних прав запозичення (СПЗ). Таку одиницю було створено МВФ ще у 1969 р. Це особливі договірні гроші, що існують як записи на рахунках держав, тобто вони не мають готівкової форми. Але за певних умов вони можуть перетворюватися на національну валюту. За задумом, СПЗ мусили збільшити міжнародні резерви і поступово витіснити інші авторитетні валюти.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте поняття «міжнародні валютні відносини».
2. Назвіть види валют.
3. Які елементи включає світова валютна система?
4. Що являють собою валютні курси?
5. Назвіть види валютних курсів.
6. Які чинники впливають на динаміку валютних курсів?
7. Що являє собою євровалюта?
8. Які методи застосовуються для регулювання валютних відносин?
9. Які функції виконує золотовалютний резерв країни?
10. Якими законодавчими актами регулюються валютні відносини в Україні?

Рекомендована література

Алексеев, А. Кожному українцю закордонний рахунок? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2020/70617/>

Бойко, Д. І. Використання норм обов'язкових резервів у грошово-кредитній політиці України [Текст] / Д. І. Бойко, О. О. Коковіхіна // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 3–4. – С. 45–47.

Кашин, В. А. Мировой финансовый кризис: причины и последствия [Текст] / В. А. Кашин // Финансы. – 2009. – № 1. – С. 14–19.

Кораблін, С. Валютна аритмія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dt.ua/articles/79628>

Миклашевская, Н. А. Международная экономика [Текст] : учебник / Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов ; под общ. ред. А. В. Сидоровича. – 4-е изд., доп. – М. : Дело и Сервис, 2008. – 368 с. – (Учебники МГУ им. М. В. Ломоносова).

Основи економічної теорії [Текст] : підручник / за заг. ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2008. – 448 с.

Шаров, О. Глобалізація валютної системи: стрибок «тигрової кішки»? [Текст] / О. Шаров // Дзеркало тижня. – 2008. – № 44. – С. 7.

МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ І ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС

9.1. Міжнародні розрахунки: сутність, чинники. Способи платежу та форми міжнародних розрахунків

Міжнародні розрахунки являють собою процес регулювання грошових зобов'язань і вимог учасників зовнішньоторговельних відносин країни до її нерезидентів. Визначальну роль у міжнародних розрахунках відіграють платежі за товари, послуги, інвестиції, кредити. Серед головних сучасних інструментів, що використовуються у міжнародних розрахунках, можна виділити банківські чеки, банківські векселі та перекази. Важливим інструментом у міжнародних розрахунках є вільноконвертовані валюти в розвинених країнах світу, що входять у першу двадцятку.

Розрахунки мають переважно безготівковий характер і здійснюються банками. Останні встановлюють між собою кореспондентські рахунки, тобто мають домовленість про порядок та умови проведення банківських операцій. Банки, що встановили кореспондентські відносини, обмінюються контрольними документами, які дозволяють визначити дійсність платіжних та інших документів.

Схематично механізм міжнародних розрахунків можна подати таким чином.

1. Імпортер купує у свого банку телеграфний переказ, банківський чек, вексель або інший платіжний документ і пересилає експортеру.

2. Експортер отримує від імпортера цей платіжний документ і продає його своєму банку за національну валюту, яка необхідна для виробництва та інших цілей.

3. Банк експортера пересилає за кордон своєму банку-кореспонденту платіжний документ.

4. Отримана від продажу цього документа сума іноземної валюти нараховується банком імпортера на кореспондентський рахунок банку експортера.

Такий механізм дає змогу здійснювати міжнародні розрахунки через банки-кореспонденти шляхом заліку зустрічних вимог та зобов'язань без використання готівки. Міжнародні розрахунки можуть бути двосторонніми при їх здійсненні між двома країнами та багатосторонніми, коли кошти, отримані від реалізації товарів в одній країні, використовуються для розрахунків з третіми країнами.

У світовій практиці здійснення комерційних операцій склалися певні форми розрахунків, тобто способи оформлення, передавання та оплати платіжних документів. До головних чинників, які суттєво впливають на стан міжнародних розрахунків, можна віднести нерівномірність розвитку національних економік, циклічність у розвитку світової економіки, наявність інфляційних процесів, системні, структурні, валютні та фінансові кризи, різницю у валютних курсах різних країн, прискорення руху капіталів між країнами світу, недоліки у багатьох сферах економіки країн, що розвиваються.

У сучасному світі досить активно використовуються такі *форми міжнародних розрахунків*.

Авансові розрахунки – за цією формою покупці товарів (імпортери) сплачують вартість товарів і послуг до їх реального отримання.

Акредитивна форма розрахунків – дозволяє одній кредитній установі оплатити товари за дорученням іншої.

Банківський переказ – форма розрахунку, що здійснюється банками за дорученням їх клієнтів щодо переказу їх коштів на рахунки інших фінансових установ.

Головне місце у балансах міжнародних розрахунків посідає **платіжний баланс**, який виражає статистичні систематизовані показники про всю сукупність економічних операцій між резидентами окремої країни та її нерезидентами. Платіжний баланс країни являє собою співвідношення фактичних платежів за певний проміжок часу, які отримує дана країна від усіх суб'єктів зовнішньоекономічних операцій: окремих громадян (домогосподарств) іноземних країн,

самих іноземних країн та міжнародних економічних організацій та платежів, які здійснює країна названим суб'єктам.

Вирізняють платіжний *баланс активний* та *пасивний*. Активний платіжний баланс має позитивне сальдо (похідний від лат. *caldo* – залишок), коли всі надходження в країну є більшими, ніж платежі країни нерезидентам. Навпаки, від'ємне сальдо в платіжному балансі ілюструє становище, коли платежі країни нерезидентам більші, ніж надходження країні від нерезидентів.

Слід зауважити, що при складанні платіжного балансу країни застосовується принцип подвійного рахунку. Він полягає у тому, що кожна угода фіксується одночасно на двох рахунках: дебетовому та кредитовому. Кожна операція включає дві сторони – надходження товару та його оплату. Дебетові записи вносяться зі знаком (–), а кредитові – зі знаком (+). Унаслідок кредитової операції гроші надходять до країни, баланс якої складається. Дебетові операції передбачають витрату валюти цією країною.

Сальдо витрат та доходів завжди має дорівнювати 0. Від'ємне або позитивне сальдо свідчить про порушення рівноваги платіжного балансу. При цьому дефіцит компенсується збільшенням міжнародних резервів. Позитивне сальдо компенсується скороченням міжнародних резервів.

Платіжний баланс є найважливішим джерелом інформації про участь певної країни у світогосподарських зв'язках: міжнародному обміні товарами, послугами та капіталами. За методикою МВФ структура платіжного балансу включає низку статей.

На даний час (жовтень 2011 р.) платіжний баланс України має позитивне сальдо в основному завдяки ефективному експорту агропромислового комплексу країни. До цього додалося швидке поповнення іноземної валюти за фінансовим рахунком. Третім позитивним чинником можна вважати досить значні валютні резерви України.

Розрахунковий баланс визначає співвідношення між вимогами і зобов'язаннями країни своїм нерезидентам на певну календарну дату. Від платіжного балансу розрахунковий баланс відрізняється за двома позиціями. До розрахункового балансу, крім здійснених платежів та інших надходжень додаються непогашені зобов'язання та вимоги незалежно від строку платежів.

Розрізняють *розрахунковий баланс за певний період і на визначену дату*. Перший вид балансу в активних статтях показує суму нових вимог даної країни до іноземних держав та здійснені нею інвестиції за кордоном. Пасивні статті містять новостворені зобов'язання країни щодо кредитів та інвестицій інших держав. Цей вид балансу демонструє лише динаміку вимог та зобов'язань певної країни відносно інших. Однак він не дає уявлення про дійсний валютно-фінансовий стан країни в цілому.

Розрахунковий баланс на певну дату (початок чи кінець року) відображає співвідношення всіх вимог та зобов'язань даної країни щодо іноземних країн незалежно від періоду їх виникнення та строку оплати. Активне сальдо такого балансу свідчить про те, що країна більше надала, ніж залучила кредитів та інвестицій. І в майбутньому вона має можливість отримувати валютні надходження. Пасивне сальдо на визначену дату відбиває розмір майбутніх платежів певної країни іноземним державам, які не були покриті іноземними надходженнями.

Платіжний баланс відрізняється від розрахункового тим, що у розрахунковий баланс входять усі отримані та надані кредити, включаючи непогашені. Платіжний баланс містить тільки фактично здійсненні надходження та платежі. Цікаво, що кінцеві сальдо – активне чи пасивне платіжного і розрахункового балансів зазвичай не збігаються, мають протилежний характер. Наприклад, країни, що виступають у ролі міжнародних кредиторів (США, Німеччина, Японія та ін.) мають активні розрахункові баланси, а платіжні баланси – пасивні. Країни-боржники мають пасивні розрахункові баланси, які поєднуються з активними платіжними балансами.

Баланс міжнародної заборгованості має дуже багато спільних рис з розрахунковим балансом, але на відміну від нього містить дещо інші статті і має певні особливості в різних країнах. Країна може стати боржником унаслідок зростання своїх зобов'язань щодо портфельних інвестицій та іноземних зобов'язань своїх банків. Іншою причиною може стати широке залучення зовнішніх позик. Саме ця причина призвела до загострення проблеми зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, та Східної Європи.

Торговельний баланс є елементом платіжного балансу і виражає співвідношення між експортом та імпортом товарів, що здійснюють-

ся країною. У торговельному балансі відображаються платежі за товари, які уже здійснені, чи такі платежі, які будуть досить швидко погашені.

Структура платіжного балансу країн, що вступають у зовнішньоекономічні відносини з країнами світу, включає такі головні елементи.

I. Баланс поточних операцій

У цьому розділі відображається торговельний баланс. Сюди включаються торгівля різноманітними товарами або експортні та імпорتنі товарні операції. Обов'язково підраховується сальдо торговельного балансу:

1) торговельний баланс – співвідношення між експортом та імпортом товарів. При позитивному сальдо експорт перевищує імпорт. Від'ємне сальдо є свідченням дефіциту торговельного балансу;

2) баланс послуг, сальдо якого дорівнює різниці між експортом та імпортом послуг транспорту, платежів за туристичні путівки, переказів з-за кордону, послуг зв'язку, будівельних послуг (будівництво споруд, ремонт об'єктів, монтаж обладнання), фінансових послуг (отримання банками комісійних за операції з цінними паперами, фінансовий лізинг, управління активами тощо), науково-технічних, комп'ютерних та інформаційних послуг, консалтінгу, гудвілу, міжнародного страхування;

3) баланс відсоткових платежів. Їх сальдо визначається як різниця між відсотками по національних кредитах і виплатами відсотків по іноземних капіталах, що залучаються в країну;

4) баланс трансферів (transfer – переведення, передавання). Це такі угоди, які включають односторонні дії щодо надходження коштів і не передбачають зворотного потоку ресурсів в обмін на отримані кошти. Таким чином, за кордон відправляють пенсії, допомогу іноземним державам, зарплату емігрантам, витрати на утримання державних установ за кордоном.

Отже, у даному розділі аналізується експортно-імпортна торгівля послугами. Підраховується сальдо послуг, наданих резидентами і нерезидентами країни. У статті розділу «Інші товари та послуги» виділяються, некомерційні платежі у формі зарплати, пенсії, стипендії, успадкування. Сюди також входять платежі з капіталовкладень, від-

сотки, дивіденди, роялті, платежі за ліцензії, гонорари тощо. Такі види поточних операцій ще прийнято називати «невидимі операції». У найбільш розвинених країнах обсяг «невидимих платежів» досить суттєвий.

У статті «Приватні цінності перекази» та «Державні односторонні перекази» І розділу відображаються безоплатна державна допомога в екстремальних випадках у формі субсидій, гуманітарної допомоги, а також трансферти приватних осіб: заробітчан, емігрантів тощо.

II. Баланс руху капіталів та кредитів

У цьому розділі платіжного балансу відображаються рух іноземних інвестицій і запозичень та ідентичні платежі, які надає країна нерезидентам.

Другий елемент платіжного балансу включає статті балансу руху капіталів. У розділі «Прямі інвестиції та інший довгостроковий капітал» містяться статті, що характеризують рух іноземних інвестицій і позичок у країну та інвестування і позички нерезидентам. Сюди вносяться прямі та портфельні інвестиції та інший довгостроковий капітал. Виділяються статті національного державного сектору, банківського сектору, інші сектори. Як відомо, існують прямі та портфельні інвестиції. Перші дають іноземним інвесторам право контролю над фірмою. Портфельні інвестиції – це вкладення в акції без права придбання контрольного пакета, облігації та інші цінні папери іноземних держав, організацій та фірм.

Наприклад, якщо надходження з експорту недостатні для покриття імпортних витрат, використовуються позички, які відображаються в кредитових статтях. Кошти, надані іншим державам, відбиватимуться в дебетових статтях як відплив капіталу, який зумовлюється бажанням власників, наприклад, гривень обміняти їх на іноземну валюту і розмістити вклади у цій валюті в іноземних банках. Відплив капіталу відбувається і в разі придбання резидентами цінних паперів іноземних компаній. Існує розділ короткострокового капіталу, де містяться статті національного державного сектору та банківського сектору.

У **III розділі містяться «компенсуючі статті»** платіжного балансу, характеризуються зміни в обсягах золотого запасу, спеціальних правах запозичення СРД на рахунку країни та її валютних резервах.

Статті III розділу в цілому врівноважують платіжний баланс країни. Шляхом купівлі-продажу золота, використання СРД та валютних резервів досягаються рівновага в національних економіках, їх стійкий розвиток.

Головні принципи побудови платіжного балансу

Для об'єктивного аналізу статей платіжного балансу і формування правильних висновків необхідним є існування низки умов, або принципів. Серед них головними можна вважати:

- наявність окремої країни, її економічної території, де існують та використовуються в економічній системі більшість чинників суспільного виробництва: капітал, робоча сила, національна та іноземна валюта тощо;

- існування і використання системи джерел різноманітної статистичної інформації офіційного походження, необхідних для складання статей платіжного балансу;

- визначення розрахункової одиниці, яка б дозволяла в процесі формування платіжного балансу враховувати вимірні розрахунки і облік в економіці, а також використовувати її у зовнішньоекономічних розрахунках за умови, що національна валюта країни є вільноконвертованою. В іншому разі використовується курс національної валюти до курсу тієї світової валюти, до якої прив'язана національна валюта;

- встановлення того чи іншого виду ринкової ціни, оскільки при формуванні платіжного балансу використовуються ціни світового чи регіонального масштабу (рівня);

- обов'язкове визначення точного часу операції, що визначається в платіжному балансі, оскільки операції фіксуються у системі подвійного запису;

- наявність системи подвійного запису. Вона дає можливість відображати в платіжному балансі всі операції як бухгалтерської звітності, де існують графи дебету і кредиту;

- реєстрація та урахування всіх зовнішньоекономічних операцій між визначеними економічними системами за певний календарний період;

- використання суб'єктів зовнішньоекономічних відносин у категоріальному визначенні «резидент-нерезидент». У платіжному балансі мають враховуватися економічні операції між названими суб'єктами.

9.2. Заходи державного впливу на вирівнювання платіжного балансу

Платіжний баланс є одним з найважливіших макроекономічних показників, який підлягає національному та міждержавному регулюванню. Розглянемо спочатку *методи регулювання платіжного балансу*, що застосовуються окремими державами у межах економічної політики держави залежно від стану міжнародних розрахунків та валютно-економічних відносин. Країни з дефіцитом платіжного балансу застосовують такі заходи: стимулювання експорту, скорочення імпорту, залучення іноземних капіталів, обмеження вивезення капіталу. Для здійснення перелічених заходів застосовуються такі методи: дефляційна політика, проведення девальвації, валютні обмеження, відповідна фінансова та грошово-кредитна політика.

Якщо країна має активний платіжний баланс, усі зазначені заходи мають протилежний характер: збільшується імпорт та скорочується експорт товарів, стимулюється вивезення капіталу за кордон.

Для країн з перехідною економікою, зокрема України, велике значення має збільшення експорту товарів і послуг. Для здійснення цього завдання кожна держава має на озброєнні великий арсенал економічних та адміністративних засобів впливу. Це насамперед надання експортерам податкових пільг, гарантування експортних кредитів, проведення відповідної кредитної політики, розроблення спеціальних програм, спрямованих на посилення експортного потенціалу країни.

Одним з найбільш поширених методів завоювання іноземних ринків вважається експорт товарів за зниженими, демпінговими цінами. Однак застосування такого експорту суперечить вимогам СОТ. Якщо виявляються факти демпінгу, країна, яка імпортує товари, має право застосовувати антидемпінгове мито. Існують також засоби компенсації шкоди, заподіяної фірмам імпортуючої держави, що виробляє аналогічну продукцію.

Одним із чинників, що негативно впливає на стан балансу, є збільшення імпорту товарів та послуг. Тому Уряд України повинен підтримувати і заохочувати національного виробника та проводити економічну політику, спрямовану на те, аби залишати на українсько-

му ринку лише товари критичного імпорту, натомість витісняючи товари, які легко можуть бути замінені на українські вироби. Особливо це стосується товарів широкого вжитку, косметично-парфумерних виробів, будматеріалів, продукції харчової, легкої та взуттєвої промисловості, що надходять в Україну з Китаю, Туреччини, Росії. Шкідливим для економіки України є також увезення дорогих імпортних автомобілів («Ягуар», «Мерседес», «Лексус» та ін.). Не сприяє розвитку національної економіки й увезення товарів розкоші, покупка нерухомості за кордоном. Для країни, що переживає труднощі перехідного періоду, така економічна поведінка неприпустима.

З метою регулювання імпорту країна застосовує тарифні і нетарифні митні бар'єри. Застосування високих податків на імпорт дозволяє значно скоротити кількість товарів, що надходять з-за кордону, бо податки збільшують ціни цих товарів і роблять їх неконкурентоспроможними порівняно з вітчизняними. Отже, така політика захищає вітчизняного товаровиробника, сприяє збільшенню робочих місць і зростанню доходів населення.

Однак позитивне значення мита не слід перебільшувати, оскільки, відокремившись високими митними тарифами від світового ринку, можна опинитися на узбіччі технічного прогресу. Не маючи можливості конкурувати з кращими зразками світової продукції, можна відстати за рівнем якості та новітності вітчизняних товарів. Саме тому необхідна гнучка і обережна система митного регулювання, яка б забезпечила селективний підхід до визначення товарів, що на певний час підлягають тарифному митному регулюванню з метою захисту певних галузей від іноземної конкуренції.

Якщо внаслідок прийнятих міжнародних зобов'язань країна не може застосувати тарифні обмеження, а необхідність в обмеженні імпорту продовжує існувати, застосовуються нетарифні методи: кількісні обмеження (квоти) на ввезення іноземних товарів; вживаються заходи, спрямовані на розвиток імпортозамінюючих виробництв.

Сучасні держави досить ґрунтовно регулюють експорт та імпорт капіталів. Країни, що розвиваються, а також країни Східної Європи зацікавлені в залученні іноземного капіталу. Але цей процес жорстко контролюється. Держава може здійснювати імпорт капіталу, створюючи вільні економічні зони і території зі спеціальним режимом інвести-

ційної діяльності. У такий спосіб визначаються сфери пріоритетного розвитку для насичення внутрішнього ринку та експорту. З іншого боку, кожна держава зацікавлена і в експорті національного капіталу. Це дає можливість одержувати прибутки від діючих за кордоном підприємств в іноземній валюті і поліпшувати стан платіжного балансу.

Дефіцит платіжного балансу України викликають і не підкріплені матеріально соціальні виплати (які мають популістський характер з боку Уряду), а також дефіцит державного бюджету і необхідність обслуговування зовнішнього боргу держави, що потребує додаткових мільярдів валютних коштів.

Сальдо платіжного балансу залежить не тільки від руху товарів, послуг, капіталів, але й від валютного курсу. Тому валютний курс активно використовується для державного регулювання платіжного балансу. Коливання валютного курсу значно впливає на макроекономічні показники країни: валютні резерви, зовнішню заборгованість, динаміку експорту та імпорту.

Якщо спостерігається дефіцит торговельного балансу, то попит на національну валюту скорочується, а на валюту з активним балансом – зростає. З метою вирівнювання торговельного балансу держава може знизити валютний курс. Наприклад, курс американського долара щодо фунта стерлінгів знизився. Це означає, що на валютних ринках за один долар дають менше фунтів, ніж раніше. Експортери США, реалізуючи свої товари на ринках Великої Британії, отримують там менше фунтів, оскільки товари стають дешевшими. Отже, експортери мають можливість збільшити продаж своїх товарів і витіснити англійських конкурентів з їх ринків. Збільшення експорту сприяє вирівнюванню платіжного балансу.

Інший спосіб регулювання курсу валюти передбачає втручання національного банку в операції з іноземною валютою, тобто проведення валютних інтервенцій. Якщо виникає необхідність у підвищенні курсу національної валюти, наприклад, гривні до долара, НБУ починає продавати доларові запаси. Кількість національної валюти в обігу зменшується, що викликає збільшення попиту на неї і підвищення курсу.

Крім національних методів регулювання платіжного балансу, все більших масштабів набувають *міждержавні засоби*. До них належать:

- кредити міжнародних фінансових організацій;

- регулювання умов торгівлі між державами на основі двосторонніх та багатосторонніх угод за допомогою міжнародних торговельно-політичних механізмів (ГАТТ / СОТ);
- узгодження умов експортних кредитів;
- двосторонні урядові кредити, короткострокові взаємні кредити центральних банків у національних валютах за угодами своп (табл. 9.1).

Т а б л и ц я 9.1

Основні статті платіжного балансу України, млн дол. США

Показник	Січень 2011
Рахунки поточних операцій	282
Баланс товарів та послуг	39
Баланс товарів	- 441
Баланс послуг	480
Доходи (сальдо)	-19
Поточні трансфери	262
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	- 23
Прямі інвестиції	230
Портфельні інвестиції	-36
Кредити та облігації	-945
Інший капітал	729
Зведений баланс	259
У річному обчисленні, %	
Товари та послуги	
Експорт	39,8
Імпорт	45,9
Товари	
Експорт	53,8
Імпорт	56,0

Як випливає з табл. 9.1, зведений платіжний баланс України у січні 2011 р. сформовано з профіцитом 259 млн дол. США. Профіцит забезпечено за рахунок додатного сальдо рахунку поточних операцій.

На думку глави НБУ С. Арбузова, ретельний аналіз ситуації, платіжної позиції і різних можливих сценаріїв показує: якщо не ста-

нуться занадто серйозні катаклізми на світових ринках, наш зведений платіжний баланс буде позитивним. Плюс складе близько півмільярда доларів. Додатковий страховий буфер створюється добрим рівнем валютних резервів, що знаходяться на рівні історичних максимумів.

Станом на 31 серпня 2011 р. золотовалютні резерви НБУ становили 38 189 млн дол. США. Обсяг золота в міжнародних резервах станом на кінець 2010 р. складав понад 27,5 т (номінальна вартість золота в резервах НБУ становить 1248,9 млн дол. США. Обсяг іноземних конвертованих валют в резервах НБУ склав 33 319 млн дол. США.

■ Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність міжнародних розрахунків?
2. Назвіть основні форми міжнародних розрахунків.
3. Визначте платіжний баланс та назвіть його структуру.
4. Чим відрізняється платіжний баланс від розрахункового та торговельного балансів.
5. Назвіть головні принципи побудови платіжного балансу.
6. Унаслідок яких причин виникає від'ємне сальдо платіжного балансу?
7. Назвіть методи регулювання платіжного балансу.
8. У якому стані перебуває сучасний платіжний баланс України і які методи його регулювання зараз застосовуються?

■ Рекомендована література

Андрійчук, В. Г. Ідентифікація Україною європейських соціально-економічних стандартів: реальний стан та шляхи досягнення [Текст] / В. Г. Андрійчук, Є. В. Хрупов // Екон. часопис-XXI. – 2011. – № 3–4. – С. 6–9.

Кашин, В. А. Мировой финансовый кризис: причины и последствия [Текст] / В. А. Кашин // Финансы. – 2009. – № 1. – С. 14–19.

Миклашевская, Н. А. Международная экономика [Текст] : учебник / Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов : под общ. ред. А. В. Сидоровича. – 4-е изд., доп. – М. : Дело и Сервис, 2008. – 368 с. – (Учебники МГУ им. М.В. Ломоносова).

Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / В. Є. Сахаров, В. С. Будкін, С. А. Єрохін та ін. ; за заг. ред. В. Є. Сахарова. – 2-е вид., виправ. – К. : Ін Юре, 2008. – 432 с.

Міжнародна економіка [Текст] : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Ю. Г. Козак, Д. Г. Лук'яненко, Ю. В. Макогон та ін. ; за ред. Ю. Г. Козака, Д. Г. Лук'яненка, Ю. В. Макогона. – 3-тє вид. – К. : Центр учб. літ., 2009. – 500 с.

Обмінні курси та платіжний баланс України (на кінець 2010 р. ; у лютому 2011 р.) // Бюл. Нац. банку України. – 2011. – № 3. – С. 37–40 ; № 4. – С. 39–42.

Основи економічної теорії [Текст] : підручник / за заг. ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2008. – 448 с.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

10.1. Сутність і форми економічної інтеграції

Поняття «інтеграція», як і сам процес інтеграції, з'явилося в політичному словнику порівняно недавно, у 20-х роках минулого століття, і означало «вчення про інтеграцію». Його родоначальниками були німецькі вчені Р. Шмед, Х. Кельзен та Д. Шиндлер. Термін «*інтеграція*» (лат. – *integrase*) означає якусь цілісність, структуру, вдосконалення. У цьому сенсі він запозичений з природничих наук. Переносячи його у сферу аналізу суспільних відносин, названі автори мали на увазі об'єднання людей, особливо держав, у якусь соціально-політичну спільність. Однак розвиток міжнародного співтовариства, особливо в царині економічних відносин, у той період ще не створив необхідних передумов для реалізації ідей інтеграції.

Після Другої світової війни термін «інтеграція» стали застосовувати для позначення різних форм міжнародного співробітництва, що охоплює насамперед такі галузі міждержавних відносин, як економіка, техніка, озброєння, міжнародні організації та ін. Що стосується дефініції поняття «інтеграція», то у науковій літературі і власне в досвіді її застосування не зустрічаються два однакові визначення. Це можна пояснити, по-перше, наявністю безлічі моделей, типів інтеграційних процесів, які розрізняються за цілями і функціями; по-друге, розходженнями національних інтересів, які мають окремі держави або групи держав.

Розходження першого і другого родів виникають як на об'єктивному ґрунті, так і внаслідок суб'єктивних прагнень окремих правлячих груп і режимів. Досвід післявоєнних десятиріч свідчить про те, що в по-

літичних цілях, інтенсивності співробітництва, політичної гомогенності держав, які беруть участь в інтеграції, існують великі розходження, що ускладнює можливість загального визначення поняття «інтеграція». Проте нагромаджений міжнародний досвід, досліджуваний з погляду міждержавних відносин, приводить до висновку, що такі цілі, як збереження миру, досягнення більшої безпеки, зростання добробуту внаслідок економічного співробітництва та ін., що набули в інтеграційних моделях загального характеру, можуть розглядатися як критерії визначення сутності поняття «інтеграція».

Інтеграційні процеси як чинники світового розвитку і світової політики перебувають у стані постійного розвитку та змін. Вони приносять багато нового як у зміст міжнародних відносин, так й у їхні форми та функції. Представники іноземної суспільно-політичної думки дають різні визначення інтеграції. В одних випадках вони характеризують її як соціальний процес утворення цілісності (єдності) із частин, систем з елементів. Цілісність (система) – це більше, ніж сума його частин; в інших – можливість інтеграції тісно пов'язується з питанням про лояльне ставлення до нових учасників, необхідні межі панування та влади.

Міжнародна економічна інтеграція у своєму розвитку проходить низку етапів і здобуває таких форм:

1) **зона вільної торгівлі** – перший етап економічної інтеграції, що закладає основу подальшої інтеграційної взаємодії країн-учасниць і виступає генератором перспективних інтеграційних перетворень. Така зона передбачає скасування митних зборів і квот у торгівлі між учасницями при збереженні кожною з них національної торговельно-економічної політики щодо третіх країн;

2) **митний союз** – об'єднання, при якому країни не тільки ліквідують митні тарифи і квоти усередині союзу, а й встановлюють єдині митні тарифи щодо третіх країн, забезпечують реалізацію загальної зовнішньоторговельної політики і передавання її регулювання на наднаціональний рівень, адже країни-члени митного союзу не виступають у міжнародних торговельних відносинах як самостійні суб'єкти, втрачають частину національного суверенітету;

3) **спільний ринок**, при якому митний союз доповнюється взаємопогодженою економічною, бюджетною, грошово-кредитною, соціаль-

ною й науково-технічною політикою. Для такої організації властива координація внутрішньої політики, що здійснюється міждержавними або наднаціональними інститутами, яким делегується частина національного суверенітету держав. Спільний внутрішній ринок передбачає вільне пересування товарів, послуг, капіталів, робочої сили; уніфікацію національного законодавства учасників. Це ще більш високий ступінь інтеграції, коли відбуваються погодженість, координація економічної політики країн-учасниць шляхом періодичних зустрічей керівників урядів, міністерств та інших економічних структур. Зміцнюються та посилюються наднаціональні органи керування. Фактично на цьому рівні інтеграції країни створюють конфедеративну організацію, що передбачає ще більше обмеження національного суверенітету шляхом передавання значних повноважень наддержавному органу;

4) **економічний (включаючи валютний) союз** – ґрунтується на створенні загального економічного, валютно-фінансового, правового та інформаційного простору; проведенні загальної економічної політики, уніфікації законодавства у межах певного союзу; створенні єдиного економічного простору з відповідною політичною надбудовою. В умовах зазначеного рівня економічної інтеграції країни втрачають одну з найважливіших ознак суверенітету – власну грошову одиницю;

5) **політичний союз** – базується на переході країн-учасниць до загальної зовнішньої політики і політики безпеки, впровадженні єдиного громадянства, посиленні співробітництва в судочинстві та внутрішніх справах, економічному співробітництві. Таке об'єднання країн можна віднести скоріше до федеративної держави, ніж до міжнародної організації.

Отже, **економічна інтеграція** визначається як процес економічної взаємодії країн, узгоджено регульований міждержавними органами, що призводить до зближення господарських механізмів держав. Відбувається процес зрощування національних ринків і формування цілісного ринкового простору з єдиною валютно-фінансовою системою, єдиною в основному правовою системою і найтіснішою координацією внутрішньої та зовнішньоекономічної політики відповідних держав. Процеси економічної інтеграції здійснюються як на двосторонній, так і на регіональній чи глобальній основі. Економічна інтеграція розпочинається наприкінці Другої світової війни.

10.2. Історія європейської економічної інтеграції

У результаті послідовного розвитку процесу інтеграції країн Західної Європи утворився Європейській Союз – найвпливовіше економічне об'єднання країн, яке пройшло у своєму розвитку декілька етапів. Початком європейської інтеграції вважається **9 травня 1950 р.** Саме тоді міністр закордонних справ Франції Р. Шуман запропонував створити спільний ринок вугільної і сталеливарної продукції Франції, ФРН та інших західноєвропейських країн (пропозиція увійшла в історію під назвою «план Шумана») Однією з головних цілей плану стали примирення Франції і ФРН та недопущення між ними війни у майбутньому. Найважливішим засобом досягнення цієї мети мав стати механізм управління та наднаціонального контролю над виробництвом і торгівлею стратегічною для військових потреб продукцією – вугіллям та сталлю. Контроль мав здійснюватися «вищим органом» (прообразом Європейської Комісії).

18 квітня 1951 р. «план Шумана» було реалізовано через підписання Паризького договору про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС). До його складу увійшли шість країн: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, ФРН та Франція («європейська шістка», яка в подальшому стала «локомотивом» європейської інтеграції). Договір про ЄСВС набув чинності 23 липня 1952 р.

Наприкінці 1955 р. на конференції у Мессіні країни «європейської шістки» домовилися про заснування Європейського співтовариства з атомної енергетики (Євратом).

На початку 1957 р. керівники урядів «європейської шістки» вирішили поряд з Євратомом створити також Європейське економічне співтовариство (ЄЕС).

23 березня 1957 р. у Римі відбулося підписання Договору про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Договору про створення Європейського співтовариства з атомної енергетики (Євратом). Метою ЄЕС визначалося усунення внутрішніх торговельних бар'єрів усередині Співтовариства (створення зони вільної торгівлі), створення митного союзу і, нарешті, створення спільного ринку (забезпечення вільного руху по території країн – учасниць Співтовариства товарів, послуг, капіталу, робочої сили).

Метою Євратому визначалась співпраця країн-учасниць у використанні ядерної енергії в мирних цілях. Обидва договори набули чинності 1 січня 1958 р. і увійшли в історію під назвою «Римські договори».

8 квітня 1965 р. було підписано Договір про злиття виконавчих органів ЄСВС, Євратому та ЄЕС. 1 липня 1967 р. цей Договір набув чинності. У результаті була створена єдина структура інститутів, що забезпечують розвиток європейської інтеграції. Основними інститутами стали Європейська Комісія, Рада Європейських Співтовариств, Європейський Парламент та Суд Європейських Співтовариств. У грудні 1974 р. до цих органів додався новий – Європейська Рада, яка складається з глав держав та урядів країн – членів Європейських Співтовариств.

У 1968 р. завершується формування зони вільної торгівлі та митного союзу (перших двох етапів інтеграції) Європейського економічного співтовариства (ЄЕС).

Наприкінці 1969 р. завершується формування спільного ринку (третього етапу інтеграції) ЄЕС. Первісні цілі ЄЕС, визначені Римським договором 1957 р., було досягнуто. Тому виникла необхідність у визначенні подальших завдань розвитку європейської інтеграції.

На початку 70-х років розпочався процес розширення ЄЕС:

1 січня 1973 р. членами ЄЕС стали Велика Британія, Данія, Ірландія.

1 січня 1981 р. членом ЄЕС стала Греція.

1 січня 1986 р. членами ЄЕС стали Іспанія та Португалія.

7 лютого 1992 р. у Маастрихті було підписано Договір про Європейський Союз (саме поняття «Європейський Союз» з'явилося ще під час Паризької конференції 1972 р.). Договір набув чинності 1 листопада 1993 р. В економічному сенсі укладення Маастрихтського договору означало курс на завершення формування єдиного внутрішнього ринку (третьій рівень економічної інтеграції) і перехід до реалізації ідеї економічного та валютного союзу (четвертий – вищий рівень економічної інтеграції).

1 січня 1995 р. членами ЄС стали Фінляндія, Австрія та Швеція.

1997 р. Укладення Шенгенської угоди про вільне (безвізове) пересування громадян у межах ЄС. На сьогодні до цієї угоди приєдналися 22 держави ЄС: Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Іспанія, Італія,

Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Франція, Фінляндія та Швеція. Поки не приєднались до Шенгенської угоди Велика Британія, Ірландія, Кіпр, Болгарія та Румунія.

1 січня 2002 р. до готівкового обігу введено єдину грошову одиницю ЄС – євро, що стало етапом переходу до формування економічного та валютного союзу ЄС – найвищого етапу інтеграції. Зараз євро перебуває в обігу на території 17 країн – членів ЄС. Велика Британія і Данії вирішили поки що відмовитися від уведення євро на своїх територіях, а Швеція не змогла виконати необхідні вимоги стосовно введення євро, встановлених Маастрихтським договором. 10 держав, поки що не змогли виконати усі необхідні вимоги «зони євро».

1 травня 2004 р. членами ЄС стали Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Литва, Латвія.

31 січня 2007 р. новими членами ЄС стали Болгарія та Румунія. Нині ЄС налічує 27 держав-членів. Наразі ЄС – це співтовариство, яке ґрунтується на таких цінностях, як мир і свобода, демократія і верховенство права, а також толерантність і солідарність, є найбільшою економічною зоною у світі. Розширений внутрішній ринок і нові економічні можливості сприяли підвищенню рівня європейського добробуту та конкурентоспроможності.

У процесі спільної діяльності в Європейській Раді уряди країн – членів ЄС ухвалили рішення щодо надання перспективи членства в ЄС таким країнам Південно-Східної Європи, як Хорватія, Македонія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Сербія, Косово (відповідно до Резолюції 1244 Ради Безпеки ООН) та Туреччина. Ці країни зможуть стати членами ЄС тільки за умови виконання необхідних вимог.

10.3. Інтеграційні об'єднання країн Північної та Південної Америки. Інтеграційні об'єднання в Азійсько- Тихоокеанському регіоні

Міжнародна економічна інтеграція поширюється й на інші континенти. Відповіддю на об'єднання Європи та інтеграційні процеси,

що відбувалися в 1980-ті роки в Азії, стало потужне інтеграційне об'єднання *Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА, North American Free Trade Agreement)*, що склалось у Північній Америці. Мексика в 1990–1991 роках активізувала переговори із США про створення *Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА)* за участю США, Канади та Мексики. Домовленість про це була досягнута у 1992 р. і набрала чинності з 1 січня 1994 р. Угода про вільну торгівлю між Канадою, США та Мексикою ґрунтується на моделі Європейського Співтовариства (ЄС).

Однак, на відміну від ЄС, НАФТА не мала на меті створення міждержавних адміністративних органів або розроблення нового законодавства. НАФТА є лише міжнародною торговельною угодою в рамках міжнародного права. Мета НАФТА:

- зняття митних і паспортних бар'єрів та стимулювання руху товарів і послуг між країнами-учасницями угоди;
- створення і підтримання умов для справедливої конкуренції в зоні вільної торгівлі;
- залучення інвестицій у країни-учасниці угоди;
- забезпечення належного і ефективного захисту та охорони прав інтелектуальної власності;
- створення діючих механізмів впровадження і використання Угоди, спільного вирішення спорів;
- створення бази для майбутньої тристоронньої, регіональної та міжнародної кооперації з метою розширення та поліпшення Угоди;
- створення єдиного континентального ринку.

Економічна інтеграція в Латинській Америці у 80–90-ті роки ХХ ст. отримала нові стимули і дещо змінила свій зміст після переходу від політики державного протекціонізму до політики лібералізації економіки і зовнішньої торгівлі. Особливо різко активізувалися інтеграційні процеси в 90-ті роки. Основною тенденцією стало приєднання регіону до єдиного світового господарського комплексу, який сформувався.

У березні 1991 р. президенти Аргентини, Бразилії, Уругваю та Парагваю підписали договір про створення *Спільного ринку країн Півдня Америки (МЕРКОСУР)* у складі цих держав. На середину 90-х років МЕРКОСУР трансформувалася в інтеграційний блок, який

розвивався найбільш динамічно і охоплював 60 % території Латинської Америки, 46 % її населення і близько 50 % ВВП. МЕРКОСУР у другій половині 90-х років перетворився на більший за НАФТА полюс притягання для інших держав регіону. У 1996 р. асоційованим членом об'єднання стали Чилі (одна з найрозвиненіших країн регіону) та Болівія. Розпочався переговорний процес з питання асоціації між МЕРКОСУР і Андською групою (Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія). На кінець 90-х років МЕРКОСУР перетворився на четвертий за економічним потенціалом інтеграційний блок світу.

Крім зазначеного, наразі у регіоні функціонують такі інтеграційні угруповання: *Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (ЛАВТ)*, яка об'єднувала 10 південноамериканських республік і Мексику, в 1980 р. перетворилася на Латиноамериканську асоціацію інтеграції (ЛАІ). Головна увага в ній зосереджувалася на промисловій кооперації в конкретних галузях і спільних програмах розвитку економіки та експорту. Розвивалося співробітництво й у межах *Латиноамериканської економічної системи (ЛАЕС)*. *Субрегіональна Андська група*, із якої в 1976 р. вийшла Чилі, залишилася у складі п'яти держав (Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія), *Центральноамериканської системи інтеграції (ЦАСІ)*. У 2008 р. президенти 12 держав Південної Америки підписали в столиці Бразилії договір про створення нового міжнародного об'єднання – *Союзу націй (УНАСУР)*. До складу об'єднання ввійшли Аргентина, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гаяна, Парагвай, Уругвай, Перу, Суринам та Венесуела. Головна мета Союзу націй – посилення політичної співпраці, економічна інтеграція та захист спільних інтересів.

Інтеграційні процеси розвивалися і в Карибському басейні, де з 1973 р. існувало Карибське співтовариство. До його складу ввійшли англomовні карибські держави і залежні від Великої Британії території. Створене у 1973 р. *Співтовариство і спільний ринок Карибського басейну (КАРІКОМ)* включає 14 країн: Антигуа і Барбуду, Гайану, Монтсеррат, Сент-Кріте і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадини, Трінідад і Тобаго, Сент-Люсію, Суринам, Ямаїку. Мета організації полягала в поступовому зниженні і ліквідації згодом митних зборів між учасниками, виробленні єдиної митної політики та координуванні планів розвитку.

У 2008 р. президенти 12 держав Південної Америки підписали в столиці Бразилії договір про створення нового міжнародного об'єднання – *Союзу націй (УНАСУР)*. До його складу увійшли Аргентина, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай, Уругвай, Перу, Суринам та Венесуела. Головна мета УНАСУР – посилення політичної співпраці, економічна інтеграція та захист спільних інтересів. Основними завданнями для латиноамериканських країн на початку ХХІ ст. залишаються пошук і здійснення таких варіантів розвитку, які б відповідали місцевим умовам та надали б можливостей країнам регіону поєднати оновлення економіки з інтересами більшості суспільства, інтеграцію у світове господарство – зі збереженням власних цивілізаційних підвалин.

На азійському континенті функціонують такі найвпливовіші організації. У листопаді 1989 р. створено організацію *Азійсько-Тихоокеанського економічного співтовариства (АТЕС)*, яка включає 21 державу, зокрема Австралію, Бруней, В'єтнам, Індонезію, Канаду, Китай, Кірибаті, Малайзію, Маршаллови острови, Мексику, Нову Зеландію, Папуа-Нову Гвінею, Республіку Корея, Перу, Сінгапур, США, Таїланд, Філіппіни, Чилі, Японію, Росію. На це регіональне угруповання припадає майже 60 % світового ВВП, 40 % світової торгівлі і майже 60 % торгівлі країн Тихого океану. Планується, що до 2020 р. тут буде створено найбільшу в світі зону вільної торгівлі, яка ґрунтуватиметься на економіці США, Японії та Китаю.

У 1967 р. створено *Асоціацію країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Association of South East Nations, ASEAN* – регіональну організацію країн Південно-Східної Азії, яка включає 10 країн: Індонезію, Малайзію, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней (1984), В'єтнам (1995), Лаос (1997), М'янму (1997), Камбоджу (1999).

10.4. Об'єднання країн, до складу яких входить Україна. Перспективи України на шляху європейської інтеграції

Починаючи з 2000 р. і до 2008 р. Україна мала високі темпи економічного зростання. Було суттєво скорочено державні зовнішній та

внутрішній борги. Відчутно активізувалася зовнішньоекономічна діяльність. Це виявилось у збільшенні зовнішньоторговельного обороту країни, суттєвому зростанні залученого іноземного капіталу. Така позитивна динаміка стала вагомим чинником загального прогресу української економіки, передумовою поглиблення участі у міжнародному поділі праці, більш активного розвитку всіх форм міжнародних економічних зв'язків.

Однак забезпечити достойне геополітичне становище, високу ефективність зовнішньоекономічних зв'язків можливо тільки на основі глибоких структурних та інституціональних перетворень, що передбачає розв'язання багатьох проблем. Це питання організаційного, структурного, фінансового, юридичного, психологічного характеру. Інтеграційні процеси, сама можливість розвитку міжнародних відносин потребують уніфікації економічних систем. Саме тому формування умов для успішного розвитку ринку сприятиме інтегруванню України у світове співтовариство.

Економічна модель участі України у процесі економічної глобалізації має включати такі елементи:

1) конституційний лібералізм: верховенство закону, захист майнових прав, боротьбу з корупцією, свободу засобів масової інформації;

2) ринкова трансформація;

3) інституціональний розвиток, який ґрунтується на таких чинниках:

– здійснення модернізації науки і освіти, адекватної трансформаційним процесам та світовим стандартам;

– розроблення методів і механізмів стимулювання інноваційної моделі економічного розвитку;

– вдосконалення, систематизація та стабілізація норм права.

Належне місце у зовнішньополітичній діяльності України відводиться співпраці з країнами СНД. У 1991 р. було утворено *Співдружність незалежних держав (СНД)*, куди увійшли Росія, Казахстан, Білорусь, Україна, Молдова, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан, Азербайджан, Грузія, Вірменія. Держави СНД мають величезний економічний, інтелектуальний, високотехнологічний потенціал. Країни СНД – це 16,4 % світової території, на якій проживає 4,2 % насе-

лення. СНД – це майже 20-відсотковий світовий запасів нафти, 40 % природного газу, 25 % вугілля та інших ресурсів.

З метою підвищення економічної ефективності зазначеної організації 5 жовтня 2007 р. Рада глав держав СНД затвердила Концепцію подальшого розвитку СНД, а також план основних заходів щодо її реалізації. Згодом було створено робочу групу з розроблення проекту Стратегії економічного розвитку СНД до 2020 р.

Україна вдосконалює механізми регіонального багатостороннього співробітництва у рамках ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Згідно з його Статутом основними цілями ГУАМ є: утвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права і повага прав людини; забезпечення сталого розвитку; зміцнення міжнародної і регіональної безпеки та стабільності; поглиблення європейської інтеграції для створення загального простору безпеки, а також розширення економічного і гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного та гуманітарного потенціалів; активізація політичної взаємодії і практичної співпраці у сферах, що становлять взаємний інтерес.

ГУАМ сприяє розвитку регіональної економічної співпраці, адже вже зараз у рамках організації активізовано роботу щодо реалізації низки перспективних регіональних проектів, зокрема, уведення наскрізних тарифів на перевезення з використанням міжнародного транспортного коридору ТРАСЕКА, відкриття залізнично-паромного сполучення Керч – Поті – Батумі, будівництво залізниці Карс-Ахалкалакі.

У вересні 2003 р. президенти Білорусі, Казахстану, Росії та України підписали Угоду про створення Єдиного економічного простору (ЄЕП) з метою забезпечити вільне переміщення товарів, капіталу і робочої сили між учасниками угоди шляхом узгодження взаємної економічної політики. Реальне значення цієї угоди, що може стати досить значним, визначиться в майбутньому.

Співдружність демократичного вибору (СДВ) – «спільнота демократій балто-чорноморсько-каспійського регіону», організація, альтернативна СНД, заснована 2 грудня 2005 р. на установчому форумі у Києві (Україна). У форумі взяли участь Україна, Молдова, Латвія, Литва, Естонія, Словенія, Македонія, Румунія та Грузія.

Уже перші кроки незалежного розвитку України демонстрували прагнення нашої держави посісти гідне місце в сім'ї європейських народів. Україна стала першою державою СНД, яка в 1994 р. уклала Угоду про партнерство і співробітництво з Європейським Союзом. У 1994 р. Європейський Союз ухвалив Спільну позицію щодо України і План дій (1996 р.), який передбачав підтримання економічних та демократичних перетворень в Україні. У червні 1998 р. Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, розраховану на період до 2007 р. Стратегічною метою України проголошено набуття членства в ЄС головним пріоритетом – одержання статусу асоційованого члена.

За результатами саміту «Україна – ЄС», який відбувся у грудні 2009 р., не було підписано жодного документа, що свідчило б про перспективи членства України в ЄС. Президент Єврокомісії Ж. М. Баррозу висловив надію на те, що наступного, 2010 р. сторонам вдасться завершити «дуже амбіційну Угоду про асоціацію». Головна причина такого небажання бачити Україну в складі Союзу, на думку експертів ЄС, – недостатня активність у проведенні економічних реформ.

Зазначені труднощі в реалізації намірів щодо євроінтеграції активізують пошуки найбільш дієвих і реальних шляхів досягнення поставленої мети.

Очевидно, шлях України до європейської спільноти має пролягати через реалізацію корпоративної моделі інтеграції, яку підказує саме життя. У дослідженнях зарубіжних економістів корпоративна інтеграція визначається як система взаємозв'язків, що функціонують у межах міждержавного внутрішньофірмового простору, де вільно переміщуються товари і чинники виробництва. Саме ТНК є найвагомішим чинником інтеграційних процесів у світовій економіці. Світовий експорт усе більше стає внутріфірмовою торгівлею між різними підрозділами ТНК. Дослідження показують, що економічна діяльність ТНК зазвичай концентрується у межах регіону їх розташування.

Як уже відмічалось, зі вступленням постсоціалістичних країн до ЄС спостерігається збільшення міграції капіталу між старими і новими членами ЄС. У перспективі філії іноземних фірм, що працюють у державах, які увійшли до ЄС, намагатимуться скористатися нижчим

рівнем виробничих витрат у сусідніх країнах. Україна із часом інтенсивно залучатиме неіноземні інвестиції шляхом переорієнтації системи державного регулювання на практичне використання науково-технічного потенціалу, зміцнення внутрішніх зв'язків у науково-технічному секторі.

Останніми роками суттєво зросли обсяги іноземного інвестування країн ЄС в Україну. На 1 січня 2011 р. це 35 225,2 млн дол. США. У такий спосіб формуватимуться умови для перетворення корпоративної інтеграції на формальну, тобто спрацьовуватимуть механізми неофункціоналізму: економічні процеси вестимуть за собою політичні. Суттєву роль у прискоренні формальної інтеграції мають відіграти бізнесові кола, що впливають на розвиток інституціональної структури інтеграційних угруповань. Так, поступове розширення повноважень Європейської Комісії або ЄС на Схід суспільствознавці пов'язують з інтересами бізнесу.

Аби вступити до ЄС, країна-кандидат має відповідати Копенгагенським критеріям. Копенгагенські критерії – це критерії вступу країн до ЄС, ухвалені в червні 1993 р. на засіданні Європейської Ради в Копенгагені і підтверджені у грудні 1995 р. на засіданні Європейської Ради в Мадриді. Ці критерії вимагають, щоб у державі дотримувалися демократичні принципи, принципи свободи і пошани прав людини, а також принцип правової держави (статті 6 та 49 Договору про Європейський союз). Також у країні має бути конкурентоспроможна ринкова економіка і повинні визнаватися загальні правила та стандарти ЄС, включаючи прихильність цілям політичного, економічного та валютного союзів.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність поняття «інтернаціоналізація»?
2. Що являє собою міжнародна економічна інтеграція?
3. Яких форм набуває міжнародна економічна інтеграція в процесі своєї еволюції?
4. Назвіть особливості європейської економічної інтеграції.
5. Яке значення для поглиблення інтеграційних процесів має Маастрихтський договір?

6. Назвіть основні інтеграційні угруповання Латинської Америки.
7. Які цілі переслідує Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА)?
8. Які чинники гальмують інтеграційні процеси в Африці?
9. Назвіть об'єднання країн, до складу яких входить Україна.
10. Назвіть чинники прискорення інтеграції України в ЄС.

Рекомендована література

Алексєєнко, І. В. Інтеграція Європи: демократичний виклик чи виклик демократії? [Текст] / І. В. Алексєєнко // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. Корєцького НАН України, 2008. – Вип. 39. – С. 639–645.

Кордон, М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України [Текст] / М. В. Кордон. – К. : Центр учб. літ., 2008. – 172 с.

Макуха, С. М. Неофункціоналізм як основа євроінтеграційних перспектив перехідних країн [Текст] / С. М. Макуха // Вісн. Ун-ту банк. справи Нац. банку України. – 2010. – № 1 (4). – С. 47–54.

Макуха, С. М. Основна суперечність світового господарства – рушійна сила процесу євроінтеграції [Текст] / С. М. Макуха // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Економічна теорія та право / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 1. С. 115–123.

Шнирков, О. І. Європейський Союз у глобальному інноваційному просторі [Текст] / О. І. Шнирков. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. – 143 с.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

11.1. Сутність, джерела та складові процесів глобалізації. Глобалізація економіки

Головною закономірністю світового суспільно-економічного розвитку є глобалізація, що надає сучасному господарству нових якісних рис, які потребують комплексного дослідження. *Глобалізація* (від global – «всезагальний», такий, який охоплює всю земну кулю) – складний, багатогранний процес, який охоплює усі сторони суспільного розвитку і втілюється у зростаючій взаємозалежності країн світу в результаті формування єдиного всесвітнього господарського організму.

Визначають такі *джерела процесів, що в сукупності утворюють у цілому явище глобалізації*:

- науково-технічний прогрес, революція в інформаційних технологіях, розвиток яких забезпечує соціальний взаємозв'язок та взаємозалежність країн світу;

- удосконалення міжнародної інфраструктури, нових поколінь транспорту і зв'язку;

- поглиблення міжнародного поділу праці, подальший розвиток інтернаціоналізації виробництва, поява суб'єктів світової економіки та політики (транснаціональних корпорацій; міжурядових організацій), узгодження інтересів та можливостей яких потребує від них і дозволяє їм діяти глобально в одній чи декількох сферах життєдіяльності як суб'єктів глобальних відносин.

Глобалізацію досліджують у трьох вимірах: 1) як об'єктивну тенденцію світового економічного, соціального, політичного та куль-

турного розвитку; 2) як політичну мету; 3) як методологію аналізу прогресу країн та міжнародних відносин з метою визначення на державному рівні стратегії їх розвитку.

Конкретними *формами прояву глобалізації* стали: розвиток транснаціонального капіталу, формування світових ринків (товарних, фінансових, технологічних, інформаційних тощо), утворення регіональних економічних об'єднань.

Поряд з глобальними процесами визначають процеси глобалізації як такі, що забезпечують самоорганізацію світової системи в стійку структуру множини окремих частин, якими є держави.

Процеси глобалізації відбуваються в умовах гострої конкуренції та мають такі складові:

– інтеграція національних економік у світову економіку, що за своєю структурою має вигляд піраміди, очолюють яку країни-лідери, що постачають на ринок високотехнологічні продукти, а внизу розташовані аутсайтери, як правило, сировинні додатки та постачальники продукції «брудного» виробництва. У результаті правила обміну виведено за межі юрисдикції національних урядів та передано у ведення таких міжнародних організацій, як, наприклад, СОТ і МВФ;

– виникнення політичної та економічної відповідальності за стан навколишнього середовища;

– політична інтеграція країн у різні блоки, що забезпечує передачу певних функцій та відповідальності від національних держав до міжнародних організацій, наприклад, ООН, НАТО та ін.;

– утворення світового інформаційного простору, що забезпечує уніфікацію потоків інформації. Існують проблеми суперечностей глобалізації, які породжені домінуючою роллю фінансового капіталу в світовій економіці: це суперечність економіки та політики, що має таку форму прояву, як політизація світової економіки; протиставлення та єдність національної та світової економіки, що має таку форму прояву, як зіткнення національних та світових пріоритетів. Поширення набуває «ресурсна дискримінація», котра встановлює «вимивання» ресурсів з країн, що розвиваються, та експортну експансію промислово розвинених країн, що одержує інституційне оформлення у формуванні наддержавних міжнародних організацій.

Суб'єктами глобалізації виступають міжнародні інституції (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі, Світова організація стандартизації тощо), уряди окремих держав (переважно промислово розвинених), а також транснаціональні корпорації (ТНК). Визнаючи багатоаспектність глобалізації, слід встановлювати економічну природу глобалізації як процес формування єдиного економічного простору, кількісного та якісного поглиблення взаємозв'язку національних економік при формуванні мегаоператорів, ринком збуту яких стають будь-які регіони з високим рівнем споживання.

У цілому слід зазначити, що в умовах глобалізації *інтернаціоналізація економіки* набуває нових рис:

- на основі інтенсифікації діяльності транснаціональних корпорацій та розвитку довгострокових виробничих зв'язків формується глобальне світове виробництво;

- кардинально змінюється зміст світових господарських зв'язків: темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають темпи зростання виробництва, а фінансові операції перевищують обсяги експорту товарів та послуг;

- змінюється спрямованість і структура міжнародної торгівлі, зростає товарообмін наукоємною, високотехнологічною продукцією між розвинутими країнами;

- зростає орієнтація розвинутих економік на активізацію людського фактора, здатність генерувати нові знання, швидко їх застосовувати, використовуючи сучасні методи обробки інформації.

Глобалізацію економіки слід характеризувати як єдність двох процесів: глобалізацію ринків (ресурсів, товарів та послуг) і глобалізацію економічних форм (формування транснаціональних операторів, збільшення організаційних структур економіки, утворення глобальних мереж).

У глобальній економіці динаміка внутрішніх ринків залежить від здатності національних фірм конкурувати в глобальному масштабі, у межах якого формується інститут транснаціональних корпорацій, що диверсифікує процес виробництва та реалізації з використанням переваг певного регіону.

Посиленню процесів економічної глобалізації сприяють:

– відносна самостійність транснаціональних корпорацій і перерозподіл функцій між державою, ТНК, міжнародними організаціями та інститутами;

– розвиток конкуренції, яка забезпечує перерозподіл капіталу через злиття та поглинання, що в свою чергу сприяє формуванню глобальних мереж у різних сферах економіки;

– використання електронних каналів зв'язку, Інтернет-технологій для впровадження нових методів управління виробництвом та торгівлею, що породжує нові види загроз та ризиків;

– деформація пропорцій між реальним та фінансовим капіталами, що обумовлено концентрацією та перенакопиченням фінансових ресурсів у мережевих структурах ТНК, а як наслідок – домінуванням на ринку спекулятивного капіталу. Капітал стає фінансовим за формою руху та спекулятивним за змістом. Фінансові ринки починають не тільки обслуговувати реальний сектор економіки, а й набувати самостійного значення через контроль формування та розподілу світової вартості;

– збільшення частки послуг у структурі виробництва реальних благ, найбільша питома вага припадає на інформаційні та фінансові, які представляють віртуальний (фіктивний) сектор. У цілому економіка стає більш спекулятивною і трансформується у фінансову, що сприяє утворенню глобального суспільства ризику, для якого найважливішими стають інститути керування ризиками;

– лібералізація фінансових ринків забезпечує формування залежних від мегаоператорів національних фінансових інститутів.

ТНК формують міжнародні виробничі, науково-технічні зв'язки і співробітництво, виступають основними суб'єктами іллегалізації міжнародної економіки, враховуючи значну кількість випадків недобросовісної конкуренції, недостатню прозорість внутрішньокорпоративного руху факторів виробництва та продуктів праці, що дає можливість приховувати певну частину прибутку, одержану в країні перебування дочірньої компанії. ТНК цілком байдужі до економічного комплексу країни в цілому і орієнтуються на включення в систему міжнародного розподілу праці лише високоприбуткових сегментів економіки. Наслідком такого підходу є занепад менш доходних галузей економіки, що посилює структурні диспропорції та конфлікт ін-

тересів у національній економіці між рівнями підприємства, регіону та національної економіки. Небезпечними у цьому сенсі є також виробництва, які повністю забезпечуються імпортними комплектуючими і не мають ні власних технологій, ні можливості диверсифікувати джерела постачання.

11.2. Глобальні проблеми сучасності. Міжнародні організації

Глобальні проблеми сучасності є наслідком протистояння, з одного боку, природи, а з іншого – людської практики та мають такі характеристики:

– це комплекс проблем і ситуацій, що зачіпають життєві інтереси всіх народів світу і вимагають для свого розв’язання колективних зусиль світової громадськості (екологічні проблеми, гонка озброєнь, хвороби і т. д.);

– це сукупність соціоприродних проблем, від вирішення яких залежить подальший прогрес людства, збереження цивілізації;

– ці проблеми характеризуються динамізмом, виникають як об’єктивний фактор розвитку суспільства і для свого вирішення потребують об’єднаних зусиль усього людства;

– ці проблеми взаємопов’язані, охоплюють всі сторони життя людей і зачіпають всі країни світу.

Глобальні проблеми людства на сучасному етапі розвитку:

– необхідність збільшення тривалості життя і вирішення проблеми старіння людини;

– уникнення термоядерної війни і забезпечення миру між народами, недопущення несанкціонованого світовим співтовариством розповсюдження ядерних технологій, радіоактивного забруднення довкілля;

– регулювання стрімкого збільшення населення земної кулі;

– уникнення катастрофічного забруднення навколишнього середовища і зниження біорізноманітності на планеті;

– забезпечення людства ресурсами на довготривалу перспективу;

- подолання розриву в розвитку між багатими і бідними країнами, подолання бідності, голоду, неграмотності;
- деградація земель;
- озонові дірки;
- проблема СНІДу;
- глобальні епідемії (приклади – грип пташиний, грип свинячий).

Головними агентами рішення глобальних проблем сучасності є міжнародні інститути – Організація об'єднаних націй (ООН), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, СОТ. Основи глобалізації були сформовані саме цими агентами в дусі вимог Вашингтонського консенсусу (політикою дерегулювання, лібералізації та приватизації).

ООН заснована 24 жовтня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй. *Метою ООН є:*

- підтримка міжнародного миру та безпеки;
- розвиток дружніх відносин між націями на основі поваги принципу рівноправ'я та самовизначення народів;
- міжнародна співпраця у розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного характеру;
- заохочення і розвиток поваги до прав людини і основних свобод;
- узгодження дії націй у досягненні цих загальних цілей.

Принципи діяльності ООН:

- ООН заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів;
- всі її члени повинні добросовісно виконувати прийняті на себе за Статутом зобов'язання;
- всі її члени повинні вирішувати свої міжнародні суперечки мирними засобами і таким чином, щоб не порушувати мир, безпеку та справедливість;
- всі члени повинні утримуватись у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосуванням проти інших держав;
- всі члени повинні надавати ООН різносторонню допомогу у всіх діях, які здійснюються нею згідно Статуту;
- статут ні в якому разі не дає ООН права втручання у справи, які є внутрішньою компетенцією будь-якої держави.

Структурно ООН складається з п'яти основних органів (раніше шести – Зала Ради ООН призупинила свою діяльність у 1994 р.): Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН, Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОП) ООН, Секретаріату ООН і Міжнародного Суду юстиції ООН. *У функції ЕКОСОП* входить збір інформації, консультивання членів ООН, вироблення рекомендацій та координування роботи спеціалізованих комітетів ООН.

Світовий банк, заснований у 1944 р., є однією з найбільших у світі організацій, що надають допомогу з метою розвитку, розробляє стратегії допомоги для кожної зі своїх країн-клієнтів у співробітництві з державними органами, неурядовими організаціями й приватним сектором. Представництва Банку в різних країнах світу займаються реалізацією його програм, підтримують зв'язок з урядом і цивільним суспільством і сприяють більш глибокому розумінню проблем розвитку.

Однією з цілей Світового банку є заохочення інвестування країн-членів у інші країни, особливо в такі, що розвиваються. Проте соціально-політична нестабільність у деяких регіонах робить інвестування там ризикованим. Щоб убезпечити своїх учасників від фінансових утрат, Світовий банк формує в 1988 р. організацію, яка б гарантувала відшкодування можливих утрат від некомерційних ризиків, – Багатосторонню агенцію з гарантій інвестицій. З проблемами інвестування пов'язано утворення в 1966 р. Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів.

Світовий банк відрізняється від *Групи Світового банку* тим, що до Світового банку входять лише дві інституції – Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та Міжнародна асоціація розвитку (МАР), у той час як до Групи Світового банку входять, крім двох названих, ще три інституції: Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Багатостороння агенція з гарантій інвестицій (БАГІ) та Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС). *Цілі організації Світового банку*: сприяння стабільному економічному зростанню країн-членів, допомога в реконструкції господарства країн, що розвиваються, заохочення розвитку приватного сектора, заохочення іноземного інвестування.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – спеціальне агентство ООН, що засноване з метою регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів у іноземній валюті. *Основні функції МВФ:* сприяння міжнародній співпраці в грошовій політиці, розширення світової торгівлі, кредитування, стабілізація грошових обмінних курсів. Україна приєдналася до МВФ 3 вересня 1992 р.

Світова організація торгівлі (СОТ, англ. World Trade Organization (WTO)) – єдина міжнародна організація, що опікується глобальними правилами торгівлі між країнами світу, на долю яких припадає понад 95 % світової торгівлі. СОТ стала наступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), діючої з 1947 р. Усі країни – члени СОТ приймають зобов'язання щодо виконання основних угод і юридичних документів, об'єднаних терміном «Багатосторонні торговельні угоди». Отже, із правової точки зору система СОТ – це своєрідний багатосторонній контракт (пакет угод), нормами і правилами якого регулюється приблизно 97 % усієї світової торгівлі товарами і послугами.

Головна функція СОТ – забезпечувати, щоб торговельні обміни відбувалися легко, передбачувано і вільно, що досягається шляхом упровадження:

- контролю за виконанням угод і домовленостей пакета документів Уругвайського раунду, який поєднує за сукупністю більш 50 багатосторонніх торговельних угод та інших правових документів, основними з яких є Угода про створення СОТ і додані до неї багатосторонні торговельні угоди;

- проведення багатосторонніх торговельних переговорів і консультацій між зацікавленими країнами-членами;

- врегулювання торговельних суперечок;

- огляд національної торговельної політики країн-членів;

- технічне сприяння державам, що розвиваються, з питань, що стосуються компетенції СОТ;

- співробітництва з міжнародними спеціалізованими організаціями (табл. 11.1).

Принципи та переваги членства в СОТ

Інформація про СОТ	Зміст
Основні принципи і правила діяльності СОТ	<ul style="list-style-type: none"> – торгівля без дискримінації, тобто взаємне надання режиму найбільшого сприяння (РНС) у торгівлі і взаємне надання національного режиму товарам і послугам іноземного походження; – регулювання торгівлі переважно тарифними методами; – відмова від використання кількісних і інших обмежень; – транспарентність торговельної політики; – врегулювання торговельних суперечок шляхом консультацій, переговорів і т. д.
Загальні переваги та наслідки від членства країн у СОТ	<ul style="list-style-type: none"> – створення більш сприятливих умов доступу на світові ринки товарів і послуг на основі передбачуваності і стабільності розвитку торговельних відносин із країнами – членами СОТ, включаючи транспарентність їхньої зовнішньоекономічної політики; – доступ до механізму СОТ врегулювання суперечок, що забезпечує захист національних інтересів і в такий спосіб усунення дискримінації; – можливість реалізації своїх поточних і стратегічних торговельно-економічних інтересів шляхом ефективної участі у БТП при виробленні нових правил міжнародної торгівлі

11.3. Вплив глобалізації на соціально-економічний розвиток України

Оскільки глобалізація як здебільшого об'єктивний історичний процес розгортання продуктивних сил суспільства має й суб'єктивний момент управління та підпорядкування головним суб'єктам цього процесу, значною мірою глобалізація залежить від їх суб'єктивних інтересів. Це в свою чергу призводить до того, що інтенсивність розвитку кожної країни залежить від її місця в процесі глобалізації.

Україна, на жаль, не належить до країн, що можуть керувати процесом глобалізації, отже, скоріше вона виступає більшою мірою її об'єктом. Програють від глобалізації країни з односторонньою, недостатньо розвинутою економікою, слабкою інфраструктурою, дрібні підприємці, некваліфіковані працівники, немобільні верстви населення. На початку ринкової трансформації Україна була на достатньо високому рівні індустріального розвитку та навіть мала окремі постіндустріальні засади, однак як на національну державу глобалізація здійснила на Україну переважно негативний вплив, що виявився у деіндустріалізації, падінні рівня та якості життя населення, посиленні соціальної диференціації. Небезпека глобалізації цілком слушно пов'язується з негативним впливом на національну культуру, духовність. Вона може призвести до втрати культурної різноманітності, до засилля масової культури. А ці процеси чинять безпосередній вплив на економіку.

Спираючись на важливість визначення Україною належного місця в міжнародній економіці, можна відзначити актуальність питань інтеграції України за такими стратегічними напрямками, як: перебудова на ринковій основі виробничих зв'язків з країнами СНД; входження до європейського економічного простору через посилення співробітництва з країнами Центральної і Східної Європи, країнами ЄС; розвиток економічних зв'язків з країнами, що розвиваються. Особливої уваги заслуговує участь України в міжнародних організаціях для забезпечення рівноправного співробітництва у світовій економіці.

За рейтингами міжнародних економічних організацій Україна за рівнем конкурентоздатності посідає одне з останніх місць. Курс уряду на лібералізацію зовнішніх відносин не виправдав покладених на нього надій і не реалізував конкурентні переваги України. Доцільність лібералізації зовнішньоекономічних відносин мала б бути досліджена на перших етапах відкриття кордонів, оскільки далеко не однакові умови та розбіжності обумовлювали суттєву різницю між економічними системами України від високорозвинених країн. Показники розвитку української економіки у порівнянні із найбільшими торговельними партнерами свідчать про недоречність беззастережного відкриття кордонів. Через неконкурентоспроможність занепадають цілі галузі, які можуть переробляти сировину, а деякі функціонуючі галузі не повністю використовують свої виробничі потужності.

На сьогодні Україна значно відстає від провідних держав світу в галузі інформатизації та розвитку інформаційних технологій та досить непослідовно запроваджує економічну лібералізацію, а також не приділяє належної уваги координації своєї зовнішньоекономічної політики з іншими пострадянськими й постсоціалістичними країнами, що розвиваються, – це робить політику мало гнучкою та в цілому послаблює зовнішні позиції.

В умовах глобалізації спостерігається зниження ролі національної держави, втрата нею державної ідентичності, цілісності. Причому сили, які завуальовано руйнують державу, мають транснаціональну природу.

На сьогоднішній день, на наш погляд, Україна неповністю готова до глобальної інтеграції і міжнародної конкуренції. Але держава з таким потенціалом не може залишатися ізольованою. В Україні немає чітко спрямованого напрямку державного розвитку, що сповільнює процес економічної інтеграції, та не дозволяє ефективно боротись з негативними наслідками глобалізації. Тому її пріоритетним завданням має стати наближення вітчизняної економіки до рівня провідних країн світу шляхом активізації інноваційного процесу, підвищення стимулів до праці, покращення інвестиційного клімату, адаптації законодавства до сучасних умов господарювання, всебічна підтримка підприємництва.

11.4. Участь України у вирішенні глобальних проблем

Україна – велика і за територією, і за ресурсами держава світу. Україна займає 2 % світової території. У нашій державі видобувається близько 5 % світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів. Зрозуміло, що Україну стосується значна кількість глобальних проблем.

Перш за все в Україні на сьогодні не краща демографічна ситуація. Це виявляється в тому, що коли у світі, особливо в слаборозвинутих країнах, населення різко збільшується, у нашій державі цей процес відбувається в протилежному напрямі. Україна має потужний земельний фонд. На територію нашої держави припадає значна частина світової площі найкращих земель, а саме чорнозему. Але роки безжальної експлуатації цього безцінного дару призвели до того, що

кількість земель, уражених ерозією за останні десятиріччя зросла з 13 до 18 млн га, а 2 млн га мають такий рівень хімізації, що відновлювати їх економічно нерентабельно. Постійно зменшується вміст гумусу в землі, що знижує її продуктивність.

Крім сільськогосподарських земель, від забруднення потерпає вся територія держави. На сьогодні умовно чисті території становлять усього 8,3 % від загальної площі держави. Частка помірно забруднених становить 24 %. Разом це становить усього 32,3 % території, а інші – це забруднені, дуже забруднені, надзвичайно забруднені території і зони екологічного лиха.

Основні забруднювачі повітря серед стаціонарних джерел – це енергетика (32 %) і металургія (35 %). Застаріле обладнання промислових підприємств і небажання нових власників зменшувати свої прибутки через витрати на охорону довкілля все більше поглиблюють екологічну кризу в нашій державі. Україна, як відомо, на момент отримання незалежності мала ядерну зброю. За потужністю це була на початку 90-х років ХХ ст. третя ядерна держава у світі. Але урядом країни було прийнято рішення про добровільну відмову від ядерної зброї. Цей крок і сьогодні викликає різну реакцію. Дехто вважає, що то був поспішний акт, який зменшує небезпеку територіальної цілісності нашої держави. Цей аргумент дійсно є доволі вагомим, оскільки сьогодні у світі стратегічне озброєння виконує і суто політичні функції, а саме забезпечує недоторканність території держав-власників ядерного арсеналу. Україна зробила крок, продемонструвавши світу і перш за все ядерним державам шлях до роззброєння й зменшення загрози ядерної війни. У цьому незаперечний і вагомий внесок нашої держави в пом'якшення загрози термоядерного конфлікту. Але водночас, відмовившись від ядерної зброї та скоротивши всі види стратегічного озброєння, країна залишилась без достатнього рівня національної безпеки.

З метою вирішення глобальних проблем Україна постійно приймає участь у багатьох міжнародних програмах з навколишнього середовища. Україна приєдналася до Віденської конвенції про охорону озонного шару (1985) і до Монреальського протоколу до неї – про речовини, які руйнують озоновий шар (1987), який підписано Україною в 1998 р.

Поряд з виконанням зобов'язань України по багатостороннім договорам у галузі охорони навколишнього середовища, Україна здійснює міжнародне співробітництво за такими напрямками:

– співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН з охорони навколишнього середовища;

– співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН з охорони навколишнього середовища: ЮНЕП, ПРООН, МАГАТЕ, ФАО; Комісія сталого розвитку; Глобальний екологічний фонд та ін.;

– співпраця на двосторонній основі в галузі охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів та ядерної і радіаційної безпеки;

– участь у регіональних природоохоронних заходах: Чорноморська і Дунайська екологічні програми; Конвенція про захист Чорного моря від забруднень (1992);

– участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

11.5. Історія, ефективність та перспективи співробітництва України з міжнародними економічними організаціями

Для України питання участі в системі міжнародних економічних організацій постало на порядку денному на початку 90-х років ХХ ст. У деяких із них Україна брала участь ще як суб'єкт СРСР (наприклад, в ООН та в її органах, зокрема й економічних), але для реального забезпечення національних інтересів в умовах розриву господарських зв'язків СРСР цього було вочевидь недостатньо. Тому реалізація статусу суверенної держави вимагала кропіткої та наполегливої роботи з визначення конкретних геополітичних цілей держави (зокрема, з'ясування доцільності участі в тій чи іншій організації), проведення необхідних переговорів, внутрішньої адаптації до відповідних структурних вимог, стандартів і правил та ін. На сьогодні Україна є членом понад 40 міжнародних організацій, зокрема ООН, СНГ, Ради Європи, СОТ, Ради Північноатлантичного співробітництва, РБСЄ, ЄБРР, МВФ.

Тісні контакти здійснюються в рамках інших міжнародних організацій. Крім дипломатичних представництв іноземних держав і ООН, у Києві діють представництва Світового банку, Комісії ЄС.

Міжнародні економічні організації, зокрема ті, в роботі яких бере участь Україна, різняться принципом суб'єктності, географічними масштабами, функціональними цілями (галузевою спрямованістю). Як правило, вони є суб'єктами регулювання міжнародної економічної діяльності, створюють рамки підприємницької діяльності та політичні, технічні інституції, котрі такій діяльності сприяють.

Прикладом подібної структури може слугувати Міжнародна торгово-промислова палата, яка розробила факультативні стандарти укладання комерційних договорів між підприємницькими контрагентами. Серед регіональних організацій сприяння бізнесу, які було створено безпосередньо за участі українських підприємницьких структур, перспективною можна вважати Ділову раду Чорноморського економічного співробітництва (заснована в 1992 р.).

Група інших міжнародних економічних організацій регулює економічну діяльність самих держав. Як правило, у таких випадках ідеться про взаємні обов'язки держав щодо регулювання міжнародної торгівлі, застосування валютно-фінансових важелів політики. Найбільш впливовими організаціями даного типу є система ГАТТ/СОТ (Генеральна угода з тарифів та торгівлі / Світова організація торгівлі), МВФ (Міжнародний валютний фонд). У 90-х роках прийняття України до системи ГАТТ/СОТ розглядалося як умова створення зони вільної торгівлі в ЄС.

Галузеві організації у своїй діяльності ставлять за мету відносно вузькі, технічні цілі. Ними можуть бути лібералізація ринків або реалізація домовленостей про сприяння коопераційній взаємодії. Трапляються і такі ситуації, коли галузеві організації є перехідними формами більш широких інтеграційних процесів. Свого часу так було з Європейським об'єднанням вугілля та сталі (ЄОВС), яке разом з Європейським економічним співтовариством (ЄЕС) еволюціонувало в щільне угруповання держав Євросоюзу.

Значного поширення набуло міжнародне *співробітництво в окремих галузях виробництва, соціально-економічного життя, науково-технічного прогресу*. Така кооперація не обов'язково відбувається в рамках тих або інших організаційних структур. Вона може мати місце під час виконання державами погоджених ними програм, зокрема

проектів спільного науково-технічного розвитку. У сучасному світі розробляються такі складні та капіталомісткі технології, що навіть країни, які є лідерами за рівнем індустріального розвитку та обсягом капіталу, об'єднують свої зусилля з іншими. Тим більше таку потребу відчуває Україна: адже з об'єктивних причин, після колапсу Східного блоку та Союзу РСР відбулося значне звуження технологічного простору, в якому відбувалася господарська діяльність її підприємств.

У цьому зв'язку великий інтерес для України становить деталізоване та масштабне співробітництво, що ведеться країнами Євросоюзу. Зокрема, таке співробітництво відбувається в рамках комплексу проектів «Єврика», складовими елементами якого є численні галузеві програми співробітництва. Прикладом масштабного міжнародного проекту, в котрому бере участь наша держава, є «Sea Launch» («Морський старт»), що був ініційований передусім Сполученими Штатами Америки. Ще одним його учасником є Росія, а на початковому етапі в ньому брала участь і Норвегія. Метою проекту стало спільне створення платформи морського базування та мобільних транспортних потужностей для запуску космічних кораблів з екваторіальної зони. Основним «внеском» у проект України є ракети типу «Зеніт», причому передбачається щорічне проведення до восьми запусків.

Узагальнюючи викладене з погляду національних інтересів України, можна зробити висновок, що основними цілями міжнародного науково-технічного співробітництва для неї є збільшення обсягів виробництва, розширення надходження до країни передових технологій, ноу-хау, раціоналізація експорту, зокрема нарощування зовнішніх продажів складних виробів з високим ступенем перероблення, забезпечення додаткової зайнятості та підвищення доходів передусім висококваліфікованих кадрів.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте основні джерела процесів, що в сукупності утворюють у цілому явище глобалізації.
2. Які складові мають процеси глобалізації, що відбуваються в умовах гострої конкуренції?
3. Охарактеризуйте риси інтернаціоналізації економіки в умовах глобалізації.

4. Установіть суб'єкти глобалізації.
5. Дайте характеристику глобальних проблем сучасності.
6. Які міжнародні організації створено для розв'язання глобальних проблем сучасності? Назвіть їх функції.
7. Яким чином глобалізація впливає на соціально-економічний розвиток України?
8. Які причини та наслідки негативного впливу глобалізації?
9. Участь у вирішенні яких глобальних проблем бере Україна?
10. Які напрями міжнародного співробітництва є найбільш перспективними?

Рекомендована література

Броницька, В. В. Бідність та свобода в умовах глобалізації [Текст] // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Економічна теорія та право / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип.1. – С. 42–52.

Бузгалин, А. В. Глобальный капитал [Текст] / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов. – Изд. 2-е, стер. – М. : Едиториал УРСС, 2007. – 512 с.

Гальчинський, А. С. Глобальні виклики: сучасність і майбутнє [Текст] / А. С. Гальчинський // Економіка ринкових відносин. – 2008. – № 2. – С. 5–21.

Герасимчук, В. Г. Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / В. Г. Герасимчук, С. В. Войтко. – К. : Знання, 2009. – 302 с.

Економічна безпека держави: сутність та напрями формування [Текст] : монографія / [Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко]. – Х. : Право, 2009. – 312 с.

Международный валютный фонд. Информационная справка [Электронный ресурс.] – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/glance.htm>.

Міжнародна економіка [Текст] : навч. посіб. / В. В. Білоцерківець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедева та ін. ; за ред. А. О. Задої та В. М. Тарасевича. – Донецьк : Вид-во ДУЕП, 2010. – 339 с.

Неклесса, А. Геоэкономика [Электронный ресурс] / А. Неклесса // Русский архипелаг : сетевой проект «Русского мира». – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geoeconomics/>.

Нечипорук, Л. В. Страховий ринок: закономірності становлення та розвитку в умовах глобалізації [Текст] : монографія / Л. В. Нечипорук. – Х. : Право, 2010. – С. 6–31.

Шевчук, В. О. Міжнародна економіка: теорія і практика [Текст] : підручник / В. О. Шевчук. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Знання, 2008. – 663 с.

Навчальне видання

Електронна копія
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Редактор *К. К. Гулий*
Коректор *Т. Ф. Зуб*
Комп'ютерна верстка *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 16.01.2012.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 11,2. Обл.-вид. арк. 8,8. Вид. № 682.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: proizvodstvo@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено в друкарні «Манускрипт»
Тел. (057) 758-35-98